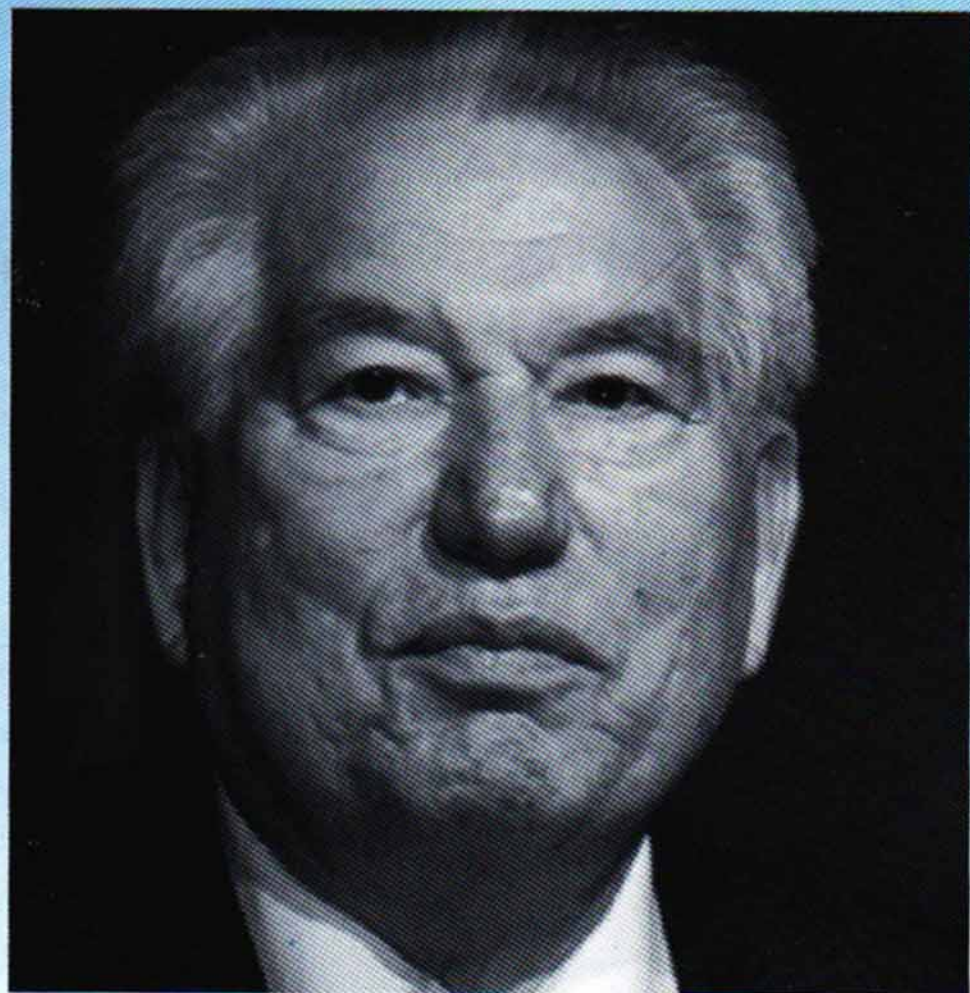

وارلیق

تورکجه - فارسجا کولتورل درگی
فصلنامه فرهنگی ترکی - فارسی

۳۰-جو ایل، یای ۱۳۸۷، سایه ۱۴۹
سال سی ام، تابستان ۱۳۸۷، شماره ۱۴۹

وارلیق

۳۰-جوایل، یای ۱۳۸۷، سای ۱۴۹
سال سی ام، تابستان ۱۳۸۷، شماره ۱۴۹

ایچینده کیلر

(فهرست)

2	۳	دنیزدن بیر داملا... دوکتور جواد هیئت
	۶	دونیانین عشقی آنلاتان ان گؤزل حیکایه سی، لویی آراقون
	۱۶	قاجارلار دؤرونون آذربایجانلی دیپلوماتلاری، طاهره حسن زاده
	۲۲	عندلیب کاشانی دن ایکی تورکجه غزل، محمدرضا هیئت
	۲۵	عاشیقلیق صنعتی (۱)، نبی کبوتریان
	۳۳	تاریخ شکل گیری مطبوعات در میان ترکمن ها، س. ک. آلایف
	۳۸	ملانصرالدین ین تبریز مهاجیرتی دؤرونده فعالیتی، آلاسه وئردی مقصدلی
	۴۴	دهه قورقود مثنویلرینه باخیش، محمد اکبرزاده
	۴۷	آثار ترکمنان سلجوقی در ایران، دکتر آراز محمد سارلی
	۶۲	به یاد استاد اکبر مدرس اول، رضا همراز
	۷۴	تأملی بر نقوش فرش ترکمن، احمد خاتمی نیا
	۸۰	کیتاب تانیتیمی: یار ایله گؤروش، م. ر. هیئت

اولو تائری نین آدی ایله

وارلیق

۳۰-جو ایل، یای ۱۳۸۷، سای ۱۴۹

سال سی ام، تابستان ۱۳۸۷، شماره ۱۴۹

موسس، صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

آدرس ای-میل: mrheyet@yahoo.com

دنیزدن بیر داملا...

اسماعیل هادی نین "دیل دنیز" آدلی یئنی اتیمولوژیک سۆزلویونه بیر باخیش

● دوکتور جواد هیئت

سون زامانلاردا آذربایجانین تانیلمیش دیلچی و تورکولوکو آقا اسماعیل هادی نین ان سون اتیمولوژیک سۆزلویو تبریзде گون ایشیغینا چیخمیشدیر. مولیف اثره "دیل دنیز" آدی وئرمیش و کیتاب تورکجه- فارسجا اولاراق طبیعی کی اصلینده ایرانلی اوخوجولار اوچون یازیلیمیش و سۆزلرین ایضاحاتی فارسجادیر.

اثرده کلمه نین اؤنجه بوگونکو ایشله بیسی و معناسی وئریلیر. اول باشدا سۆزون اصلی آنلامی سونرا مجازی معنالاری. بونون اوچون ایستر خلق دیلیندن، ایستر یازیلی قاینقلاردان، ایستر یازیچی و شاعیرلرین اثرلریندن میثاللار وئریلیر. سونرا کلمه باشقا دیللره (فارسجا، روسجا و عربجه یه) گنچمیشسه بو باره ده معلومات وئریلیر. ان سونوندا کلمه نین قورولوشو، کؤکو، هارادان گلدیگی، نجه آنلام دگیشدیگی... کیمی معلوماتلار گلیر. اسماعیل هادی یه گؤره، هر کلمه نین بیر "اؤزک"، یعنی مرکزی و اصلی معناسی وار. او اؤزک معناین گنیشلمه سیله کلمه نین ایشله بیسی ساحه سی ده گنیشلنیر. مثال اوچون:

"کم" بیر کؤکدور. بونون اؤزک معناسی "اگری" دئمکدیر. اما "دوغرو" قارشیسیندا اگری لیک بیر "اسکیک لیک / نقصان" ساییلدیگی اوچون کلمه نین توره مه لرینده "اسکیک لیک / عاییب / نقصان" آنلامی دا گله بیلر. ایندی بو ایضاحدان سونرا کلمه نین توره مه لرینه باخیب اصلی معنا "اگری لیک" و مجازی معنای آراشدیراجاغیق.

کم: بویوک الک (قاراداغدا قاشناغی نین اگریلیگی اوچون بئله آد وئریلمیش). کلمه فارسجادا "خم" شکلینده تظاهر آندیر (کم < خم)، همان کم: آتین آغزینا باغلانان

ایپ، جیلوو ایپی (اگیلییر باغلائیر). گمله مک: آتین آغزینا جیلوو وورماق. کم < کمر (قاییش) چونکو بئله ساریلییر (اگری آنلامیندا). کمند (حیوانی توتماق اوچون بویون و یا آیاغا آتیلیب دولاشان ایپ، اگری- دایره‌وی آنلامی وار). کمان / کامان: یئنه ده اگری، قوس آنلامی وار. گمی: اصلینده اگیلمیش تاختالاردان عبارتدیر و ...

کم فارسجادا آز دئمکدیر. چونکو آز دا چوخ و بول قارشیسیندا بیر نقصاندیر. تورکجه ترکیبلرده ده "عاییب، نقصان" آنلامینی وئیریر: کم گۆز (یامان گۆز) بیرینه کم باخماق و ...

بئله لیکله بیز کلمه نین دوغرو معناسینی بیلمکدن باشقا اونون سونکو توره مه لرده هانسی دگیشیک لیکلره اوغرادایغینی، بعضاً هانسی آنلام دگیشدیغینی گؤروروک. هابئله کم / خم / کمر / کمند / کمان ... کیمی فارسجا سۆزلرین ده تورکجه دن آلیندیغینی بیلیم، اثبات اندیریک.

بعضاً کلمه ده ائله دگیشیک لیک گؤروروک کی اینانیلماز نظره گلیر. مثلاً سولنمک: قاپی قاپی دینمک، ایت کیمی هر یئره باش چکیب بیر شئی اختارماق، ایسته مک... بو کلمه هارادان گلیر^{۱۴} هادی شرح وئیریر: سو اسکی تورکجه ده اوردو دئمکدیر. آما گئچمیشده رسمی اوردو اولمایاندا حؤکمدارلار قاپی قاپی گزیب، آدام - سورات توپلارمیش. اورادان بیر عسکر، بورادان بیر آت، باشقاسیندان ارزاق و... بئله لیکله سولنمک اصلینده سورات توپلاماق، قوشون ییغماق آنلامیندان دینمک آنلامینا گلیب چیخمیش!!

نئجه کی "آست" آلت دئمکدیر. آما اوندان آست+یان < آستان، آستانا (اؤین آشاغی قیسمی)، آستار (پالتارین آلت اوزو)، آسترایی (آستراق / آسترایی) < ایسراغی (ایسراغا گون) گلیر، زامانی اؤتموش، زامانین داها آلتیندا قالیمیش گون... هابئله ائشیک (آستانا) ائشیمک (قازماق، ائشینیب قازماق) کؤکوندن. قدیم ائولرین آستاناسیندا دایما باشماق چیخاردیقلا رینا گوره گئت- گنده باشماقلار اورانی سورتوب، ائشیب "ائشیک" اندرمیش. طبیعی کی ائشیک اؤین دیشیندا اولدوغونا گوره ده، بوگون بو کلمه آذربایجاندا "دیشاری، ائودن ائشیک، خارج" آنلامی دا قازانمیش.

"دیل دنیز" اتیمولوژیک بیر سۆزلوک اولدوغونا گوره، اؤزل بیر یاپییا صاحیبدیر. اؤنجه کؤک وئریلییر، سونرا اونون توره‌مه‌لری کؤگون آلتیندا گلیر. بونا گوره، سیز: بوشقو، بیچاق، بوجاق... سۆزلرینی "بیچمک" کؤکو آلتیندا اختارمالی سینیز. چونکو هامیسی

او كۆكۈن گلىر. مولف بېچگو (كسن آلت)نون بېشقو < بوشقويا دۇندوبونو سىزه
آچىقلاير.

دىل دىز، كلمه لرىمىزىن باشقا دىلرە گىچدىگى، اورادا هانسى دگىشىكلىكلەر
معروض قالدىغى آچىسىندان دا اۇنملى دىر. خصوصيله بىزىم فارسجادا بول - بول كلمه
لرىمىزىن اولدوغونو گۇروروك. هابئله، عربجه ده، روسجادا مثلاً بىزده كى "سىرقا"
(آسماق) كۆكۈندىن اصلىندە "آسىرقا" (قولقدان آسىلمىش، فارسجا آویز / آویزه)
دئمكىدیر. سونرا كلمه نىن اولىندىن "آ" سسى دوشموش (ایستیجاق < سیجاق كىمى)،
سىرقا اولموش و كلمه serqa شكلىندە روسجایا گىچمىش.

اسماعیل هادى هابئله كلمه نىن اۇنجه آذربایجان توركجه سى معناسىنى وئردىكەن
سونرا اونون توركجه سىندە باشقا ایشله يیشى و یا تۇرەمه سى وارسا دا
گىنىش شكلىدە گىتىرمىش، بئله لىكلە سۆزلۈك اصلىندە آذربایجان توركجه سىندە
يازىلمىشسا دا، تورك دىلىنى گىنىش بىر چرچىوه ده احاطه ائدىر.

دىل دىز تورك دىلى حاقىندا گىرىش ايله باشلاير، تورك دىلى نىن اۇزلىكلىرى،
قرامى باره ده بىغجام و عىنى حالدا گىنىش معلومات وئردىكەن سونرا "الف" دن
5 "ى" يه قدر تورك سۆزلىرى نىن كۆكۈنو، تۇرەمه لرىنى و ... وئرىر. ياد كلمه لره گلدىكە
كۆكۈ معلوم اولانلارى بوراخىر، يالنىز كۆكۈنون آنلاشىلماسى چتىن كلمه لره يئر
وئرىلىر. بئله لىكلە ده بىز "قادا" (قادا- بلا) سۆزونون عربجه نىن (قضا) (قضا و قدر)
سۆزوندىن، "لىجىم" (قىافه) سۆزونون روسجانىن licina سۆزۈندىن، "لام" (لامدان
آخان سو، ياواش آخان سو) فارسجانىن "رام / آرام" سۆزۈندىن گلدىگىنى گۇروروك.

هر حالدا دىل دىز، دوغرودان دا دىلدە بىر دىزى ويا باشقا سۆزلە دئسك تورك دىلى
دىزىندە دقتله سئىر ائدىن بىر گمى دىر. من بورادا اوخوجولارىن دقتىنى چكمك
اوچون يالنىز ائرىن بعضى گوشه لرىنه اشاره ائدىب، دىزىدن بىر داملا گۇتوره بىلدىم.
يوخسا ائرى بوتون يۇنو ايله تانىماق و فايدالانماق اوچون باشدان آياغا اوخوماق
لازىمدىر.

دىل دىزىن يازىلماسى دىلىمىزى ياخشى تانىماق اوچون مبارك بىر حادثه دىر. ائرىن
توركجه يه كۆچۈرۈلمە سىنى ده بىر ضرورت كىمى گۇرورم. انشا الله ترجمه سى
آذربایجان اوخوجوسونا دا قسمت اولور. من بئله بىر آغىر زحمت سايه سىندە كىتابىن
میدانا چىخماسىنى امكداشىمىز اسماعیل هادى يه تبرىك دئىيرم ■

دونيائين عشقى آنلادان ان گۈزل حيكايه سى^۱

• لويى آراقون^۲

• تور كچه يه چئويرن: كمال گۈز

• كۈچورن: محمدرضا هيئت

روديار كپيلينگ-ين "دونيائين عشقى آنلادان ان گۈزل حيكايه سى" آديندا بير اثرى وار. بو حيكايه يه قويولان آدين اوزرئيمده بوراخديغى تائيرى هئچ بير زامان اونوتا بيلرم. من ۱۲ ياشيندايكن "مرکور دفانس" يايينلاريندان چيخان و "دونيائين عشقى آنلادان ان گۈزل حيكايه سى" آدينى داشييان بير كيتاب گئچميشدى اليمه. بو اثره آدينى وئرن حيكايه، كيتابين باشيندا يئر آلميش. او حيكايه نى اوخوماغا بير تورلو قرار وئره بيلمه ميشديم. آنجاق بوتون كيتابى اوخودوقدان سونرا بير آز اۇنجه بحثينى ائتديگيم حيكايه نى اوخوموشدوم. بونون كيمي آدلارين نه اوخوياجاغينى بيلمه ين قرارسيزلارى توزاغا (تله يه) دوشورمك اوچون وئريلديگينى، بئله بير آدلا باسيلان حيكايه نين اصلا "دونيائين عشقى آنلادان ان گۈزل حيكايه سى" اولماياجاغينى چوخ ياخشى بيليرديم. اصلينده بو حيكايه، قويولان آدينا هئچ ده ياراشميردى. بو اوزدن ايندى بئله كپيلينگ-ى باغيشلايا بيلرم.

6

آنجاق "جميله" حاقينداكى دوشونجه لريمى يازماغا باشلاركن، هر نه قدر تردود ايچينده اولسام دا، ايفاده انده بيلرم كى، بو اثر منيم اوچون "دونيائين عشقى آنلادان ان گۈزل حيكايه سى". بو اوزدن بوش واختيمين اولوب اولماديغينى دوشونمه دن بوتون ايشلريمى بير كنارا بوراخيب اۇزومه چاليشاجاق زامان ياراتديم و بو حيكايه نى چئويرديم. آرتيق "دونيائين عشقى آنلادان ان گۈزل حيكايه سى" منيم اليمده، باسيلماغا حاضير بير حالدا دورور. بو سۇزو دورمادان تكرار ائتمكدن اۇزومو آلامميرام.

^۱ مقاله آنكارادا يايينلانان قارداش قلملر درگيسى، سايى ۱۹، تئوز ۲۰۰۸، صص. ۱۲۵-۱۲۱-دن

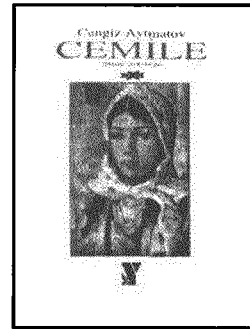
آينميشدير.

^۲ Louis Aragon

بوندان باشقا هر هانسی بیر اویگو (تعریف) سۆزۈ ده ایشلمک ایسته میرم ذاتاً. بو حیکایه حاقیندا، کیتابین قاپاغیندا چالا-قلم بیر شئیلر یازیب آلتینا امضا آتسایدیم دا اولاردی. آنجاق من، "دونینین عشقی آنلادان ان گۆزل حیکایه سی" دئییه بیر نئچه اویگو سۆزۈ یازیب بونونلا یئتپنه بیللمه یه جگیمی، اوزومو توتا بیللمه یه جگیمی آنلادیم.

بو حیکایه ایله "Noviy Mir" درگیسی نین ۱۹۸۵-ده چیخان آقوست ساییسیندا، قیرقیز جادان روسجایا چئوریلیب باسیلدیغی زامان تانیشدیم. یازان حاقیندا هئج بیر شئی بیلمیردیم. همن اونون حاقیندا آراشدیرما یاپدیم. آنجاق منه گۆندریلن بیلگیلر چنگیز آیتماتوف حاقیندا او قدر آز شئی آنلاتیردی کی... آنلادیغیم قدریله او، ادبیات دونیاسینا یئنی-گیرن گنجلردنمیش. یازار چنگیز آیتماتوف، ۱۲ دسامبر ۱۹۲۸-ده دوغولموش. دنمک کی، "جمیله" یاپینلانیدیغی زامان ۳۰ یاشیندا بئله دئییل.

قیرقیزیستان-ین شکر کندیندن چیخان حکومت مامورونون اوغلو، ایلك مکتبی اؤز کندینده، اورتا مکتبی ایسه بیر آز داها بویوک بیر چئوره ده (محیطده) بیر قصبه ده اوخوموش. ۱۵ یاشیندا یکن، یعنی ۲-جی دونیا ساواشی نین ۳-جو ایلینده، یعنی "جمیله" ده کی حادثه لرین گنجدیگی ایلرده، کنده کی بوتون یئتیشکین کیشیلر عسگرلیگه گئتدیگی اوچون آیتماتوف کند مختارلیغیندا چالیشماغا باشلامیش. بو بیلگیلرین نه قدر یترسیر

اولدوغو آچیقجا اورتادا دئییل می؟ ۱۹۴۶ ایلینده آیتماتوف، قیرقیزیستانا سینیر (سرحد) قونشوسو اولان جامبیل (تاراز) شهرینه گنده رک زراعت لیسه سینده (کشاورزی هنرستانی) اوخوماغا باشلامیش. بو مکتبدن سونرا قیرقیزیستان زراعت فاکولته سینه گنده رک بو انستیتودان ۱۹۵۳ ایلینده مآذن اولان گنج آدام، داها سونرا قیرقیزیستان حیوانچیلیق (مالدارلیق) علم آراشدیرمالاری انستیتوسوندا چالیشماغا باشلامیش.

۱۹۵۲ ایلیندن اعتباراً آیتماتوفون حیکایه لری قیرقیزیستاندا نشر ائدیلن روسجا و قیرقیزجا باسین- یابین اورقانلاریندا یایمیلانماغا باشلامیش. او، قیرقیز یازارلارین بعضی اثرلرینی روسجایا دا چئوریمیش. ۵۸-۱۹۵۶ یللی آراسیندا ایسه موسکودا کی ایکی ایلیک یوکسک ادبیات مکتبینه اوخویان آیتماتوف، تاریخلر ۱۹۵۷-نی گؤستریرکن سوویت یازارلار بیرلیگی نه عضو قبول ائدیلمیش.

منىم بىلدىكلىرىم بونلاردان عبارت. بونلاردان باشقا ئىمدە، اونو آنلاتان ھىچ بىر شنى يوخ. مع الاسف بو بىلگىلەر، اورتا آسيانىن بىلىنمە ين بىر گوشە سىندە ياشايان گىچ آدامىن ۲۰- جى يۈز ايلين ايكىنجى يارىسى پاشلاركن "دونيانين عشقى آنلادان ان گۈزل ھىكايە سى"نى - من ائلە اولدوغونا امينىم- نىچە يازدىغىنى بىزە آچىقلاماقدان محروم.

ھر ھالى ايلە اۋيۈنن، غرورلو، مغرور پارىسدە، ھوگو ايلە وولترىن پارىسىندە، نىچە كرالار و انقلابلار گۈرن

پارىسدە، ھر بىر داشى اۋزون اۋزون ھىكايە لر و افسانە لر خاطىلارلادان بۈيۈك رساملارين پارىسىندە، آتشلى عشقلرىن و عاشىقلارين شھرىندە، گۈرمە دىگى، اوخومايدىنى باشىندان گىچمە دىگى قالمايان بو شھردە. من "جميلە"نى اوخودوم... ايشتە

بۈيۈك رومان يازارى چىگىز آيتماتوف

او آن، ورتىر ايلە ورونيكانىن، آنتونى ايلە كلئوپاترانىن يا دا مانو لسكونون منىم گۈزۈمدە ھىچ بىر دگرى قالمادى و ايشتە او آن رومو و ژوليتىن پاتولو ايلە قرانچىسكانىن، ارزان ايلە دائيارسونون خياللارى گۈزلرىمىن اۋنۈندن بىر آندا سيلينىپ گىتتىلەر. چونكى من دائيار و جميلە ايلە قارشىلاشدىم و اونلارلا برابر ايكىنجى دونيا ساواشى نىن اوچونجو ايلينە، ۱۹۴۳- جو ايلينە، ۱۹۴۳ ايلى نىن بىر آقوست آپىنا، گۈزل بىر گىچە يە يىتىدىن دۈنۈب اورادا بىر يىرلردە بولونان كوركورۇۋۇ چاينە، اكىن يوكلو ماشىنلار و دىگر ايكىسى نىن ھىكايە سىنى بىزلرە آنلاتان سئىيت آدينداكى اوشاغا گىتتىم.

قىرقىز خالىق ھاقىندا چىن، تاجىكىستان و قازاقىستان آراسىندا قالان بو اۈلكە ھاقىندا نە لر بىلىرىك؟ جميلەنى اوخوركن تانىشىدىغىمىز يۈرە لر (بۈلكە لر) اورتا

آسيانين ھاراسيندا عجباً؟ اليميزده كى خريطه لردن كوركورۇۋا چايى نين ھارادا اولدوغونو تاپماق امكانسىز. بو بۇلگه نين ھارادا اولدوغونو جبهه دن گۇندربلن بير مکتوبدان، جميله نين ارى صادق ين دوغو (شرق) كولتوروندىن ايزلر داشييان عسكر مکتوبوندا: "گۇزل قوخولو (عطيرلى) ياشيليقلار ايچينده كى تالاسدا ياشايان عايله مه و قوهوملارېما..." دئيبير. دئمك كى سۇز قيرقيزستان ين قوزنى باتى (شمال غرب) بۇلگه لرى حاقيندا، قازاقىستانلا سينيير (سرحد) اولان تالاس حاقيندا، قيرقيز داغلارى نين اتكلىرى ايله قازاقىستان ين گئنىش بوزقىرلارى حاقيندا...

ھيكايه دن، جميله، دانيار و سئييت ين جبهه ده ساواشان عسكرلر اوچون اكين داشيدىقلارى و -كوركورۇۋ كنديندىن استاسيونا (دوراغا) قدر اوزايب گندن يولو گۇرورم. قازاقىستانلا قيرقيزستان ين قونشو اولدوقلارېنى منه دانيار ين توركوسو (ماھنيسى) آنلاتير: "او توركولر قازاق ين اوجسوز- بوجاقسىز آى بوزقىرلارى اوزرىنده آغير- آغير دالغالانير، او توركولر قيرقيز ين اولو داغلارى كيمي ھايقىير، شاهلانير..."

9

كوركورۇۋ كندى نين بير آز ايره لىسيندىن گئچن دمير يولونون تك خطلى اولدوغونو دا ھيكايه نين سونوندا جميله و دانيار ين دمير يولو قووشاغينا دوغرو گئتىدىكلرېنى آنلاتان جمله دن آنجاق تخمىنى اولراق آنلايا بىلييرم.

بو اوقو بىلېنمه ين بوزقىرلاردا و عظمتلى داغلاردا، انسانلاردان باشقا سون باھاردا آيقىرلار ين كىشمنه لرېنى ائشىدير، بۇيوك يىلخى سورولرېنه، يايلارى يايلايا چىخاريلان، گۇزلرى ايسه اووالارا ائندىريلن قويون سورولرېنى گۇرورم. يا بو تورپاقلاردا ياشايان يابانى (وحشى) حيوانلار؟ بير آندا چىخان شىمشكدن ھوركه رك قاقچىشان، اينجه و اوزون باجاقلى قوجامان توى قوشلارېنى آنلاتان جمله دن اونلارا تصادفاً راستلاييرام. عىنى فېرتىنانين سايه سينده بير آز گئچ ده اولسا قيرقيز چادىرى نين نه دن ياپىلدىغىنى دا آنلاييرام: "چادىرين قوپان، بىرتىلان كئچه سى، يورقون بىتكين بير قوشون قاناد چارھماسى كيمي ساللانير، سوورولوردو..."

ساده جه بونلار مى؟ قيرقيزلار ين عرف- عادتلىرىندن و او گۇزلىم تورپاقلار ين جوغرافى ياپىسيندان (قورولوشوندىن) دا خبر آلدېم. بوتون بو ھيكايه نى بيزه آنلاتان اوشاق، اتنولوژى درسى چالېشمير، سىياسى مسأله لرى ده آچىقلامير. سئييت، او تورپاقلاردا دوغولموش، او تورپاقلاردا بۇيوموش، اونون اوچون ھر شئى بسىط، او ھر

شنيه آيشميش (عادت ائتميش): او، آنالارى نين ياشادىغى گۆجبه (كۆچرى) حياتى گۆرمه مېش، گۆجبه ليك او دوغولمادان ايكي - اوج ايل اۆنجه سونا چاتميش. آنجاق يئنه ده سئيتت ين اناسى هر ايل باھار گلير گلمز آناسى نين گنجكن ياپدىغى بوز اوپو اولويا قورويور، آردىچ ياندىرارق توستوله بېردى...

انسانلار توپلو تارالاردا، يعنى كالكوزلاردا ياشايبير. آنجاق كالكوزون بېر يۆنه تيجيسى و "كالكوز باشقانى حيوانلار يونجادا يايىلمالارينا اذن وئرمير" دئين اوروزامات آيدندا آخساق باجاقلى بېر بۇلوم باشقانى اولدوغونو، اونون قولتوق دگنگىنى يهرى نين توكينه باغلارارق آتى نين اوزرىندە چاره سيزليك ايچينده كى دوروشونو تصوير ائدن جملە لردن اۇيرتيرم.

آناتيلان

اولايلار (حادثه لر) ايكىنجى دونيا ساواشى نين ان آجيلي ايللرينده ميدانا گلير. نتجه آناتسام! اوزاقلارداكى او ساواشين اغيرليغىنى، چيهه يه گئدن

دوكتور جواد هيئت و چنگيز آيتمايوف، ياكى، ۲۸ فوريه ۲۰۰۸

عسكرلرين آرخادا قالان قادينلارى نين، آنالارى نين چيگينلرينه يوكلنن مسئوليتين اغيرليغىندا حيسن ائدير انسان. قيزلارنى قارتال باخيشلارى ايله سوزن، آنجاق قيرقيز خالقى نين آرى - تاموسو، شرفى اولان كيشيلر، آنالارى نين اوزنگيلرني شاقيردادارق اوجسوز بوچاقسىز بوزقىردا يولا دوشدوكلرينده آنالارى اوتلارى "ماناس آتائين روحو قوروسون!..." دئيه اوغورلايبيرلار. ماناسدان كى، بيزلره قدر بزنميش مينياتورلارلا گلن ماناسدان دئييل، تائرى داغلارندا يوز ايلكر بويونجا سۆزلو اولاراق آناتيلان، اغيزدان اغيزا، نسيلدىن نسيله گئچن آنجاق ۱۹- جو يوز ايلده ايلك دفعه كاغيذا گئچيريلمگه ياشلايان ماناسى، اونون اوغلو سئمتئى و نوه سى سئيتكى اولاتان بۇيوك داستان اوچلەمه سينده كى ماناسين روخوندان يازديم ايسته بيرلر.

سئييت ين آتاسى هر گون سحر، ايشله ديگى دولگر (نچار) آتولىه سينه گئتمه دن اۇنجه قبله يه دوغرو دورور و ناماز قيلير. حيكايه ده تخمين ائنديگيم قدريله آرتيق اونوتولماغا باشلايان دينى حياتلا علاقه لى راستلاديگيم تك موتيو بو. بيز، بو حيكايه ده قازاق يازار عۆصوفون بيزده يايينلانماقدا اولان "آباي" ويا صدرالدين عيني نين "بوخارا" آدلى رومانلارينداكى كيمي اوستادلارا يا دا موللارا راستلاميريق. آنجاق سوويت كندلرينده قebile كوتورونون آز دا اولسا هله ده ياشاديگيني دا حيسّ ائديريك: جبهه دن گؤندريلن عسكر مكتوبوندا ائوده كي ياشلايلارين، بؤيوكلرين آدى نين، عسكرين آروادى نين آديندان اۇنجه يازيلماسى بو دورومو آچيقجا اورتايا قويان بير دليل دئييل مي؟ حيكايه دن انسانلارين سوويت قانونلارينا دئييل ده هله ده عادتلرينه، قebile حياتى نين گله نكلرينه (عنعنه لرينه) باغلى اولدوقلارى دا آچيقجا گؤرونور. آنجاق بير طرفدن ده مودرن چاغين گتيرديكلرينه، بير كند ايلك مكتيبينه راستلايير، بو مكتيبين بير دووار قزنتى اولدوغونو و بو قزنتى سئييت ين ياپدينى رسيملرين بزه ديگيني، بوتون بونلارى تصوير ائدن جمله لردن اؤيرنيريك.

11

بير ده، حيكايه نين محتواسيندا ايشله نيلن اولايلا بيزيم گؤزليميزين اؤنونده اسكى ايله يئنى نين مجادله سي كيمي يانسيديلير. آنجاق بو مجادله نى فيزيكى چاتيشمالارلا دئييل، قهرمانلارين روحوندا، معنوى دونياسيندا گؤروروك، ذاتاً حيكايه نين بوتون دگرى ده بوراسيندا. جميله نين انسانى حيرتلىر ايچرسينده بوراخان ان معنالى يانى ايسه بيزه، تانيماديگيمز بير اولكه نى، هله ده گؤجبه كوتورون گله نكلرينه باغلى آما بير طرفدن ده سوويت دؤرونو، اونون گتيرديگى يئنى ليكلرى اوركدن قبول ائدن قادين و كيشيلرين سوردوكلى حيات حاقيندا بيلديكلريميزين تامامينى بالذات اونلارين اؤزلىرىندن اؤيرنير اولماغيميز. چونكو اثرده آنلايتلانلار اونلارين حيات طرزى، اونلارين دوغولوب بؤيودوگو اقليم، اونلارين تورپاقلارى و اونلار اوچون هر هانسى بير آچيقلامانين لزومو اولمايان شئيلر. ذاتاً بوندان سونرا حيكايه اؤزونه خاص اولايلايرين گليشمه سيراسينا گوره شاشيرديجى (تعجبلىنديريجى) بير طبيعى ليكه چاتير. مع الاسف بو اؤنملى اؤزلىك، بيزيم چاغداش ادبياتلاريميزا، مصاحبه اؤزلىگى داشيبان بير چوخ اثر يموزه خاص دئييل.

اولايلايرين گنچديگى تورپاقلارين آتموسفريني ايسه: بوزقىردا ياواش - ياواش دالقالانان پلين اوتلارى نين او گؤزل قوخوسونو اولقونلاشماقدا اولان مكه (ذرت) قوچانلارى نين¹،

¹ قوچان، مكه دنه لرى آتيلديقدان سونرا قالان سرت بؤلوم.

آرپا باشاقلاری نین قوخوسو ایله قاریشدير اراق بیزلره قدر گتیرن بوزقیر یئلیندن، بیر طرفده آرتیق پيشمیش آلمارلا اولولاردا یاییلان تزکترین ایلیق نفسیندن، ساده جه بونلاردان می؟ او تورپاقلارین اؤزوندن، دانیارین سسلندیردیگی تورکودن، اونون دیلره دستان اولان عشقیندن، مرحمت دویقوسوندان اوزون زامان آیری قالان، حسرتی یازیلمايان گنج آدامین تورکوسویله بیر دادیملیق دا اولسا بیزلره آنلاتیلان او تورپاقلاردان اؤنیریک.

و سونرا هر شئی بیر آندا دگیشیر و سونسوزا قدر ده بئله قالاجاقلاری شکیللرینه، تعریفی امکانشیز دؤقلره بورونور. بوتون هر شئین بو قدر شاشیردیجی و اصلا بیریلری نین تکرارینی یاپمایاجاغی شکله گلدیگی اوچون حیرت لر ایچریسینده قالان من، دوغوشدان (آنادان اولاندان) رسام سئیت ینکی قدر یئته نگیم اولمادیغیندان، نه سؤیله یه جگیمی بیلمه دن ائله جه قالا قالیرام... سئیت ایسه مکتب کیتابلارینداکی رسیملری، *دنیار* ایله جمیله نین بیر آقوست گئجه سینده کی او رومانئیک حاللارینی او قدر گؤزل چیزیر، او قدر گؤزل بیزلره آنلاتیر کی... چوخ یازیق! سئیت ین رسیم مکتبینه گئتمه دن اؤنجه چیزدیگی رسیملر، صافجا بیر دویقونون اثری اولان بو گؤزلیم شئیلرده کی حیسلر، گؤرونوشلر، منه نه قدر ده تانیش، نه قدر ده ایستی... بو رسیملری کاشکی گؤره بیلسه یدیم... اؤفا دوغروسونو سؤیله ییم می؟ رسیم مکتبی، گؤزل صنعتلر آکادمیسی اونون یئته نگینی آلیر گؤتورور مو، الینی کؤرلدیر می دئییه قایغیلانیرام. اونون روسونو دا ماناس دستانینی دا بیر پوتادا اریده رک بیزلره یانسیدان رسیملری ایله بویالان، عجا چاغلار اؤنجه کی رسیم صنعتینی یئنیدن بیزلره گتیرر می دئییه قوشقولانیرام (شبهه لنیرم). طبیعی لیگی، ساده لیگی، آرتیق یاشامایان اسکی غرب مدنیتی رساملاری نین یوز ایلرجه بویوک بیر آرزویلا آختاردیغی جئته گئدن یولو یئنیدن آختارماغا قوبولاراق، او طبیعی لیگی و صمیمی لیگی ایتیره جک می دئییه یئریمده دوراممیر، تلاشلانیرام. بو دگره چاتماق اؤزلیک دئییل می؟ یازار، آقوست گئجه سینده کی *دنیاری* آنلاتیرکن اصلینده بیلمه دن بیزلره اورگی نین سیرینی، شکرده، *تالاس* دا و حتی *ورونا* ایله *ترویدا* دا آدینا عشق دئییلن "حیاتین گرچگینی" آنلاتیر.

هر انسانین ساده جه بیر حیاتی اولور. چنگیز *آیتما توفون* حیاتی ایسه یئنیدن باشلاییر. اصلینده او، بوتون انسانلیغین چاتدیغی معظم تجروبه نی اورگینده توپلاییب،

¹ Rousseau

عاغلى ايله يوغورموش بىر قلم. چونكو بو گنج ادام عشقى، بوندان اۇنجه هئج كيمسه نين آنلاماديغى، آنلاماماديغى كيمي آنلاتير. اوف، اوف... دوستوم موسست¹، بيلميرسن مى؟ اوزاقلارداكى قيرقيز يترينده اولان بو اقوست گنجه سيني گورمه ديگينه نه قدر اوزولسن، او گنجه نى بويوله ييجى (سئحيرلى) بىر مهارتله سون درجه جانلى و بىر او قدر ده گوزل تصوير ائدن ۳۰ ياشينداكى بو گنج اداما نه قدر ايمرنهرك (غبطه ائدرهرك) باخسان يتريديرا!...

منجه بو عشق، هر شئيدن اۇنجه تورپاغا، حياتا دويولان عشق. نئجه بىر قوش او گوزل سسى ايله اؤتسه يا دا انسانى حيرتلىر ايچينده بوراخان رنگارنگ توكلرينى داراياجاق اولسا بيز اونون ساده جه نغمه لريني ائشيدريك يا دا گوزلريمىزى قاماشديران رنگ حركتلى ليگى توكلرى نين ظرافتيني گوروروك. بو توركونون عشقين توركوسو اولدوغونو، قوشون توركوسونون يا دا رنگارنگ توكلرى نين ده بىر يئرلرده گيزلنن عاشيقينه باغيشلانديغيني، آنجاق بو عاشيقين اونون سسينه گيزليجه قولاق وئره رك هر آن قاناد چارپيب يانينا گله بيله جگيني، بيليم اداملارى نين يارديمى ايله آنلاريق، جميله نين ده حيكايه سى كيچيك بىر اوشاغين آغزپندان آنلاتيلير. *دانيار* و جميله نين اورگينده ياتان بوتون دويقولار اونون اوچون يئنى ليك. قىلبرينده داشيديقلارى دويقولار، اؤز-اؤزلىرىنى آنلاماغا چالیشان عاشيقلارين درامى اوشاق اوچون عشق دويقوسونو كشف ائتمك. اوشاق، بوتون هر شئى اؤز قافاسيندا تاماملانير و بو اوزدن عشقى تام دا دوغولاجاغى واخت، او قدر گوزل، او قدر شاشيرديجى، حتى ال ايله توتولان، گوزله گورولن صاف بىر آلتيني (قىزىلى) ايشله ير كيمي او قدر هيجانلا رسم ائدير كى....

گوره سن، سئبيت عشقه نئجه معنا و روح وئريز:-

"جميله ده، من ده نه اولدوغونو آنلاياماديغيم قارما-قاريشيق دويقولارين اورگيمىزى آلاق-بوللاق ائنديگيني حيس ائدرديك كيمي گليردى منه، اصلينده بنزر دويقولارى ائشيديريك دوشونوردوم."

چونكو او، دوغولماقدا اولان يئنى بىر عشقه شاهيد اولور، عسگرده كى بۇبوك قارداشى نين ارواديني، اونا امانت ائديلن يئنگه سيني (قارداشى ارواديني) بىر ياندان عادتله

¹ Musset

گۆره قوروماسی گرکیرکن، دیگر طرفدن جمیله نین *دانیاری سنومه سینی* "هم ایسته بیر، هم ده ایسته میر". یاخشیلیقلا پیسلیگین آراسینداکی معنا دا تام بوردا، گۆزل بیر آقوست گنجه سینده سؤیله نیلن تورگونون پیسلیگی یئرلره چارپیب یوخ ائتمه سینده... اؤزونون ده جمیله یه عاشیق اولدوغونو اوندان بیر داها گۆروشه بیلمه مک اوزره آیری دوشدوکن سونرا آنلایان سئیتین اوشاقلیغی نیندا گتیردیگی صافلیقلا بیلمه دن جمیله و *دانیارین عشقینه یاردیمجی اولماسیندا*....

بو گونلردن اعتباراً سئیت، عشقین سیرینی، یارادیلشین معناسینی آنلاماغا چالیشیر. آنجاق، عشقین نئجه وار اولدوغونو آنلاماق ایسته یین کیچیک آدام بو سواآین جوایبینی، حیسلری نین یاردیمی ایله، روماننیک روحونو بویوله یین، اورگی نین درینلیکلریندن گلن دویقولاری رسم ائده رک تاپیر. بلکه ده عشق "ساده جه رساملارین یا دا شاعیرلرین دویقولو آنلاریندا یاشادیقلاری ایلهام اولماسین؟ دئییه دوشونور. اوزون سؤزون قیساسی ۱۳ یاشینداکی کیچیک اوشاق اوچون آقوست آیی نین او گۆزلیم گنجه سی گۆزلرینی آچان گنجه اولور، اوشاق کیم اولدوغونو، نه اولماق ایسته دیگینی آنلاییر. بوتون بونلاری اونا، *دانیارین تورکوسو، دانیار و جمیله نین عشقینی آنلاتان تورکو حیس ائندیریر*.

14

سؤزو گرکیندن داها چوخ اوزاتماق دا مومکون، تام ترسینه قیساسا آنلاتماق دا. کیتاب اؤننوزده. قیسا آنجاق، او قدر مکمل بیر اثر کی، "دونیانین عشقی آنلاتان ان گۆزل حیکایه سی" نده گرکسیز تک کلمه بئله یوخ. اوخورکن جان دونیاسینی ائتکیله مه یین تک بیر جمله بئله یوخ. سئیت عجباً رسیم صنعتینده مهارتسیز می؟ بیلمیرم. آنجاق بونو چوخ یاخشی بیلمیرم: سئیت واسطه سیله دانیشان ۳۰ یاشینداکی آداما هئچ کیمسه نین صنعت درسی وئرمگه حاقی یوخ.

روستاوئلی قاقازلاردا یا *دا آرنو دانیل لانگئدوک*-دا مشهور اثرلرینی یازارکن قیرقیزلار یازیلی اثرلرینه مینیاتورلار چیزمکدن چوخ اوزاق ایدی. یازی دیلی دئییلن قاورام اونلار اوچون چوخ یئنی، داها اوتوز ایل اؤنجه سینه قدر اونلاردا یوخ ایدی. بونون اوچون "گۆزل قوخولو" تالاسدان بیزلره قدر چاتان تورکو، بیر سون باهار (پاییز) گونونو، گۆزلیم بیر آقوست گنجه سینی، آیقیرلارین کیشنمه سینی، اوجسوز-بوجاقسیز او تورباقلارین نفسینی بیزلره قدر گتیرن بو تورکو، اسکی گله نکلری (عنعه لری) بیر طرفه بوراخاراق عشقین جسارتی ایله نیکاح زنجیرلرینی قیریب، بیر قیرقیز کندینده کی افتراچیلیغی، ایکی اوزلولوبو بیزلره آنلاتان بو تورکو، سنودیکی نین آدینی

مکتوبون ان باشينا، آنانين، آتائين، قوھوملارين، آغ ساققاللارين آدلاريندان اۇنجه يه قويماغا داوام اندير... من، سون درجه گۇزل بو توركونون ساده جه قيرقيز تورپاقلاريندا قالماسينا اذن وئرمك ايسته ميرم. و من، قيرقيزستان ين اوجسوز- بوجاقسيز يايلاقلاريندا انساني سرخوش آندن بو گۇزل نغمه لرى بيزيم ياشلى، هر شئيه دويموش دونياميزدا داشيماقدان اۇزومو آلامميرام. ائله بير شئى ائتمه لى يم كى، بولودلار شيمشكlerle گئده رك چنگيز آيتما توف ا كيشى و قادينين بير-بيرينى تانيدىغى و اوشاغين ايشيغى خيال- ميال حيس آئديگى بو خارق العاده سسين بيزه قدر گلديگىنى بيلديرسين.

آمان تانريم! هله ده انسان اوغنونو هيجانلانديران، صافليغى و تازاليغى توكنمه ين بو دونيا نه قدر ده گنج، نه قدر ده مكمل.

نتجه آنلاتسام: ائله انسانلار وار كى، اۇز بيلديكلرينى اثبات ائده بيلمك اوچون، آدينا موسيقى دئديكلرى آما صنعت آدينا هئچ بير شئى ايفاده ائتمه ين ملوديلر دينله بير و بو ملوديلرين داشيدىقلارى آنلام اونلارى ائتكيله بيرميش كيمي ياپير، اۇزلريندن گئچيرلر. ائله انسانلار وار كى، بيليم آرتيق اونلار اوچون اويونچاق حالينا گلميش و حتى ائله انسانلارلا قارشيلاشيرسينيز كى، آينانين قارشيسينا گئچيب اۇزو اولماق، باشقالارينا بنزه مه مك اوچون بوتون گوجويله اۇزونده دگيشيك بير طرف آختارير.

آنچاق كوركورۇۇ چايى بويلاريندا، چين ايله تاجيكستان آراسينداكى او كيچيك اۆلكه ده ياشايان گنج آدام ائله گۇزل دانيشير، ائله گۇزل آنلاتير كى، بيزه دوشن تك بير شئى وار، سوسماق و دينله مك، سونونا قدر!..

سنه منتدارام اولو تانرى، عشقه اولان سونسوز اينانچيمدان ذره قدر بير اسكيلمه اولمادان قارشيلاشديغيم بو آقوست گئجه سى اوچون تشكورلر، مينلرجه، اون مينلرجه دفعه...

پاريس، ۳۰ مارس ۱۹۵۹

Kultura i Jizn درگيسى ۱۹۵۹، سايى ۷.

فرانسيز جادان روسجايا چئويرن: ائ. ليسانكو ■

قاجارلار دؤرونون آذربایجانلی دیپلوماتلاری

(۱۹-نجو عصر)

طاہرہ حسن زاده^۱

The Azerbaijanian diplomats of Qadjar period (XIX century)

Summary

16

The article deals with the creative activity of the azerbaijani diplomats of Qadjar Government which had been the leading state in XIX century Iran. In this article the brief outlook is thrown to the history of Azerbaijan diplomatics, the life and diplomatic activities of such personalities as Khalil khan Qazvini, Mirza Rzah Qazvini, Asker khan Afshar, Huseyn Rzah khan Danes, tabrizian Mirza Yusuf khan Mustasaruddovlah, Mirza Asadullah khan Alaulmulk who were the representatives of Fatali shsh Qacar and Nasraddin shah Qacar Government period in Europe.

۱۹-جو عصرده ایراندا حاکیم سولاله اولموش قاجارلار دۆلتی نین (۱۹۲۵-۱۷۷۹) اؤنملی وظیفه لرینده چالیشمیش آذربایجانلی اجتماعی-سیاسی خادیملر، دیپلوماتلار بو دۆلتین آوروپا اۆلکه لری ایله، او جمله دن هیندیستان و روسیا ایله علاقه لری نین یارانیب انکشاف ائتمه سینده مهم فعالیت گوسترمیشلر. دوکتور دوانی قاجارلار سولاله سی نین بانسیسی حاقیندا یازیر کی، آقا محمد خان یئنی دۆلتی ۱۷۷۹-جو ایلدن قورماغا باشلامیش، تاج قویما مراسیمینی ایسه ۱۷۹۵-جی ایلده گنجیرمیشدیر (۱، ۳).

^۱ آذربایجان، فضولی آدینا ایلاملار انستیتوسو.

آذربایجان دیپلوماسی تاریخیندن معلومدور کی، هله ۱۵-جی عصرده آذربایجان شیروانشاهلار دۆلتی ایله موسکو کنیازلیغی آراسیندا دیپلوماتیک مناسبتلر موجود ایدی (۱۱۱، جلد ۳، ۱).

۱۶-جی عصرده شاه عباسین صفوی دۆلتی آوروپانین سککیز دۆلتی ایله (آلمانیا، روما، اسپانیا، فرانس، لهستان، ونتسیا، اینگیلتره و شوتلاندیا) دیپلوماتیک علاقه لر یاراتدیغی اوچون آذربایجانلی اوروج بیگین ده داخل اولدوغو ایگیرمی نفردن عبارت سفیر هیئتی تشکیل اتمیشدی.

۱۹- جو عصرده فتحعلیشاه قاجار حاکمیتی زامانی آروپا ایله قورولماغا باشلایان دیپلوماتیک علاقه لر یئنی مرحله یه قدم قویدو. قاجارلار سولاله سی نین یاراتدیغی دۆلتی دیگر دۆلتلردن فرقلندیرن جهت بو سولاله نین اولکه نی آروپالیلارین سیاسی صحنه سینه داها دا یاخینلاشدیرماسی اولموشدور.

دوکتور عبدالحسین نوابی قاجارلار سولاله سی نین اؤزوندن اول موجود اولموش شاه اسماعیل خطایی نین یاراتدیغی صفوی لر دۆلتیندن، نادر شاه افشارین امپراتورلوقوندان فرقلی جهتلیرینی گؤستریمیشدیر (۴، ۵، ۳).

17

۱۸۰۱-جی ایلهده فتحعلیشاه قاجار قزوینلی دیپلومات خلیل خان کوراوغلونو هیندیستانا سفیر تعیین ائتدی کی، بو دۆلتله تجارت علاقه لری یاراتسین. خلیل خانین گؤزلیلمه یین اولوموندن سونرا اونون عوضینه باجیسی اوغلو محمد نبی خان هیندیستانا گؤندریلدی (۴۸۹، ج ۱، ۲).

۱۸۰۶- جی ایلهده میرزا رضا قزوینی فرانسادان قاجار دۆلتینه گلیمیش دیپلومات زوبرله بیرلیکده فرانسایا گئده رک بیرینجی ناپلئون ساراییندا اؤز دیپلوماتیک میسیونونو یئرینه یئتیرمگه باشلامیش، نتیجه ده ایکی دۆلت آراسیندا عهدنامه امضالانمیشدی. آنلاشمایا اساساً فرانسایا امپراتورو هیندیستانا هجوم ائده جگی تقدیرده قاجار دۆلتی اونا کؤمک ائتمه لی ایدی. بونون عوضینده ایسه فرانسیز حربچیلری قاجار اوردوسونون (عباس میرزانین باشچیلیق ائتدیگی آذربایجان اوردوسونون) یئنیندن قورولماسینی حیياتا گنجیرمه لی ایدی (۷۹۵، ۴).

میرزا رضا قزوینی دن سونرا اورمییه لی اصغر خان افشار فتحعلی شاه طرفیندن فرانسایا سفیر گؤندریلمیشدیر. او ۱۸۰۷-۱۸۰۹-جی ایللرده اؤز دیپلوماتیک فعالیتینی داوام ائتدیرمیشدیر.

دیپلومات و حربی خادیم حسین خان مقدم مراغه ای اوچ قاجار شاه‌ی‌نین، یعنی فتحعلی شاه، محمد شاه و ناصرالدین شاه دۇرۇنده یاشاییب فعالیت گۇسترمیشدیر. او یوکسک خیدمتلر گۇستره رک آدیوتانت باشی، نظام الدوله و صاحب اختیار عنوانلارینی آلمیشدیر (۲۳، ۵).

حسین خان محمد شاهین امری ایله ۱۸۳۷-جی ایله آذربایجان اوردوسونون باش آدیوتانتی کیمی هراتا گۇندریلمیش و اورادان غلبه ایله قایتمیشدیر.

محمد شاه (۱۸۴۸-۱۸۳۴) اۇزو سمنان شهرینده ایگیرمی مین آذربایجان اوردوسونا باخیش گنجیرکن هرات یوروشوندن اوغورلا قایتمیش باش آدیوتانت حسین خانا ژنرال ماژور روتبه سینی وئریشدی (۴۲۶.۱، ج. ۲).

حسین خان ۱۸۳۸-جی ایلدن دیپلوماتیک فعالیتنه باشلامیشدیر. او، اولجه ایستانبولدا، سونرا پاریسده و لندنده فوق العاده سفیر اولاراق قاجار دۇلتینی تمثیل ائتمیش، اوغورلو دانیشیق‌لار آپارمیش و بو دۇلتلرله دیپلوماتیک علاقه لر یاراتمیشدیر.

بۇیوک بریتانیا کralیچه سی ویکتوریا (۱۹۰۱-۱۸۱۹) سلطنت تختینه اوتوردوغو زمان اولو قاجار دۇلتی آدیندان تبریک ائتمک حسین خانا نصیب اولموشدور.

دونیادا تانینمیش، مغرور بیر شخصیت اولان اونریش‌ین باش ناظیری متترنیخ اۇز چاغداشلاری اولان سیاست آدم‌لارینا حقارتله باخیر، اونلاری بئچارا، بئیین سیز و یونگول حساب اندیردی. حسین خان حاقیندا ایسه بئله دئمیشدیر:

"حسین خان بیزیم عقیده‌میزه گۇره اولدوقجا یوکسک محاکمه یوروتمک قابلیتینه مالیک، زنگین حافظه سی اولان بیر انساندیر. آروپادا اولان وضعیت باره ده معلوماتی هرطرفلی و گئنیشدیر..." سونرا اونو اولو شرقین نادر شخصیتی آدلاندیراراق یوکسک قیمت لندیرمیشدیر (۴۲۷، ج. ۱، ۲).

حسین خانین اوغلو علی خان دا اوزون مدت بیر سیرا خارجی اۆلکه ده، او جمله‌دن تیغلیسده دیپلوماتیک مأموریتینی اوغورلا یئرینه یئتیرمیش، قاجار دۇلتینی اوچ ایل پاریسده تمثیل ائتمیشدیر.

روسیا دولتی نین ایراندا قاجار دۇلتینده فوق العاده سفیری اولموش الکساندر گریبایدوف (۱۷۹۵-۱۸۲۹) تهراندا قتله یئتریلدیکن سونرا قاجار شاهزاده لریندن ان گۇرکملیسی و لیاقتلیسی خسرو میرزا قاجار بۇیوک بیر حیلله ایله عذر ایسته مک اوچون روسیا دۇلتینه گوندریلدی. روسیا نماینده هیئتینی خوش و یاخشی قارشیلادی،

حتیٰ یو مناسبتله قاجار دۆلتی نین بیر میلیون بورجونون یاریسی باغشلاندی و قالابن اۆده مه مدتی ده بنش ایل اوزادیلدی.

ناصرالدین شاه حاکیمتی دؤرونده دیپلوماتلاردان تبریزی میرزا یوسف خان مستشار الدوله و میرزا رضا خان دانش ده روسیادا، سان پترزبورگدا سفیر، باش کونسول وظیفه لرینده چالیشمیشلار.

ناصرالدین شاه قاجار

قید ائتمک لازیمدیر کی، رضا خان دانش روسیا دۆلتی نین بیر سیرا اوردنلری ایله تلطیف اولونموشدور. او جمله دن بیرینجی، ایکینجی و اوچونجو درجه لی "مقدس آتتا اوردنی" ایله ۱۸۷۳، ۱۸۷۶ و ۱۹۰۱-جی ایللرده. ایکینجی و اوچونجو درجه لی "مقدس استانیسلاو اوردنی" ایله ۱۹۰۲،

۱۹۰۳-جو ایله ده تلطیف ائدیلمیشدیر (۱۷۹-۱۸۳، ۷).

۱۹-جو عصر قاجارلار دؤرونون گؤزکملی سیاسی خادیمی محمود خان همدانی قازا گوزلو طایفاسی نین رئیس لریندن ایدی. او، بو دۆلتی بیر سیرا خارجی دۆلتلرده اوز یوکسک سیاسی ساوادی، دیپلوماتیک باجاریفی ایله تمثیل ائتمیشدیر. محمود خان ۱۸۵۲-جی ایله اولجه ایرانین سان پترزبورگداکی سفیری نین بیرینجی معاونی، آز سونرا ایشلر وکیلی (سارژه دلفیر) تعیین ائدیلمیش و بو زامان اونا "جناب" عنوانی وئر یلمیشدیر (جناب عنوانی ناظیرلره و بو وظیفه یه برابر اولان شخصلره وئر یلیردی). او، سان پترزبورگدا ۱۸۵۵-جی ایله دک ایشله میشدیر. محمود خان ژنرال - مازور حربی رتبه سینی و ناصر الملک (دۆلتین کؤمکچیس) عنوانینی آلمیش، ۱۸۶۲-جی ایله قاجار دۆلتی نین اینگیلتره ده صلاحیتلی نماینده سی تعیین اولونازاق لندنه یولا دوشموشدور. او، دۆلت ایشلرینده یاخیندان باجاریقلا اشتراک ائتمیشدیر.

۱۹-جو عصرده قاجار دۆلتینی خارجه ده تمثیل ائتمیش صلاحیتلی نماینده لر دن بیر ی ده باغداددا کونسول اولموش میرزا ابراهیم خان محدثین اوغلو محمد علی خاندیر. محمد علی خاندین اصلی آذربایجانین خوی شهریندندیر. او، آتاسی میرزا ابراهیم خان محدثین دیپلومات کیمی چالیشدیغی باغداددا دؤنیایا گلمیشدیر. او تحصیلینی

باغداددا و تبریزده آلمیش، دیپلوماتیک فعالیتدن اول ناصرالدین شاهین آدیوتانت باشی معاونی وظیفه سینده چالیشمیش، سونرا ایسه قاجار دۆلتی نین بمبئی ده سفیری تعیین اولونموشدور. اونون سفیر کیمی فعالیتی اون بیر ایل، ۱۸۵۹-جو ایلدن ۱۸۷۰-جی ایله دک داوام ائتمیش، سونرا تهرانا چاغیریلیب گیلان حاکیمی نین معاونی کیمی فعالیت گؤستریمیشدیر. لاکین بو وظیفه ده آز بیر مدت چالیشمیشدیر. همین ایل اولجه باغدادا سفیر تعیین اولونموش، اورادان باش کونسول کیمی تیفلیسه گؤندریلمیشدیر. تیفلیسه گتدیگی تاریخ معلوم اولماسا دا، بو مأموریت اوزون مدت داوام ائتمیش، ۱۸۸۹-جو ایلده لندنه سفیر تعیین اولوندوغو زامان باشا چاتمیشدیر. بو وظیفه یه او، میرزا ملکم خانین عوضینه تعیین اولونموشدور (۴۴۷، جلد ۳، ۲).

محمد علی خان خوبی اینگیلتره ایله قاجار دۆلتی آراسیندا صلاحیتلی نماینده وظیفه سینی اجرا ائدیگی واخت "پرنس" عنوانینا لایق گؤرولموشدور. او، ۱۹۱۱ - ۱۹۰۵-جی ایللر مشروطه انقلابی دؤرونده مختلف حکومتلرده اؤنملی وظیفه لره تعیین اولونموشدور. محمد علی خان بئش دفعه خارجی ایشلر ناظیری، اوچ دفعه عمومی گلیرلر وزیر، تجارت وزیر، دؤرد دفعه معارف ناظیری اولموشدور (۱۱۱، ۴). او، ۱۹۳۶-جی ایلده تهراندا وفات ائتمیش، شاه عبد العظیم ده دفن اولونموشدور.

20

قاجارلار دۆلتینی بیر سیرا دۆلتلرده، او جمله دن پترزبورگدا تمثیل ائتمیش میرزا اسدالله خان تبریزی خارجی ایشلر ناظیرلیگی نین امکداشی ایدی. او، مشهور آذربایجان عالمی میرزا محمد رفیع نظام‌العلمائین قارداشی دیر. اونون پترزبورگدا دیپلوماتیک فعالیتی دؤرد ایل، یعنی ۱۸۸۷ - ۱۸۸۴-جی ایللرده داوام ائتمیش، سونرا گئری چاغریلاراق اردبیل و خوی حاکیمی تعیین اولونموشدور. پترزبورگدان اول ۱۸۷۷-نجی ایلده تفلیسده باش کونسول وظیفه سینی اجرا ائتمیشدیر. دیپلوماتیک تجربه یه مالیک اولان میرزا اسدالله خان ۱۸۹۲ - ۱۸۹۰-جی ایللرده قاجارلارین ایستانبولدا سفیری اولارکن ناظم الدوله عنوانی ایله تلطیف اولونموشدور (۱۸۸، ۵). سونرالار بیر چوخ دۆلت ایشلرینه تعیین اولونموشدور.

میرزا اسدالله خانین کیچیک قارداشی ۱۹-جو عصرین سونلاریندا آذربایجانین اداره اولونماسیندا یاخیندان اشتراک ائتمیش محمود خان ۱۸۴۲-جی ایلده تبریزده آنادان اولموشدور. آذربایجاندا بیر سیرا حکومت ایشلرینده چالیشدیقدان سونرا تهرانا چاغیریلیمیش، لندن ساراینا ائلچی گؤندریلمیشدیر. بوندان سونرا هشترخاندا باش کونسول، پترزبورگدا مستشار (مشاور) ایشلر وکیل، ۱۸۸۳-جو ایلده سفیرلیگین

بیرینجی کاتبی (۱۸۸۵)، وزیر مختار (۱۸۸۶) کیمی وظیفه لرده چالیشمیشدیر. او، علاء الملک عنوانینی آلمیشدیر (۱۱۲، ۵).

محمود خان علاء الملک ناصر الدین شاه حاکمیتی دؤرونده دوققوز ایل روسیادا سفیر اولموش (۱۸۹۵ - ۱۸۸۶-نجی ایللر)، سونرا ایستانبولدا سفیر تعیین ائدلمیشدیر. پترزبورگدا اونو ایروانلی میرزا رضا خان دانش عوض ائتمیشدیر.

محمود خان ینددی ایل دیپلوماتیک فعالیتینی ایستانبولدا داوام ائتدیرمیشدیر. ۱۹۰۱-جی ایله اونو یننه میرزا رضا خان عوض ائتمیشدیر. او، ۱۹۲۶-جی ایله وفات ائتمش، قوم شهرینده عایله مقبره سینده دفن ائدلمیشدیر. محمود خان چوخ زنگین، هم ده ساده، عادی بیر انسان ایدی.

بنله لیکله، ایستر نادر شاه افشارین یاراتدیغی بؤیوک امپراتورلوقدا، ایسترسه ده آقا محمد شاهین قاجارلار دؤلتینده آذربایجانلی دیپلوماتلار اؤزلری نین سیاسی حاضیرلیقلاری و یوکسک مدنی سویه لری ایله دؤلتلرینی مختلف خارجی اؤلکه لرده لیاقتله تمثیل ائتمیشلر.

قایناقلار

- ۱ - آذربایجان تاریخی، ینددی جیلده. ۳-جو جیلد (۱۸-۱۳-جی عصرلر)، باکی، علم نشریاتی، ۱۹۹۹، ص. ۵۸۴؛ ۴-جو جیلد (۱۹-جو عصر)، باکی، علم نشریاتی، ۲۰۰۰، ص. ۴۵۶.
- ۲ - بامدام مهدی، تاریخ رجال ایران، آلتی جیلده، بیرینجی جلد، تهران، ۱۹۶۶، ۵۹۵ ص. اوچونجو جیلد، تهران، ۱۹۶۶، ۵۴۴ ص. (فارس دیلینده).
- ۳ - دکتر عبدالحسین نوایی، ایران و جهان، جلد ۲، از قاجار تا پایان عهد ناصری، مؤسسه نشر هما، ۱۳۲۹ (۱۹۵۰)، ۸۵۵ ص. (فارس دیلینده).
- ۴ - دکتر عبدالحسین زرین کوب، تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی، تهران، ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، ۱۰۱۴ ص. (فارس دیلینده).
- ۵ - کریم سلیمانی، القاب رجال دوره قاجاریه، تهران، نشر نو، ۱۳۷۹ (۲۰۰۰)، ۲۵۵ ص. (فارس دیلینده).
- ۶ - محمودوف ی. آق قویونلو و صفوی دؤلتلری نین غربی آوروپا اؤلکه لری ایله قارشیلیقلی مناسبتلری، (۱۵-جی عصرین ایکینجی یاریسی ایله ۱۷-جی عصرین باشلانقچی)، باکی، باکی اونیورسیتته سی نین نشریاتی، ۱۹۹۱، ۲۶۴ ص.
- ۷ - میرزا رضا خان دانش، دیوان گوهر خاوری، تهران، ۱۳۳۲ (۱۹۱۴)، ۲۱۰ ص. (فارس دیلینده).

عندليب كاشانى دن ايكي تور كجه غزل

● محمد رضا هيئت

22

بوندان بير نچه ايل اۇنجه، ايستانبولون اختر مطبعه سينده باسيلان ۱۳۱۳ (هـ.ق.) تاريخلى بير شعر كىتابى اليمه گئچدى. كىتابين آدى «ديوان عندليب كاشانى» ايدى و او دۇنمين معاريف ناظيرليكى نين اذنى ايله يايىنلانمىشدى. ۲۱۲ صحيفه دن اولوشان بو كىتاب، شاعيرين قلميندن چيخان قيسا بير اۇن سۇز و اونون شعرلرينى احتويا ائدير. شاعيرين اۇن سۇزوندىن آنلاشيلير كى، اونون اصيل آدى «مير تقى بن الحسينى الحسنى كاشانى» و تخلصو «عندليب» دير. سونرا، محمدحسين خان ملك الشعراى كاشانى نين تخلصونون ده عندليب اولدوغونو آنلايىنجا، اونو دگيشديرمك اېسته ميش. آنجاق ياخين دوستلاريندان اولان ميرزا بهار شيروانى «بير گولوستاندا ايكي عندليبين (بولبولون) اؤتمه سى اسراف دئييلدير» دئيىنجه، دگيشديرمه فيكريندن واز گئچميش.

عندليب كاشانى ايكي ايل (ناصرالدين شاه ين سلطنتى نين ايلك ابلارينده) تهراندا قالديقدان سونرا وطنينه قايتميش و داها سونرا شيروانا گنده رك اوراداكى شاعيرلرله ياخين دوستلوق ايليشكىلرى قورموش و اونلارين سايه سينده غربتين چتين ليكلرى اونا آسان گلميش. عندليب، بش ايل شيرواندا ياشاديقدان سونرا داغيستانا گئتميش، كۇنلونو اورادا قاپديرميش و عۇمرونون اوتوز ايلينى اورادا گئچيرميش. آنجاق اورادايكن، تجارت آم.جى ايله تئز- تئز گورجوستانا و قافقازين ديگر بۇلگه لرينه

گندیب گلمیش. ۱۳۰۴ (ایلینده) تکرار کاشانا دؤنن شاعیر، شعرلرینی بیر آرایا توپلاماغا قرار وئرمیش.

عندلیب کاشانی نین دیوانیندا فارسجا قصیده، غزل، مثنوی و مرثیه ایله یاناشی ایکی تورکجه غزلین وارلیغی دا دقت چیکجی دیر. گؤرونن او کی، عندلیب کاشانی شیرواندا و داغیستاندا یاشادیغی مدتده بئله گؤزل غزللر یازا بیله جک قدر تورکجه اؤیرنمیش و یا اؤنجه دن بیلدیگی تورکجه سینی گلیشدیرمیش.

شاعیرین فارسجا شعرلری نین یایینلاندیغینی گؤز اؤنونده بولوندوراراق، بورادا ساده جه اونون ایکی تورکجه غزلینی سونوروق.

بیرینجی غزل

ای دل بو قدر یار کیم ائتدی جفا سنکا^۱
هرگز شکایت ایله مه دون مرحبا سنکا
سن چکمه دون محبت و مهر و وفادن ال
هرچند یار قیلدی دمام جفا سنکا
مشتاق دور کونکول سر کویین مناسنه
ای یوز منیم تک عاشق مسکین فدا سنکا
اولسام غلام هندوی خالین دگیل عجب
سن شاه حسن و جمله ی عالم گدا سنکا
عشقونده بیر گون اولمادی آرام و راحتیم
اول وقتدن کی اولدی کونکول مبتلا سنکا
یارب نولور کی حال دل بی قراریمی
ممکن اولیدی سویلمک ای دلربا سنکا
لازم دی من کیبی^۲ اوله بیگانه خلقدن
ای سرو ناز کیم کی اولور آشنا سنکا
بیلیم نه اتمیسن بو یوزی قاره کونکولومه
یوز بین جفا گوروب گینه ایلر وفا سنکا

^۱ سنه

^۲ کیمی

گور عندلیب سجده ی رویین قیلور مدام
آز قالدی عشقندن دیسون ای بت خدا سنکا

ایکینجی غزل

چکنده اول پری شانه سر زلف پریشانه
بنیم کونکلوم اولور شانه کیبی دندانه - دندانه
کونکول گوردی لب لعلون تمنای وصال ایتدی
بو سودانین خیالیه دونوبدور غصه دن قانه
بو عادتدیر گوزلر جور ایدرلر عاشقه اما
بنکا بسدیر تغافل کیم یتیشدیم جوردن جانه
اوران^۱ لاف محبت در گهینده چوقدور اما کیم
بنیم تک اولمادی هیچ کیم خلاق ایچره افسانه
جنون لشگر چکوب آز قالدی ایتسون عقلیمی تاراج
دوشم مجنون کیبی سودای عشقندن بیایانه
گوزوم، سال بوینوما زنجیر زلفین باغلا محکم کیم
چکلر قید زنجیره هر اول کس اولسا دیوانه
بیایان منزلیم گر اولسا عارفلر دگیل عیبیم
کی هر کیم عاشق اولسا کوه و هامون دور انکا^۲ خانه
سنینچون عندلیب آخر مقرر اولدی شیدالیق
ملامتسیز دوت اکنون خم کیبی بیر کنج میخانه ■

24

عاشيقلق صنعتى (۱)

● نېى كېوتريان

۱-۱ عاشيقلق صنعتى تاريخينه بېر باخيش

۱- عاشيقلق گلە نگی نين اورتايا چيخماسى

اسلاميت اۇنجه سى اوزانلار حاقيندا چوخ گننیش بېلگيميز اولماسا دا «ديوان لغات الترك» كيتابيندا «چوچو» سوزجوگو، تورفان قازيلاريندا اله گنچن مانى دۇنمى متينلرينده «آپرينچى تيگين» (Aprinçi Tigin)، «كول تاركان» (Kül Tarkan)، «سينكو سسلى توتونگ» (Sıngku Sesli Tutunq)، «كى كى» (Ki- Ki)، «آسيق توتونگ» (Asıq Tutunq)، «چى سويو توتونگ» (ÇısuYu Tutunq)، «قاليم قيشى» (Kalım Keyşi) و پراتايا شيرى (Pratyaya Şiri) كيمي تورك اوزانلارين ين آدلارى آراشديرمالار سونوجو اورتايا چيخميشدير.^۱

25

كاشغرى محمودون ۱۱-جى يوز ايلده يازيا گنچيرديگى بېر ساغو (آغيت) اولدوقجا اۇنمليدير. ۷-جى يوز ايلده ساواشدا اۇلن آلپ ارتونقا اوچون سۇيله نن بو آغيت بلکه ده تورك شعرى نين ايلک اۇرنکلريندندير:

آلپ ار تونقا اولدو مو ؟

كوتو دنيا قالدى مى ؟

زامان اۇجون آلدى مى ؟

امدى اورك بېر تيلير.

فلک فرصت گۇزتىدى

گيزلى توزاق اوزاتدى

بېگلر بگى شاشيرتىدى

قاچسا نيجه قور تولار ؟

^۱ ARAT, Reşit Rahmeti, (1986), "Eski Türk Şiiri", Ankara.

اولودو ارلر قورد كيمي
باغيريب ييرتديلار ياخاني
چاغيرديلار باغيرديلار
ياشدان گوزلر اورتولور

بيلر آتلارين يوردولار
قايقيدان ضعيف دوشدولر
ساراردى يوز گوزلرى
سانكى زعفران دويدولر

بيلگه بيلگين بوخسول اولدو
زامان آتى آزغين اولدو
اردم اتى چوروك اولدو
يتره دگيب سورتولور.

عاشيقلىق گله نكي نين تملينى تشكىل ائدن اوزان – باخشى حاقيندا بيلگيلر هون امپراتورلوغو دؤنمينه عايددير. اوزانلار كۇچرى اوغوز توپلولوقلارى نين قوپوز ايله دستان، توركو (خلق ماهنيسى) سؤيله ين قوتسال (مقدس) آداملار ايديلر. لاتين قايناقلارين تشببتينه گؤره، آتيلادان برى اسكى تورك اوردولاريندا حؤكومدارلارين يانيندا كسينليكه اوزانلار اولاردى (محمد فواد كوپرولو ۱۲:۱۹۷۶).^۱ اوزانلار اوردو ايله بيريلىكده دولاشاراق اوردويا و يورد ارلرينه قهرمانلىق شعرلى اوخويارديلار، ساواشدا اۇلن قهرمانلار اوچون آغيت ياخارديلار. «زان پول روکس» «آتيلانين اؤلوم تۇرنينده (مراسيمينده) اوزانلارين آغيت سؤيله ديگيني بيلديرميشدير (روكس ۲۲۶:۱۹۹۴).^۲

اوزانلاردان اۇنجه قاملار و شامانلار توركلرين مدنيتينده اۇنملى يئرلى اولموشدور.

عاشيقلارين تاريخى كؤكنينى (منشأينى) آراشديرديغيمزدا كؤكنلرى «قام»، «تويون»، «باخشى» و «اوزان» لارا دايانديغيني گؤرمكده بيىك. تورك كولتور تاريخينده شامان – قام – اوزان – عاشيق چيزگيسى و آرالارينداكى باغلانتيلار توركولوقلار

^۱ KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1976), “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. baskı, Ankara.

^۲ ROUX, Jean-Paul (2007), “Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl”, Çevirenler: Aykut Kazancıoğlu, Lale Arslan-Özcan, Yabancı Yayınevi: 291, İnceleme Dizisi: 50, İstanbul.

طرفیندن یئترینجه آراشدیریلما میشدیر. محرم قاسیملی /وزان عاشیق آدلی اثرینده بو چیزگینی اورتایا قویموشدور.¹

اوزانلار، اوغوزلارین ان اسکی راهیب- ساحیر- شاعیرلریدیرلر. تونقوزلار بو وظیفه نی گۆرن آداما «شامان»، آلتای تورکلری «قام»، قیرقیزلار و بیر چوخ تورک خالقی «باخشی» دئییرلر. بونلار تورکلرین آراسیندا سئحر بازلیق، رقص، موسیقیچی لیک و حکیملیک ایشلریله اوغراشان آداملار ایدیلر. اونلار تورکلر آراسیندا بؤیوک سایقی گۆرمکده ایدیلر.

تورکلر اسلامیتی قبول ائتدیکن سونرا اوزان تپیی نین یئرینی عاشیق آلمیشدیر.

اوزان- باخشی

مشهور تورکلوق ویلهم رادلوفون بللی ائتدیگی کیمی باخشی سۆزونون کۆکو «باخماق» فعل کۆکوندن گلیمکده دیر. شامانلیق گله نگینه باغلی اولان باخشیلارین شعرلریله خسته لری تداوی ائتدیکلری بیلینمکده دیر. عینی زماندا گلجکدن خبر وئرن فالچیلاردیرلار. اونلار خسته لیگی تداوی ائدرکن، گله جکدن خبر وئرنکن، گۆک تانریبا قوربان سونارکن، «قاملار» و «شامانلار» کیمی قوپوز چالیب دوعا ائدردیلر. بو عادتلرین بعضیسی تورک یوردلاریندا هله ده گۆرولمکده دیر.

27

فواد کۆپرولو «ادبیات آراشدیرمالاری ۲» اثرینده بخشی سۆزونون ایران و اورتا آسیاداکی تورک توپلولوقلاری آراسیندا وارلیغینی و هیندیستان بابیرلری آراسیندا بو سۆزون کاتب آنلامینا گلدیگینی بیلدیرمیشدیر. آیریجا بو سۆزون آذربایجان و آنادولو منطقه سینده «ساز شاعیرلری» آنلامینا گلدیگینی ده بللی ائتمیشدیر.²

ویلهم رادلوف باخشی قونوسوندا آیرینتیلی آراشدیرمالار یوروتموشدور. رادلوف قیرقیز باخشیلارینی بو شکیلده آنلامیشدیر: "باخشی، چوخ اسکی شامانلارین زامانیمیزا گلن اؤرنکلریندن بیریدیر. خسته لیکلره شفا وئرمک اوچون چاغریلاردیلار. باخشیلارین، شامان طبیلی یئرینه ایکی تئلی سازلاری واردی."

بها الدین اؤگل قوپوزون اسکی تورکلر آراسیندا روح چاغیرما، شر روحلاری قووما، کۆمک دیله مه، خبرلشمه کیمی فونکسیونو اولدوغونو بیلدیرمیش. آیریجا سازین،

¹ QASIMLI, Meherrem (2007), "Ozan- Aşık Sənəti", Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nizami adına Edebiyat Enstitüsü, Uğur Matbaası, Bakı.

² KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1989), "Edebiyat Araştırmaları I, II", Ötüken Yayınevi, İstanbul.

تداوی ائدن، روحلاری دینلندیرن و اراده یه گوج وئرن اولدوغونو آنلاتمیشدیر.¹ بو فونکسیونلارین بعضیلرینی بوگون تورک دستانلاریندا گؤره بيله ریک. کوراوغلو آتی نین جینی توتوغوندا اونا ساز چالیب و ساکیتلشدیریر. شیکاری آتی رام ائله مک اوچون اونا ساز چالیب و شعر اوخویور.

بو گون ایرانین خوراسان بؤلگه سینده عاشیقلا «بخشی» ده دئیرلر. بو بؤلگه نین مشهور عاشیقلاری بونلاردیر: بخشی حاج قربان سلیمانی²، بخشی علیرضا سلیمانی، بخشی محمد حسین یگانه، بخشی قلی یگانه، بخشی نظرعلی محجوبی، بخشی قلی قربانی.

بخشی سوزو یتر آدی و شخص آدی اولاراق دا گورولمکده دیر: «بخشی»، «بخشعلی»، «بخشی داغی»، «بخشی کندی».

اوزان – عاشیق

اوزان سؤزجوگو مختلف اوغوز ساحه لرینده اسکیدن بری موجود اولموش و آذربایجان ساحه سینده ۱۴-جو عصرده «اوزانجی» سوزونو گورمکده بییک (محمد فواد کوپرولو ۱۴۰: ۱۹۳۲).³ بویوک هون امپراتورو آتیلانین ساراییندا و اوردوسوندا اوزانلارین اولدوغو بیلینمکده دیر. ۵-جی یوز ایلدن ۱۵-جی یوز ایل سلجوقلولا قدر ده اوزانلار سارایلاردا اولموشلار. سارای و اوردوداکی اوزانلارین بیرینجی وظیفه سی، سارایدا توپلاتیلاردا قاتیلماق، اوردوداکی وظیفه لری ایسه یورد ارلرین⁴ روحیه لرینی یوکسلتمک، قهرمانلیق شعرلری سؤیله مک اولموشدور. ذاتاً بوتون اسکی تورک دؤنلری نین ساراییندا و اوردوسوندا اوزان – شاعیرلر و موسیقی شناسلار واردیر (ساکا اوغلو: ۱۹۸۷: ۷).

فواد کوپرولو اوزان ایله ایلیگیلی آراشدیرماسیندا، کلمه نین سلجوقلو دؤلتیندن داها اؤنجه اوغوز بویلا ریندا اولدوغونو بیلدیرمیشدیر. کوپرولو بو سوزون آذربایجان و آنادولو ساحه سینده اوزان و تورکمن ساحه سینده بخشی اولدوغونو و باشقا تورک

¹ ÖGEL, Bahaaddin (1978), "Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

² گنچن ایل وفات ائندی.

³ KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1932). "Dede Korkut Kitabına Ait Notlar III." "Azerbaycan Yurt Bilgisi" Yıl 1. S. 3, ss.133-140. Mart 1932, Burhanettin Matbaası, İstanbul.

⁴ یورد ار: عسکر

بویلا ریندا بو سۆزون آنادولو و آذربایجان آلیندیان آلیندیغینی یازمیشدیر (محمد فواد کوپرولو ۱۴۲: ۱۹۶۷).^۱

«اوزان» ین فارسجا قارشیلیغی خنیاگر آدیر. بو سۆزجوک فرقلی قاینقلاردا خنیاگر اولاراق گۆرولور. آذربایجان بیلیم آدامی پاشا افندی یف اوزان حاقیندا آپاریلان آراشدیرمالاردان بو سونوجلارا وارمیشدیر:

۱. اوزان سۆزجوگو، اوغوزلارین شاعیری اولاراق چوخ اسکیدن بری ایشلنن بیر سۆزجوکدور.

۲. بو سۆزجوک اوغوز ساحه سینده اسکیدن بری یاشامیش و ۱۴-جو یوز ایلده قوپوزا دا بو آدی وئرمیشلر. بئله لیکله بیر ده «اوزانا» سۆزو اورتایا چیخمیشدیر.

۳. ۱۵=جی یوز ایلدن اعتباراً اوزان سۆزجوگو یئرینه آذربایجان و آنادولودا «عاشیق» و تورکمن ساحه سینده «باخشی» یئرینی آلمیشدیر.

۴. آذربایجاندا عاشیقلار بو آدلار وئریلمیشدیر: «وارساق»، «آغ ساققال»، «دده»، «اوزان». پروفیسور سیدوف وارساق آدی نین ۷-۶=جی یوز ایلده وار اولدوغونو و ۱۴-۸=جو یوز ایلده یئرینی «اوزانا» دگیشدیردیغینی بیلدیرمیشدیر.

پاشا افندی یفین تثبیتینه گۆره، عاشیقلار خالق آراسیندا «سایا»، «اوغور»، «اوستاد»، «آغ ساققال»، «ایشق»، «پیر اوستاد»، «قیر بابا»، «وارساق»، «یانشاق»، «ائل آتاسی» کیمی آدلارلا آنیلمیشلر. بو تثبیتدن آنلاشیلدیغی کیمی عاشیقلار آذربایجان خالقی نین آراسیندا بۆبوک سایغی و حۆرمته صاحیبدیرلر.^۲

طاهیر اولقون شعرینده اوزانی بئله تعریف ائتمکده دیر:

اوزان کلمه سی بیلگج دنمکدیر،
اوزانی اولمایان بوی هیچ دنمکدیر،
دوکتوردور، حکیمدیر، ساحیردیر اوزان،
چالقیجی، اویونجو، شاعیردیر اوزان،

^۱ KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1967). "Azerbaycan Medeniyet Tarihi Nasıl Yazılabilir?", "Türk Kültürü", Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, S. 56, Yıl 5, Haziran 1967.

^۲ فرهنگ دهخدا.

^۳ EFENDİYEV, Paşa (1981), "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı", Maarif Neşriyatı,

اوزاندا هر تورلو مهارت واردی.

تورک دیلی نین ان بۇيوك اثرلریندن اولان دده قورقود کیتابیندا اوزانلارین ایزلرینه راستلاماقداییق. دده قورقود اوغوز بویلاری آراسیندا بوی بویلایب، سوی سویلاماقدادیر. دده قورقود الینده قوپوزو، دیلینده سۇزو بیر اوزان تیپی نین نمونه سیدیر. او اوغوز ائللری نین بیلجیسی دیر. حق تعالی اونون کۇنلونه ایلهام ائدردی غیبیدن خبر وئریب، ائل آراسیندا گزردی و اوغوزلارین موشکولونو حل ائدردی. او ائل آراسیندا بۇيوك حۇرمت و ساییقیا صاحب ایدی. اوغوز بویو هر ایشی اونا دانیشیب و اونون دئدیگیندن چیخمازدی.

تورکلرین مسلمان اولماسیندان سونرا اسلام کولتورونون ائتکیسی ایله اوزان تیپی نین عاشیق تیپینه دگیشدیگی بیلینمکده دیر. تورکلرین مقدس اسلام دینینی قبول ائتدیگدن سونرا کولتورلرینده دگیشیکلیکلر اولموشدور. بونلاردان بیرى «اوزان» یئرینه «عاشیق» تیپی نین اورتایا چیخماسیدیر. عاشیقلار اوزانلیق گله نگی نین داوامچىسى اولموشلار. عاشیقلاردا اسلام کولتورو ایچریسینده اسکی تورک اینانجلاری گۇرمة میز مومکوندور.

30

بوگون عاشیقلارین اوبا-اوبا گزمه سی بیزه اسکی اوزانلاری آنیمساتماقدادیر. عاشیق
علسگر عاشیقلارین اۇزلیگینی بئله آنلاتیر:

عاشیق اولوب اوبا-اوبا گزنین،

ازل باشدان پُر کمالی گرکدیر.

اوتوروب دوراندا ادیبین بیله،

معرفت علمینده دولو گرکدیر.

خالقا حقیقتدن مطلب قاندىرا،

شیطانی اۇلدوره نفسین یاندىرا،

ال ایچینده پاک اوتورا، پاک دورا،

دالیسیجا خوش صداسی گرکدیر.

دانیشدیغی سۇزون قیمتین بیله،

کلمه سیندن لعل و گوهر سوزوله،

مجازی دانیشا، مجازی گوله،

تمام سۇزو معقالی گرکدیر.

عاریف اولایهام ایله سوز قانا،

نامحرمدن شرم ائله يه اوتانا،
ساعات کیمی میلی حاقا دولانا،
دوغرو قلبی، دوغرو یولو گرکدیر.
علسگر حق سوزون اثباتین وئره،
عملینی ملکلر یازا دفتره،
هر یانی ایسته سه باخاندا گوره،
طریقتده بو سئودالی گرکدیر.

عاشیق علسگر

عاشیق علسگرین شعرینده گورولدویو کیمی عاشیق تیپی بیزه دده قورقود تیپینی
آنیساتماقدادیر.

پاشا افندی یف «آذربایجان شیفاهی خالق ادبیاتی» اثرینده اوزان عاشیق
ایلیشکیسینی بئله تانیلاماقدادیر: دونن توپلومون سؤزجوسو اوزان ایکن، بوگون
یئرینی عاشیق آلمیشدیر. اوغوزلارین ان اسکی شاعیری اولان اوزانلار، اصلینده بیر
نچه ایشی بیردن گورن انسانلار ایدی. اونلار شاعیرلیکلی نین یانیندا سئحربازلیق،
موسیقیچی لیک، رقاصلیق، حکیملیک و بنزری ایشلر گورردیلر. یوز ایللرجه
قوپوزلاریلا صنعتلرینی اجرا ائدن اوزانلارین شعرلریندن گونوموزه چوخ آزی
یئتیشمیشدیر. آلتای تورکلرینده «قام»، تونقوزلاردا «شامان»، یاقوتلار آراسیندا
«اویون»، قیرقیزلاردا «باخشی» آدینی وئردیگیمیز بو صنعتکارلارین گونوموزده کی
تمشیلچیلری اولدوقجا آزدیر.¹

عاشیق سوزونون کؤکنی:

عاشیق سوزونون کؤکونون «عشق»دن گلدیگینی ایفاده ائدن آراشدیرماجیلارین یانی
سیرا تورکجه «آشیلماق» فعلیندن توره دیگینی بیلدیرن آراشدیرماجیلار دا واردیر.
محمد حسین طهماسب موضوع ایله ایلگیلی بو بیلگیلری وئرمکده دیر:

عاشیق / آشیق سؤزجوگونون کؤکو تورکجه ده آرتیق ایشلنمه ین «آش»دیر. بوگون
تورک دیلی نین باشقا لهجه لرینده آشیلماق سؤزجوگو نغمه سؤیله مک آنلامیندا

¹EFENDİYEV, Paşa (1981). "Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatı", Maarif Neşriyatı, Bakı.

گۈرۈلمكده دير.¹ بو سۇزجوگو يوخاريدا وئرلين بيلگيلرين يانى سيرا شاعرلرين تخلص اولاراق آلدیغی دا گۈرۈلمكده دير.

عاشیق سۇزونون ایلک ایشلنمه سی بعضی آراشدیرماجیلارا گۆره ۱۳=جو، بعضی آراشدیرماجیلارا گۆره ۱۷-۱۵=جی یوز ایللرده یونس امره شعرلری نین ائتکیسی ایله علی عاشیق پاشانین شعرلرینده گۈرۈلمكده دير.

امین عابید عاشیق سۇزونون ایشلنمه سینى ۱۱ و ۱۲=جی یوز ایلده احمد یسوی نین بیر شعرینده تثبیت ائتمیشدیر:

اون سگگیز مین عالمده،
حیران بولقان عاشیقلار،
تاپماق معشوق سوراغین،
سئیران بولقان عاشیقلار

قایناقلار

-اؤگل، بهاالدین (۱۹۷۸)، *تورک کولتور تاریخینه گیریش ۹-۱*، کولتور باقانیغی یایینلاری، آنکارا.

-آرات، رشید رحمتی (۱۹۸۶)، *اسکی تورک شعرى، آنکارا*.
-افندی یف، پاشا (۱۹۸۱)، *آذربایجان شیفاهی خالق ادبیاتی*، معاریف نشریات، باکی.
-روکس، ژان پول (۲۰۰۷)، *تورکلرین تاریخی باسیفیکدن آق دنیزه ۲۰۰۰ ایل، چئویرنلر: آیقوت قازانجی اوغلو، لاله آرسلان-اؤزجان، یابانجی یایین ائوی: ۲۹۱*، اینجه له مه دیزسی: ۵۰، ایستانبول.

-طهماسب، محمد حسین (۱۹۷۲)، *آذربایجان خالق دستانلاری*، باکی
-قاسیملی، محرم (۲۰۰۷)، *اوزان-عاشیق صنعتی، آذربایجان میلی علملر آکادمیاسی، نظامی آدینا ادبیات انیتستوسو، اوغور مطبعه سی، باکی*.

-کۆپرولو، محمد فواد (۱۹۳۲)، *دده قورقود کیتابینا عاید نوتلار ۳*، «آذربایجان یورد بیلگیسی»، ایل ۱، سای ۳، صص. ۱۴۰-۱۳۳، مارت ۱۹۳۲، برهان الدین مطبعه سی، ایستانبول.

-کۆپرولو، محمد فواد (۱۹۶۷)، *آذربایجان مدنیت تاریخی ناسیل یازیلا بیلیر؟*، «تورک کولتورو»، تورک کولتورو آراشتیرما انستیتوسو، س. ۵۶، ایل ۵، حزیران ۱۹۶۷.

-کۆپرولو، محمد فواد (۱۹۷۶)، *تورک ادبیاتیندا ایلک متصوفلر*، دیانت ایشلری باشقانیلیغی یایینلاری، ۳-جو باسقی، آنکارا.

-کۆپرولو، محمد فواد (۱۹۸۹)، *ادبیات آراشتیرمالاری ۲-۱*، اؤتوکن یایین ائوی، ایستانبول ■

¹ TEHMASİB, Mehmed Hüseyin (1972), "Azerbaycan Xalq Destanları", Bakı.

تاریخ شکل‌گیری مطبوعات و رسانه‌ها در بین ترکمن‌ها^۱

• س. ک. آلیاف

• مترجم: احمد خاتمی نیا^۲

33

تلاش برای حفظ هویت ملی و فرهنگی باعث شده است که ترکمن‌های ساکن در کشورهای شرقی آسیایی و ترکمن‌های ساکن اروپا، نشریات و روزنامه‌های مختلفی را به زبان ملی خود به چاپ برسانند و دارای برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی ویژه خود باشند. در این میان ترکمن‌های عراق از پیشینه خاص و ویژه‌ای برخوردارند. ترکمن‌های عراق به دلیل جدا شدن از سرزمین مادری، در طول قرون متوالی برای حفظ ملیتشان از سالیان کهن شروع به انتشار نشریات و روزنامه‌ها به زبان مادری‌شان کردند. محمود داقوقلی ترکمن عراقی نویسنده روزنامه یورت که در بغداد منتشر می‌شود درباره پیشینه انتشار روزنامه و نشریه‌های ترکمنی در عراق مقالاتی به چاپ رسانده است. وی در مقالات خود از روزنامه‌های ترکمن‌زبان «زورا»، «بشیر»، «موصل» و دیگر نشریات ترکمن‌زبان عراق در پایان قرن ۱۹ نام برده است. تحقیقات بیشتر در این زمینه در تز روزنامه نگار ترکمن عراقی که برای دکترای «تحقیقات زبان‌شناسی تطبیقی دانشگاه سنان» با عنوان «مطبوعات و مسائل ادبی ترکمن‌های عراقی» ارائه شده و نیز کتابچه عصام محمد محمود با عنوان «مطبوعات الموصل» مطبوعات موصل آمده است. روزنامه نگار ترکمن عراقی «آنا طرزی باشی» در مقاله‌ای با عنوان «کرکوک مطبوعاتی نین تاریخی» چاپ سال ۲۰۰۱، اطلاعات بیشتری را درباره نشریات ترکمن در عراق می‌دهد. در این تحقیق طرزی باشی، درباره سه مرحله گسترش فعالیت روزنامه نگاران ترکمن در عراق می‌نویسد. اولین مرحله از دوره عثمانی در ۱۸۶۹ تا ۱۹۲۱

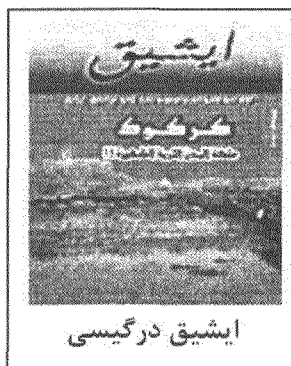
^۱ به نقل از روزنامه شرق، شماره ۸۴۶، مورخه ۸ شهریور ۱۳۸۵، ص. ۱۸

^۲ در این مقاله به مطبوعات ترکمنی منتشر شده در ایران اشاره‌ای نشده است. این موضوع بصورت مقاله مستقل دیگری در شماره‌های آتی مجله وارلیق مورد بحث قرار خواهد گرفت.

شروع می شود. مرحله دوم از ۲۳ آگوست ۱۹۲۱ تا ۱۳ جولای ۱۹۵۸ و دوره سوم از ۱۴ جولای ۱۹۵۸ تا ۳ مارس ۱۹۸۵. ترکمن ها از ۱۸۶۹ تا ۱۹۸۵ در عراق بیش از ۳۰ نشریه و روزنامه مختلف ترکمنی به زبان های ترکمنی، عربی و انگلیسی به چاپ رسانده اند.

اولین روزنامه ترکمنی در دوره اول از تقسیم بندی طرزی باشی روزنامه زورا نام قدیمی بغداد است. روزنامه ترکمن زبان زورا تحت نظارت مدحت پاشا در سال ۱۸۶۹ شروع به انتشار کرد. در آن زمان مدحت پاشا نایب السلطنه امپراتوری عثمانی در منطقه بغداد

بوده است. وی علاوه بر اینکه مدیرمسئولی مجرب بود، یک سردبیر ماهر با اندیشه روزنامه نگاری خوبی نیز بوده است. استعداد روزنامه نگاری وی قبلا در منطقه دانوب و در روزنامه دانوب مشخص شده است. ماشین های چاپ روزنامه های زورا، بشیر و موصل از فرانسه خریداری شده بود. انتشار زورا تا سال ۱۹۱۷ در بغداد ادامه یافت. در طول ۴۸ سال انتشار زورا، ۲۶۰۶ شماره از نشریه با رسم الخط عربی به زبان ترکمنی و عربی به

چاپ رسید. عمده زحمات انتشار این روزنامه برعهده حسن آوزوم، احمد فهمی، عباس حمادی، فهمی المدرس، جمال صادیق، احمد آزاد الفروغی، علی رضا الفروغی، احمد عزالدین، احمد شافی، محمود شکاری الراسی زاده، عبدالمجید شافی و... بوده است.

34

در سال ۱۸۷۱ مدحت پاشا به استانبول برگشت ولی انتشار روزنامه را تحت عنوان دیگری ادامه داد. وی به دلایل سیاسی حکومت وقت عثمانی به جزیره رودس فرستاده شد. جایی که او بهترین مقالاتش را از قبیل «ترک در پاریس»، «دوردانه خانم»، «ضیفا» و... نوشت. وی ۷۵ سال عمر کرد و بیش از ۱۵۰ مقاله را در زمینه های تاریخ، ادبیات، تعلیم و تربیت و فلسفه نوشته است.

انتشار نشریات و روزنامه های ترکمنی در منطقه بغداد تحت زعامت فوزی پاشا نیز گسترش یافت، وی در سال ۱۸۸۰ به ریاست منطقه کرکوک رسید. در سال ۱۸۹۷ او با گرد هم آوردن نویسندگانی جدید هسته اصلی انتشارات ترکمن را ایجاد کرد. در آن زمان نشریات ترکمنی و عربی اکثرا در بغداد، موصل و بصره انتشار می یافت. روزنامه هایی تحت عناوین مختلف مثل بغداد، قیلینج، ییلدیزیم، یتنی مد، افکار عمومیه، معاریف، تمبله (tombale)، جهاد، مخطبات، آتی، نینوا، جانباز، عثمانلی آشناسی، حوادث، تجدد، نجمه، ایلری، آفاق، بشیر و غیره.

دوره دوم انتشار روزنامه های ترکمنی از ۲۳ آگوست ۱۹۲۱، با اعلام پادشاهی امیر فیصل تحت قیمومیت بریتانیا آغاز شد. در این سال ها از ۱۵ نوامبر ۱۹۲۶ روزنامه ترکمنی کرکوک به وسیله وجدی افندی انتشار یافت. در آن زمان ها افرادی همچون

دده خضری، عبدالرحمان بکر و یعقوب جمال مسئولیت مدیریت خود را در روزنامه آزمودند. روزنامه به دو زبان ترکی و انگلیسی منتشر می شد، اما بعد از انقلاب ۱۹۵۸، این روزنامه کرکوک با عنوان جدید قورباقی (Gavurbagi) تنها به زبان عربی اجازه انتشار یافت. در سال ۱۹۳۵ روزنامه ایلری انتشار خود را با مدیریت بکر صدقی، رشید عارف و «آرای مصطفی» آغاز کرد. سردبیری این روزنامه برعهده بکر صدقی بود. از ۸ مه

۱۹۵۴ روزنامه آفاق انتشار خود را با مدیریت «شکر هرمزلی» و با سردبیری «حسام الدین صدیقی» آغاز کرد. اما بعد از وقایع شهر کرکوک در سال ۱۹۵۹ انتشار آن متوقف شد. بعد از آن، مرحله سوم انتشار نشریات ترکمنی زبان در عراق رقم خورد.

35

از ۲۳ سپتامبر ۱۹۵۸ روزنامه بشیر نام قدیم شهر کرکوک با تلاش امین عصری و محمد حاجی عزت انتشار خود را آغاز کرد. سردبیر آن «آتا طرزی باشی» بود. انتشار این روزنامه تنها ۷ ماه دوام یافت و بعد از ۲۶ شماره تعطیل شد. با بنیانگذاری سازمان «تورکمن قارداشلیق اوجاغی» تحت مسئولیت عبدالله عبدالرحمان در ۱۹۶۰ نشریه «فرند شیپ» دوستی از ۲۱ مه ۱۹۶۶ در بغداد آغاز به کار کرد. اما در ژانویه ۱۹۸۰ تمام نویسندگان آن نشریه بازداشت و زندانی شدند. از ۲۱ مه سال ۱۹۶۱ روزنامه «عراق» با مسئولیت «شکر صابر زفیت» و سردبیری «حقی اسماعیل بیاتی» در بغداد آغاز به کار کرد. در ۱۸ جولای ۱۹۷۰ روزنامه ترکمنی زبان «یورت» شروع به انتشار کرد. سردبیری این روزنامه از آغاز تا زمان حاضر بر عهده «عبداللطیف عمران بندر اوغلی» بوده است. تنها به مدت سه سال از ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۲ این مسئولیت به نزهت عبدالکریم سپرده شده بود. بندر اوغلی نویسنده بیش از ۲۵ کتاب علمی و عمومی است و مقالات زیادی نیز به چاپ رسانده است. به خاطر زحمات فراوان وی در پاسداری از زبان و فرهنگ ترکی در عراق و انتشار مداوم روزنامه یورت، شورای علمی دانشگاه باکو در سال ۱۹۹۲ دکترای زبانشناسی به وی اعطا کرد. او همچنین در ترکمنستان نیز شهرت فراوانی به دست آورد، هنگامی که ارتباطات بین روزنامه یورت را با نشریه «صدای ترکمن» که اکنون جهان ترکمن خوانده می شود در عشق آباد برقرار کرد. نشریه ترکمنی یورت هر هفته،

با تعداد متوسط صفحات ۱۲ تا ۱۶ صفحه در بخش های مختلف منتشر می شود. اولین بخش عمدتاً شامل ترجمه مطالب روزنامه های عربی است. بخش دوم اختصاص دارد به دفاع از فرهنگ و ادب ترکی که تنها به مطالب ترکمنی اختصاص ندارد، بلکه آثاری از شاعران و نویسندگان آذربایجان نیز در آن به چاپ می رسد. بخش عمده نشریه به مورد دوم می پردازد. به عنوان مثال می توان از آثار شاعران و نویسندگان آذربایجانی از قبیل بختیار وهاب زاده، جواد علیزاده، غضنفر پاشایف و بسیاری دیگر که در آن به چاپ می رسد نام برد. همین طور از آثار شاعران ترکمنی همچون مختومقلی، ذیلیلی و کمینه که متأسفانه ترکمن های عراق اطلاعات اندکی از آنها دارند.

عبدالله لطیف بندر اوغلی، سردبیر روزنامه یورت، در سال ۱۹۷۲ منتخب اشعار مختومقلی را از بردی کربابایف دریافت کرده بود. وی در شماره ۴ مه ۱۹۷۴ روزنامه به این موضوع اشاره کرده بود. این ارتباط دوستانه بین نویسنده ترکمن عراقی و نویسنده ای از دیار مادری ترکمنستان، برای آنها موقعیت ویژه ای را برای فهم بنیادین از فرهنگ و ادب اصیل ترکمنی پدید آورد. تحت هدایت و نظارت عبدالله لطیف عمران بندر اوغلی، روزنامه نگاران خبره ای همچون خیرالله قاسم، قاسم ساریحانی، صباح عبدالله کرکوکلی، خیره محمدعلی و همین طور روزنامه نگاران زن همچون لیمان الرفیقه، ایمان عبدالحصینه، گدایه عبدالکریمه و غیره مشغول به روزنامه نگاری شدند. مقالات و اشعار زیبایی نیز از نویسندگان و شاعران ترکمن عراق در نشریه عربی ترکمنی «بیرلیک سسی» به چاپ رسیده است. انتشار این نشریه در سال ۱۹۷۰ به سردبیری عبدالقواد آغاز شده بود.

36

علاوه بر موارد فوق، مطبوعات ترکمنی زبانان عراقی توسط ترکمن های مهاجر خارج از عراق هم منتشر می شد. به عنوان مثال نشریه «فضولی» در سال ۱۹۵۸ در استانبول منتشر می شد. نشریه قارداشلیق نیز با تلاش س. ساعتچی در استانبول منتشر شد. همین طور نشریات دیگری نیز در استانبول توسط ترکمن های عراق منتشر شده اند همچون «دوغوش» ۱۵ آگوست ۱۹۹۱، «ترکمن ائلی» ۱۵ ژانویه ۱۹۹۴ نشریه «گوک بوری»، «روزنامه ترکمن» و... انتشار روزنامه «الدلیل» توسط سازمان جامعه اسلامی در سوریه دمشق، انتشار بولتن «ترکمن» توسط «مجمع ترکمن های عراقی»، انتشار خبرنامه ای با عنوان «سرنوشت ترکمن های عراق» در سوئد، انتشار آلبوم «شهادی ترکمن عراقی» در سال ۱۹۹۳ در مونیخ آلمان نمونه هایی از فعالیت مطبوعات ترکمن های عراق است.

در کنار فعالیت مطبوعات ترکمنی زبان در عراق، برنامه های رادیو و تلویزیونی نیز برای ترکمن ها از بغداد، کرکوک و اربیل پخش می شده است. برای اولین بار برنامه رادیویی ترکمنی در تاریخ اول فوریه ۱۹۵۹ از ایستگاه رادیویی بغداد آغاز به کار کرد. در آغاز تنها نیم ساعت برای پخش برنامه ترکمنی از این ایستگاه در نظر گرفته شد. یکی از اولین کسانی که در پخش برنامه به زبان ترکمنی مشارکت کرد، جمال عزالدین از کرکوک بود. پس از وی افرادی همچون خلیل احمد الحسنی، عبدالوحد کوزه چی اوغلی، عبدالرحمن قیزیل آی، سنان سعید و بسیاری دیگر در تهیه برنامه های رادیویی برای ترکمن های عراق نقش داشتند. برنامه ترکمنی شامل بخش های مختلف همچون «علم و زندگی»، «گفت و گو با شنوندگان»، «بارقه ای از فرهنگ ترکمن»، «آموزشگاه ادب و هنر»، «تجارت»، «شب فرهنگ و ادب»، «پرسش زن»، «صحبت شنوندگان»، «سلامت و بهداشت و اجرای تئاتر ترکمنی کرکوک» و غیره می شد. برنامه رادیویی ترکمنی در عراق هم اکنون سال ۲۰۰۴ تنها به مدت ۵۳ ساعت در شبانه روز است. اطلاعات بیشتر در زمینه مطبوعات و برنامه های رادیویی در نشریات کشور ترکمنستان به چاپ رسیده است. در آوریل ۲۰۰۳ با تجاوز نیروهای ارتش آمریکا و انگلیس به عراق و سقوط رژیم صدام حسین برنامه های رسانه ای ترکمن ها برای مدتی متوقف شد و تنها در خارج از کشور دنبال شد. درباره فعالیت های مطبوعاتی ترکمن های افغانستان تحقیقات چندانی توسط رسانه های ارتباط جمعی انجام نشده است، اما طبق تحقیقات شرق شناس ازبک «م. نیشانوف» با عنوان «نشر فعالیت های حیات اجتماعی سیاسی افغانستان ۱۹۷۳-۱۹۱۹، تاشکند، ۱۹۹۳ نویسنده به انتشار روزنامه «گورش» در دوره حاکمیت جمهوری دموکراتیک در افغانستان اشاره می کند. اکنون ترکمن هایی که در خارج از کشور ترکمنستان زندگی می کنند تمایل فوق العاده ای برای حفظ هویت و آداب و سنن ملی خود و نیز دفاع از آموزش به زبان مادری خود دارند. البته در این راه مشکلاتی نیز وجود دارد. در اولین گام آنها بایستی وحدت در نگارش و الفبای ویژه را برای ارتباط با یکدیگر قبول کنند. ترکمنهای کشورهای مختلف برای ارتباط با یکدیگر به زبان ترکمنی مکالمه می کنند که این نقش مهمی را در حفظ هویت آنان دارد. تمامی مسائل مرتبط با الفبای ترکمنی باید در آینده نزدیک برطرف شود. و مهم تر اینکه آنها باید با گسترش ارتباطات با یکدیگر ارتباط زبانی و انسجام هویتی خود را حفظ کنند ■

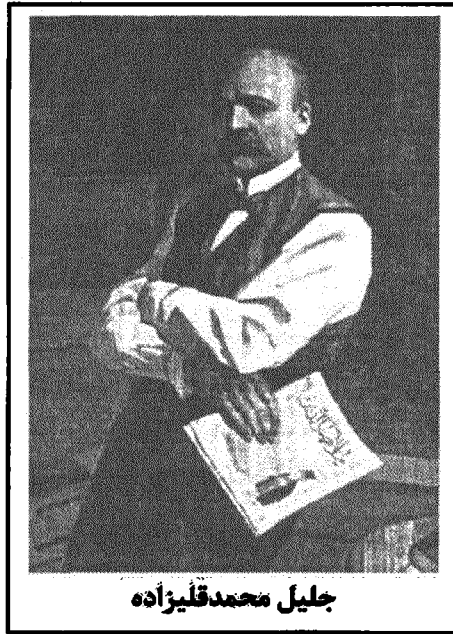
"ملائصرالدین" ن تبریز مهاجیرتی دؤرونده

فعالیتی

• دوکتور آلاه وئردی ممدلی

یو بیر حقیقتدیر کی، ملائصرالدین درگیسی ساتیریک (طنزلی) مطبوعاتین و ادبیاتین، دموکراتیک اجتماعی فیکرین اساسینی قویموش، بو ساحه لرین انکشافینا جیدی تکان وئرمیشدیر. خصوصیله، طنز مطبوعاتی نین، کاریکاتورون میلی یارادیجیلیغا چئوریلنه سی-

ملائصرالدینین آدی و فعالیتی ایله باغلی دیر. تکجه آذربایجان محیطینه دئییل، بوتونلوقده شرق عالمینه طنز گونشی ایلك دفعه ملائصرالدیندن دوغموشدور. جسارتله دئییه بیلرک کی، محکوم شرقین اوپانیسی، دیرچلیشی و استقلالی اوغروندا گئیش، سیستمی و آردیجیل مبارزه ملائصرالدین "درگیسی" ایله باشلامیشدیر.

جلیل محمدقلی‌زاده

بوتون بونلارلا بئله آذربایجان میلی مطبوعاتی تاریخینده آریجا مکتب

سویه سینده قبول اولونان ملائصرالدین و ملائصرالدینچیلر باشلانقیجیندان آذربایجانچیلیق ایده سی نین اساس داشیییجیسی کیمی چیخیش اتمیشلر. ملائصرالدین ساتیریک درگیسی نین پروقرامیندا آذربایجانچیلیق آپاریجی، بلکه ده بوندان دا آرتیق یئر توتموشدور. یارانديفي چاغدان باشلا یاراق فعالیتی نین سونونادک درگی آذربایجانچیلیغین مرکزی تریبونو رولونو اوینامیشدیر.

چار حکومتی نین میلی آزیئلیقلارین اؤزونو درک حرکاتیندان قورخویا دوشه رک، داواملی شکیلده ملانصرالدینین فعالیتینی دایاندیرماسی بئله بو درگی نین اساس آمالینا مانع اولای بیلمه میشدیر. دفعه لرله و خصوصیه ۱۹۱۶-۱۹۱۵-جی ایللرده درگی نین نشرینی دایاندیرماسی «...جمعیتین مختلف زومره لرینده و مختلف مطبوعات اورقانلاری نین صحیفه لرینده جور به جور عکس-صدالار، احتماللار و شایعه لر دوغوروردو» (۳۹۶-۱،۳۹۵). درگی نین یئنیندن نشری اوخوجولاری هر فاصله دن سونرا چوخ ماراقلاندیریردی. چونکی آییق اوخوجو بو درگی نین و اونون اطرافینداکی انسانلارین آمالینی یاخشی باشا دوشوردو.

درگی نین دوشونجه استقامتلندیرجیسی جلیل محمد قلیزاده و مسلکداشلاری نین فیکرینجه، دموکراتیک قوه لرین هامیسی نین اساس ایشی آذربایجان سیویل دونیایا قوووشدورماق نیتی نین گرچکلشمه سی ایدی. اوزون زامان - ۱۹۲۰-۱۹۰۶-جی ایللر دؤرونده بو وظیفه نی قطعیتله یئرینه یئتیرمگه چالیشان درگی نین و اونون امکداشلاری نین فعالیتی آذربایجاندا بولشویکلرین حاکیمیته گلمه سیله آغیر وضعیتده دوشدو.

39

ملانصرالدین درگیسی نین سوویت دؤرو تدقیقاتچیلاری نین درگی نین ۱۹۲۰-۱۹۱۸-جی ایللرده نشرینی دایاندیرماسی نین اساس سببینی «گورجوستاندا منشویکلرین، آذربایجاندا ایسه مساواتچیلارین حاکیمیت باشینا گنچمه لرینده» (۲،۲۰۹) گؤروردو.

اؤله جه ده، جلیل محمد قلیزاده نین ۱۹۲۰-جی ایلده تبریزه مهاجیرتی نین سببی ده اویکتیو و دوزگون اولمایان آپیدان ایضاح اندیلمیشدیر. «حتی اونون انقلابچی شیخ محمد خیابانی یه یاردیم ائتمگه گئتدیگینی یازانلار دا وار. حالبوکی، بئله اولمامیشدیر. میرزا جلیل اولکه نی ترک ائتمگه، مهاجیرته مجبور اولموشدور» (۳،۱۴). آذربایجان میلی علملر آکادمیسی نین مخبیر عضو عزیز میر احمدوف جلیل محمد قلیزاده نین تبریزه سفرینی بئله اساسلاندیرمیشدیر: «... فوریه و اوکتوبر انقلابلاری آدی ایله مشهورلاشان حادثه لرین امپریا خالقلارینا، او جمله دن آذربایجانلیلارا خوشبختلیک گتیره بیلمه یه جگینی درک اندیردی. آروادی حمیده خانیمین مالیکانه، تورپاق، مکتب صاحیبی اولماسی، «ملکدار- خیریه چی قادین» کیمی، قارداشی علی اکبرین ایسه ایران انقلابی فدایی لریندن و ستارخانین یاخین سیلاحداشلاریندان بیر کیمی تانیماسی، ارمنی- داشناک جانیلری نین قاراباغداکی وحشی لیکلری زامانی سیلاح گؤتوروب خان کندینده کی ووروشلاردا

اشتراک ائتمه سی و دیگر سببلر ادیبین تبریزه مهاجیرتینی گرکلی قیلیمیشدیر»
(۴،۵).

ملانصرالدینین تبریزده نشری جنوبدا ساتیریک مطبوعاتین و ساتیریک قرافیکین تشکولونه و انکشافینا سبب اولموشدور. درگی نین نشره باشلاماسی ایله ایران آذربایجانیندا ملانصرالدین ادبی- اجتماعی محیطی نین داها دا قوتلنمه سینمه مثبت تأثیر گؤستریمیشدیر. ۱۹۲۱-جی ایل فوریه نین ۲۰-سینده چیخان ایلك تبریز نومره- سی درحال عکس-صدا دوغورموشدور. چونکی ملانصرالدین ایرانین اؤزونده ده گؤرونمه میس بیر جسارتله حریتچیلیگی ایفاده اندیردی. درگی نین ایلك تبریز نومره سینده کی «میلت» آدلی یازیدا میلت آنلایشی نین علمی تحلیلی وثرلییر و مملکتده «میلت لفظی» نین (۸،۳) اولماماسی دیله گتیریلییر. درگی مسلمان عالمینده میلت سؤزونون شخص سؤزو ایله عوضلنمه سینی طنز آتشینه توتور و آزادلیغین یالنیز میلتی زمینده مومکونلویونو گؤستیریر» (۸،۳). درگی اؤزونون ائله بو ایلك تبریز نومره سینده خالقی آج- یالاواج قویان، میلیونلاری خارچی کونسوللارا خرجه یین حکومتی طنز آتشینه توتور. «بئکارلار محله سی» (۸،۶) آدلی بیر یازیدا حکومتی خالقی آنلاماغا، اونا امداد گؤسترمگه چاغیریر.

40

البته، ملانصرالدینین تیغلیس محیطی ایله تبریز محیطی و تیغلیس فعالیتی ایله تبریز فعالیتی آراسیندا چوخ فرق واردیر. تبریز نومره لرینده کی آذربایجانچیلیق دوشونجه سی معین قدر احتیاطلی ایدی. «بونولا بئله، درگی ایرانین، خصوصاً ده آذربایجانین اساس پروبلملرینی احاطه ائده بیلیمیش، اؤز سؤزونو دنمیشدیر...» درگی «اؤز دده- بابا خطینه صادق قالاراق آذربایجانداکی اقتصادی گئتری لیگی، میلتی- مدنی انکشافا بوخوو اولان بوتون انگلیری تنقید ائتمیشدیر» (۲،۳۴۷).

درگی تبریزده نشر اولونان ایکینجی نومره سینده کی «فیرقه لر داعواسی» فلیتونوندا، معاصر دیله دنسک، سیاسی پارتیلرین کاراکترینی، حاکیم پارتی نین ایراندا موقعینی، آنتی دموکراتیک فعالیتینی افشا اندیر (۹،۱۱). درگی نین فیکرینجه، دموکراتیک قایدالارا عمل ائتمه یین حاکیم پارتی نین فعالیتی اولکه نی خوشبخت ائده بیلمز.

درگی نین تبریز نشری نین اوچونجو نومره سینده کی «قیز تربیه سی» فلیتونو بیر باشا حریتچی لیک ایده سینده کی ایفاده سیله باغلی دیر. فلیتوندا گؤستریلییر کی، «اگر بو ایش بیر قدر واخت بئله گئتسه، آخیردا بیر یاندان عایله لریمیز میلتی لیگینی

ایتیریب میلتیمیزدن یادیرقایاجاقلار، بیر طرفدن ده قیزلاریمیز یئکه لیب ایبلرله ائوده قالیب، نیشانی انتظاریندا اولاجاقلار» (۱۰،۲۱). بو دقیق و بیر باشا فیکیردن سونرا مؤلیف همین درده چاره یوللاری آراییر، چاره نین بیرینی اوندان گؤرور کی، قیزلارا دا تحصیل وئرلیسین. آما بونا امکان وئرلمه یه جگینی یاخشی بیلن مؤلیف قروتسک اوسلوبلا قیزلارا تحصیل وئرملگین علییه نه اولانلاری افشایا گئچیر و آخیردا بو یولو سئچیر: «... منه قالسا ان سلامت چاره سی بودور کی، بیز هئچ اصلینده اوغلان اوشاقلارینی دا درسه قویمایق. اگر بئله اولسا، نه شیش یانار، نه کباب» (۱۰،۲۱). درگی بونونلا دا قیزلارین تحصیلینه مانع اولان قوه لری طنز آتشینه توتور. فلیتوندان اصل مطلب آذربایجانلی قیزلارین معارفنامه سی ایده سی نین تبلیغی دیر.

ملانصرالدین تبریزدن اولکی شعایتینده اولدوغو کیمی جنوبی آذربایجاندا دا میلتین غفلت یوخوسوندا اولدوغونو، آزادلیقدان محروملوغونو، جهالت و سفالت ایچینده بوغولدوغونو، میلتین محوه گئتدیگینی اورک آغریسی ایله گؤستریردی.

41

درگی نین تبریز نومره لریندن بیرینده کی تبریز حاماملاری نین پئیینله قیزدیریلما سینی بهانه گتیرن «توستو» فلیتونوندا، اصلینده، میلتین جهالت ایچینده بوغولماسی تصویر اولونور. فلیتوندا اوخویوروق: «هر یان توستودور، مسجدلرده و ائولرده دوخانیات و مشروبات توستوسو، کوچه لرده حامام توستوسو، معنویاتدا موهومات توستوسو، روحدا و قلبده قساوت توستوسو....

خلاصه، میلت توستو ایچینده بوغولماقدادیر!» (۱۱،۸).

درگی توستو ایچینده بوغولان میلتین نجاتینی وجدان صاحب لرینده آختاریر. «میلت بوغولور، توستولر میلتی هر طرفدن احاطه ائیله ییب، اگر داد و فریادا یئتیشمه سز، مومکوندور کی، میلتدن بیر اثر دخی قالما یا» (۱۱،۸). گؤروندیو کیمی، درگی میلتین صاباحی اوچون هیجان طبیلی چالیر و «وجدان صاحب لرینی» کومگه چاغیریر.

درگی ائله بو نومره سینده کی «مشروبات» فلیتونوندا اسلام دگرلرینه محل قویما ییب حتی اوروجلوق آخشاملاریندا بئله عاراغا قورشانان مسلمانلاری کسکین افشا اندیر.

درگی نین بوتون تدقیقاتچیلاری نین فیکرینجه، تعقیبلره، قاداغالارا باخما یاراق ملانصرالدین تبریزده چوخ پوپولر اولموشدور. بو پوپولرلیگین اساس سببی درگی

نین قالیدرینی کسکین مؤوضوعلارلا باغلی ایدیه، دیگر سبیلریندن بیرینی جنوبدا جنوبلو ملانصرالدینچی لرین ادبی فعالیغی ایدی. بو سیرادا جنوبلو شاعیر میرزه علی معجز شبستری نین و رسام سید علی بهزادین ملانصرالدینده کی یارادیجیلیقلاری خصوصی دقته لایقدیر. میرزه علی معجز میرزه علی اکبر صابیری یاخیندان ایزله یین و اونون اوسلوبوندا یازان صنعتکاردیر. اونون شعری دموکراسی و آذربایجان ایدیلاری ایله یوغرولموش بیر یارادیجیلیق نمونه سیدیر. شاعیر «وطن» آدلی شعرینده وطنین پایمال اولدوغونو، میلتین غفلت یوخوسونا دالدیغینی اورک آغریسی ایله دیله گتیریر:

«نییه یارب بئله خوار اولدو عزیزان وطن

دوشمن علم ایله بیزی ائله دی حقال اؤزونه،

کیم ذلیل ائتدی بیزی؟ - جهل! آ مسلمان وطن!» (۱۲،۱۰۶).

بو مصراعلاردا شاعیرین وطنی نین دوشدویو بورولقانلارا (گیردابلارا) ناراحتلیغی ایفاده اولونموشدور. متخصصلرین فیکرینجه درگی نین تبریز نومه سینده کی «باللی بادیمجان خالا»، «حاماملاریمیز»، «خانیملار معیشتیندن»، «ولسون گرک» کیمی شعرلر محض اونون قلمی نین محصولودور.

42

ملانصرالدین تبریزده چاپ اولونورکن جلیل محمدقلیزاده آذربایجانلی رسام سید علی بهزادی امکداشلیغا دعوت ائتمیشدی. او، ایتالیادا تحصیل آلمیش، بیر مدت قاجار سارایی نین رسامی اولموشدو.

قیساجاسی ملانصرالدین تبریزده نشری آذربایجان ادبی، اجتماعی، مدنی حیاتیندا بیر سیرا ماراقلی ایز بوراخمیشدیر:

۱- ملانصرالدین تبریزده نشر اولونماسی ایله ایران و آذربایجاندا یئنی ساتیریک مکتیبین یارانماسینا، بو ساحه ده تامامیله یئنی تماتیک و یئنی اوسلوب استقامتی نین دوغولماسینا شرایط یاراتمیشدیر.

۲- درگی نین تبریز نشری آذربایجانین قوزئیینده اولدوغو کیمی، گونئیینده ده ملانصرالدینچی لرین فورمالاشدیریلماسینا خیدمت ائتمیشدیر.

۳- ملانصرالدین درگیسی اؤزونون نشری ایله میلی اؤزونو درک پروبلیمی جنوبا گتیرمیش و بو ایدیلارین بورادا تکانلا اوزه چیخماسینا شرایط یاراتمیشدیر.

۴- نهایت، ملانصرالدین بن آذربایجاندا بولشویکلرین دولت چئوریلشینیڭ درحال سونرا تبریزه مهاجیرتی و جلیل محمدقلیزاده نین تبریزده فعالیتی درگینی و اونون رداکتورونو گؤزله نیلن آغیر رپرسیونلاردان، موقتی ده اولسا، خلاص ائتمیشدیر. ملانصرالدین درگیسی نین تبریز نومره لری آذربایجان مطبوعاتی تاریخینده حریتچی لیگین آیریجا مرحله سی کیمی قیمتلندیلمگه لایق دیر.

قایناقلار

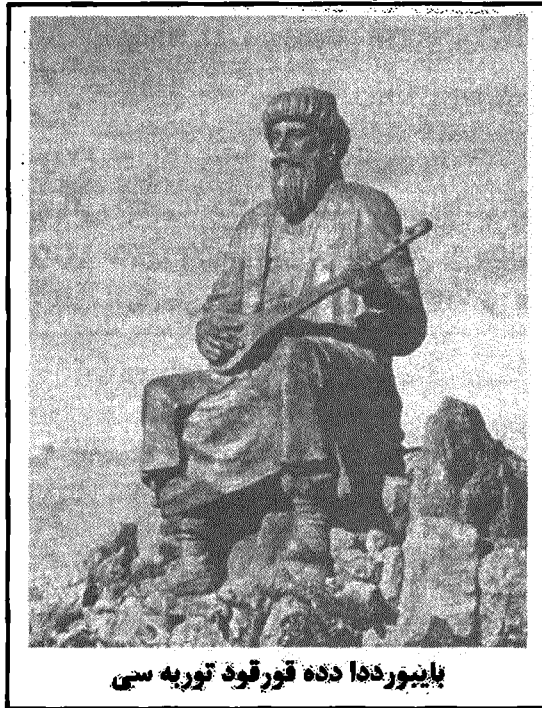
- ابراهیمی خ. آذربایجان سیاسی مهاجیرتی، باکی، علم نشریاتی، ۱۹۹۶، ۳۰۴ ص.
- آخوندوف، ن. ملانصرالدین بن نشری تاریخی، باکی آذرنشر، ۱۹۵۹، ۲۶۰ ص.
- حبیب بگلی، ع. جلیل محمدقلیزاده: محیطی و معاصرلری، باکی، آذرنشر، ۱۹۹۷، ۲۸۰ ص.
- طاهیرلی آ. آذربایجان مهاجیرت مطبوعاتی (۱۹۹۱-۱۹۲۱)، باکی، چینار-چاپ، ۲۰۰۷، ۱۸۱ ص.
- محمدقلیزاده ح. میرزه جلیل حاقیندا خاطیره لری، باکی، یازیچی، ۱۹۶۷، ۲۸۰ ص.
- معجز م. ع. سنجیلمیش اثرلری، باکی، یازیچی، ۱۹۸۲، ۳۵۱ ص.
- ملانصرالدین درگیسی، تبریز ۱۹۲۱، سای ۱
- ملانصرالدین درگیسی، تبریز ۱۹۲۱، سای ۲
- ملانصرالدین درگیسی، تبریز ۱۹۲۱، سای ۳
- ملانصرالدین درگیسی، تبریز ۱۹۲۱، سای ۷
- میراحمدوف ا. آذربایجان ملانصرالدینی، باکی، یازیچی، ۱۹۸۰، ۴۳۰ ص.
- میراحمدوف ا. ملانصرالدین: دونن، بوگون، صاباح، ملانصرالدین فاکسیمیل، ۱۰ جیلده، بیرینجی جیلد (۱۹۰۷-۱۹۰۶). اؤن سؤز، باکی، آذربایجان دولت نشریاتی، ۱۹۹۶، ۷۱۲ ص ■

دده قورقود مثنویلرینه باخیش

● محمد اکبرزاده

تخمیناً ایگیرمی ایل بوندان اۇنجه بو کیتابی یازماغا باشلاپاندا، بو کیتابین باشا چاتیپ بیرگون چاپا بوراخیلجاغینی هنج دوشونمه میشدیم. أما آلاھین یاردیمی ایله بو اثرین چاپیندان آلتی آی گنجیر و یالتیز خوی شهرینده کیتابدان ۵۰۰ جیلد پاییلیپ.

دئمه لی، دده قورقود ناغیللاری اون ایکی ناغیلدان تشکیل تاپارکن، هر ناغیل اۆز-اۆزونه مستقل ناغیل ساییلیر و هر ناغیلدا بول-بول ایگیدلیک، جۆمردلیک و ائللری قوروماق آیین-شایین گۆزه چارپیر. من ایگیرمی ایل بو کیتابی یازماقدا زحمت چکیپ و اونلارچا کیتابی رداکته آتمیشیم. ائله کی، ایندی بو کیتابی اوخویانلارین چوخو راضی دیرلار. بعضاً ده تنقیدلر اولونور. میثال اوچون آدر-شهرلی پیر شاعیر سنه تلفون اتدیپ دئدی:

پایبورددا دده قورقود تورپه سی

قان تورالی جانانارلارلا دؤبوشورکن طرازبوزان تکونون قیزی عظیم گۆزکملی محبوب اونانجه باخیردی و اصلاً اونون گۆزلیگی سنه نئجه آیدینلاشیپ؟ جواب وئرمدیم؛ اگر

او قیز گۈزل اولماسایدی، قان تورالی او قیزا گۆره اؤزونو زحمتنه سالمازدی. اوندان سونرا قان تورالی هئج بیر قیزی بگنمه دن آناسی او قیزی اونا تاپیب. معلوم اولور کی، او قیز دا اونا باخیردی. حورمتلی شاعیر گولومسه بهرک منه حق وئردی. ایندی نئچه بیت قان تورالی بویوندان آشاغیدا گتیریریک:

اوشیدک او قیزدان اوزاقدان باخیر	اوغلانا یای کیمی قاشلاردان ساچیر
اوجادان آه چکیر، باخیر اوغلانا	دئییر: قوربان اولوم سن تک جانانا
نه اولار بو اوغلان دیری قالایدی	دوه نی اؤلدوروب، منی آلایدی
دئییر: گنتسم اونا یاندیررام اوتو	مسلمان اولارام بوشلارام بوتو
گۈزل گۈزدن تۆکور دردانه یاشدان	گاهدان هوشو چیخیر تاماماً باشدان
دوداقلار غنچه دیر، بویو دا اینجه	ائله بیل چیخیدیر شاماما دینچه
بارماقلاری سانکی اوزوم منوره سی	ائلچی ایله دولودور تامام دۆره سی
دانیشاندا غنچه آچار دوداقلار	لاله تک قیزارار گۈزل یاناقلار

سلماس شهریندن بیر شاعیرین تنقیدی بو ایدی کی، دلی دومرول بؤیوک بیر پهلوان ایکن، اونا نادان یازماق اویقون اولای بیلمز. اونا دئدیم کی، سیز ناغیلی سونونا قدر اوخودوقدان سونرا قضاوت ائتمه لی سینیز. چونکی دومرول ناغیلدا یوخودان اویانان انسان کیمی آلاها یالواریب و مورادینی آلیب. یعنی آناسی و آناسی جانلارینی اونا فدا ائتمه دن حیات یولداشی دومرولون جانینی قورتارماق اوچون اؤز جانینی فدا ائتمگه حاضر اولوب. بو دا آلاهیین خوشونا گلیب و ایکی سئوگیلییه یوز قیرخ ایل عؤمور عطا ائله ییب. آشاغیداکی بیتلرده دومرولون حیات یولداشی ایله نئجه دانیشدیغینی گؤروروک:

عزرائیل گلیبیر مندن جان آلا	اوغلانلاریم اؤکسوز، آناسیز قالا
یولداش، گل، سن منه بؤیوک منت ائت	جانیندان گئچ گینن بؤیوک همت ائت
باش یولداشی قانیب دومرولون حالین	اونوندا گؤتوروب یئر اوزو مالین
آما دئییب: اولسون وئر جامی منه	ایچیم اؤلوم، آنجاق قوربانام سنه
ایسته مرم منیم کیشیم تنز اؤله	مختلر اوندان سببلر گوله
آل جانیمی ا بوشلا عزرائیل بونو	سئوه رم سئوگینی یامانلیق گونو
تانری نین خوشونا گلیب بو قادین	بویوردو قالاچاق دونیادا آدین
امر ائدیپ، عزرائیل، اونو اؤلدورمه	اؤلومون جامینی اونا دولدورما
یوز قیرخ ایل مهلت وئر بو ایکی یارا	آلاهی سسله ین قالماز آوارا.

آلتىنچى ناغىلدا ھمان ايچ اوغوزون عاصى اولماسى سايبسىز اۇيودلر بيزه گۇستىرير.
او ناغىلا گىرمە دن اۇنجه آشاغىدا موضوع ايله ايلگىلى نىچە بيت سونولور:

يثره ووردورماسين جاھين شوكتين	آلماسين كيمسە نين آلاھ قدرتين
لچكىلى باشلارا اللر دگمە سين	ھىچ ايكيد تولكويه باشلار اگمە سين
يازين چيچكلرى قيش تك سولماسين	مىشە لر پاشاسى آسلان اۇلمە سين
ائتمە سين آشاغى گولە شيطانلار	ئىتبلى، گۇركملى بۇيوك انسانلار
آلچاق نفس ايكيدلر كاش يىخيلماسين	سۇز بيلن دوداقلار كاش تىكىلمە سين
گردك اوتاقلارى تمىز سولانسين	چايلار شاققىلداسين كھلىك دولانسين
قوجامان قوجالار جاوان ياشاسين	چالقيسى ياشاسين، اوزان ياشاسين
بايقوشلار سسى اوجالا، آلاھ.	نە پيس اولار آسلان قوجالا، آلاھ

من دده قورقود مثنويلريندن بير ناغىلى توركلرين اومودو بۇيوك عاليم دوكتور جواد
ھىت جنابلارينا اوخودوم، منى چوخ آلقىشلادى و جسارتيمه گۇره منى تحسين
ائتدى. من كيتايين اۇن سۇزونده اۇزومو بير مبتدى يازيچى اولاراق گۇسترميشم
(دوغروسو دا بودور) و اوخوجولاردان خواهىش انله ميشم كى، تنقىدلرينى اۇزومه
يازسينلار، من ده اونلارين اۇز آدينا چاپ ائديم. نىچە كى، اۇن سۇزده ده، ھىچ بير
ادعا ائتمە دن، اوخوجولارين يازديغى تنقىدلرى آلقىشلاميشام ■

آثار معماری ترکمنان سلجوقی در ایران

● دکتر آراز محمد سارلی^۱

ترکمنهای سلجوقی به رهبری طغرل بگ سلسله ای در ایران تأسیس کردند. سپس در ۴۵۰ هـ/ ۱۰۵۵ م به بغداد رسیدند و بدین ترتیب مقدمات تشکیل و تثبیت امپراتوری بزرگ جهان اسلام به نام سلجوقیان را فراهم آوردند. در این بررسی به تاریخ مهم و پر اثر ترکمنان سلجوقی نمی پردازیم، بلکه به آثار جاودانه ای که بعنوان نمادهای معماری دوره ی ترکمنان سلجوقی شناخته می شود، به تفصیل توجه می کنیم:

47

متعاقب استقرار خاندان سلجوق و گسترش قلمرو حکومت آنان تمدنی به نام تمدن سلاجقه ی ایران به وجود آمد که در تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ملت ما اهمیت بسزایی دارد [۱]. در دوران سلطنت این خاندان، شهرهای اصفهان، مرو، نیشابور، هرات، جرجان و ری مرکز تجمع صاحبان هنر و پیشه بوده اند که امروز خوشبختانه بسیاری از آثار این هنرمندان در موزه های داخلی و خارجی دیده می شود. در این عصر صنایع و معماری نه تنها در داخل ایران زنده و با عشق و ابتکار زیاد تعقیب شد، بلکه فتوحات سلجوقیان اصول صنایع ایران را تا سواحل مدیترانه و حتی تا شمال آفریقا [۲] بسط داد. به همین جهت دوره ی سلجوقیان از لحاظ سبک و شیوه ی هنری در تاریخ هنر ایران دارای مقام ویژه ای است. به بیان دیگر، با آمدن سلاجقه به ایران تحولی در هنر این دوره ی ایران رخ داد، زیرا وحدت سیاسی باعث شکوفایی علوم دینی و فنون شد. به همین دلیل، این عصر را می توان دوره ی «درخشان معماری ایران» دانست. زیرا در این دوره هنر معماری شکوفا شد و به درجه ی کمال رسید و هنرمندان و معماران چیره دست آثار فراوانی به وجود آوردند. در این زمان ایران در معماری به عوامل و عناصری که بتوان با آنها به ساختمان مسجد بزرگی که دارای حیاط مرکزی و چهار ایوان باشد، دست یافت و از تلفیق دو عامل، حیاط چهار ایوانی و تالار مربع گنبددار چهار طاقی، مسجد بزرگ ایرانی به وجود آمد [۳].

^۱ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد آرا د شهر؛ مدیر مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی مختومقلی

این سبک مسجد چهار ایوانی، اساس معماری مذهبی و کاروانسرا و مدرسه سازی ایران را تشکیل می دهد [۴] و بدین ترتیب، در دوره ی سلطنت سلجوقیان سبک ساختمان مساجد با ایوانهای چهارگانه در ایران مرسوم شد و ظاهراً معماران ایرانی که از سبک ساختمانی مزبور راضی به نظر می رسیدند از آن پس کار خود را انجام یافته دیده، هم خود را مصروف تزئینات عمارت کردند [۵] و با توجه به اینکه تزئینات جزئی از معماری و عناصر به کار رفته در آن را تشکیل می دهد. تزئین ابنیه در این دوره با دقت تمام انجام گرفته است. یکی از عناصر تزئینی که از آن استفاده ی زیادی شده، آجر است. آجر در این دوره رفته رفته جای خشت را در بناهای مذهبی گرفت و در نتیجه سطح آجر که از مصالح مرغوب، قابل رؤیت و بادوام بود، در معرض دید قرار گرفته، از انواع امکانات هندسی در کاربرد آجر استفاده شد و در بناها به شیوه ی بسیار ماهرانه به کار رفت [۶] و مطابق رسم آن زمان سطوح خارجی بنا بدون هیچ گونه پوشش اضافی با همان نماسازی آجری عرضه شده است.

می توان گفت هنر آجر تراشی و تزئین ابنیه به وسیله ی آجرهای تراشیده از قرن پنجم هجری در ایرن معمول بود و تا اواخر قرن ششم هجری راه تکامل خود را پیمود [۷]. اما ذکر این مطلب لازم است که کمی قبل از آنکه سلجوقیان به ایران دست یابند، سلطان محمود غزنوی بنای عظیم و زیبایی در غزنین ساخت. برج ظفر وی و برج ظفر سلطان مسعود سوم نشان می دهد که معماری، مخصوصاً آجرکاری آن زمان پیش از آنکه سلجوقیان سر از اطاعت غزنویان بپيچند، تا چه حد ترقی کرده بود. بنابراین جای تعجب نیست که آجرکاری ایران در معماری سلجوقی به آخرین درجه ی ترقی رسیده و تقریباً کامل شده است. با این همه باید دانست که معماری سلجوقیان تقلید از معماری غزنوی یا دیگران نیست، بلکه سبک و اسلوب خاصی داشته، دارای ابتکار و مظاهر زیبایی بزرگی است [۸].

در این دوره یکی دیگر از مشخصات معماری، ایجاد کتیبه و خطوط تزئینی از آجر تراشیده با برآمدگی و فرورفتگیهاست که در اکثر بناهای این زمان مشاهده میشود [۹]. بعد از تبدیل خط کوفی به خط نسخ، نحوه ی تراشیدن آجر و تشکیل حروف و کلمات این خط با دشواریهایی مواجه می شود، از این رو کتیبه ها و تزئینات آجری، جای خود را به گچبری می دهند. بطوریکه بعد از آن زمان محرابها و دیوارها با طرحهای برجسته گچبری تزئین می شوند.

در اواخر دوره ی سلجوقیان کاشی لعابدار به رنگ فیروزه ای در ابنیه ی ایرانی ظاهر می گردد. رنگ و تزئینات گچبری نقش مهمی در معماری این دوره دارد. تزئینات آجر تراشیده در درجه ی دوم اهمیت قرار می گیرد و تزئینات رنگی جای آرایش آجری را در نمای ساختمان اشغال می کند [۱۰]. در این دوره، علاوه بر فرمهای تزئینی از قبیل فرمهای خفته و راسته، بادبزی، بافت حصیری، و دیگر فرمهای سلجوقی، نوعی تزئین مرکب از آجر و کاشی یا آجر و کاشی و گچبری اضافه می شود که پایه گذار کاشیکاریهای زیبای معماری دوران پس از سلجوقیان می شود.

«سلجوقیان ساختمانهای خود را با طرحهای برجسته و گچبریها تزئین می کردند و دیوارهای اتاقها را با کاشیهای رنگین درخشان می پوشانیدند. در ایران رنگ آمیزی از ضروریات است. زیرا که بیشتر آن سرزمین، بیابان است و گلها و گیاهان در بهار دورانی کوتاه دارند و با فرارسیدن فصل گرما تنها زمین تشنه لب برجای می ماند. پس دیوارهای رنگین کاخها و محراب مسجدها می تواند جبران بی رنگیهای طبیعت را بکنند و در هر فصل یادگاری از بهار باشند.» [۱۱]

49

در قرن یازدهم (پنجم هجری) تزئین روکار، با کاشی منقش براق معمول شد؛ بدینسان در قلمرو اسلام همه ی هنرها به خدمت مسجد درآمدند و از این راه جلال و سرافرازی یافتند. مجسمه ساز که از بیم تجدید بت پرستی از تراشیدن مجسمه منع شده بود کوشش خود را در راه ایجاد نقوش برجسته به کار انداخت و از تراش سنگ و گچبری اشکال فراوان به وجود آورد. سفالگر ایرانی برای سردر مسجد و منبر و محراب، معرقهای چند رنگ و کاشیهای براق به کار می برد [۱۲].

اما این تزئینات و گچبری تنها برای تزئین مسجد بکار نمی رفت. بلکه قصرها و منازل و اشراف نیز با این عناصر تزئینی مزین می شده است. عناصر عمده ی طرحهای تزئینی در ابنیه مذهبی را نقوش گل و بوته - که از تزئینات اصلی اسلامی است - و کتیبه های عظیم به خط کوفی تشکیل می دهند [۱۳]. که در واقع از مشخصات اصلی معماری سلجوقی است. این مقرنسها که به شکل طبقاتی روی هم ساخته شده اند برای تزئین و آرایش بنا و برای آنکه بتدریج از شکلی هندسی به شکل دیگری برسند - مخصوصاً از اشکال مربع به اشکال دایره ای که گنبدها بر آنها قرار می گیرند - به کار می رود که بیشتر اوقات این مقرنسها در جبهه ی ساختمانها به کار رفته است [۱۴]. به طور کلی می توان گفت که این هنر تزئینی در دوره سلجوقیان در مرحله ی تحول شدید بوده، از صورت کلی که در ممالک مختلف و نواحی اشغالی عرب بروز کرده بود به سوی عوامل و

عناصر ساسانی از جمله تالارهای مربع بزرگ رفت و چون سقف این نوع تالارها به کمک گوشوار ساخته می شد، زمینه ی مناسبی برای توسعه ی مقرنس فراهم شد.

بناهای ترکمنان سلجوق:

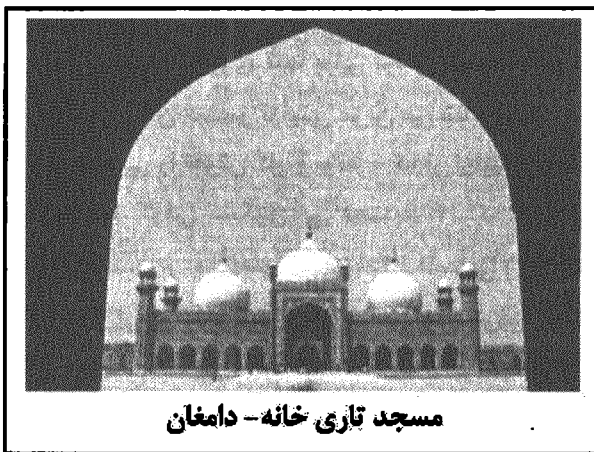
غالب بناهای تاریخی ترکمنان سلجوق که بر پا بوده و قابل مطالعه می باشند، جنبه ی مذهبی دارند.

می توان استنباط کرد که سلجوقیان به ترتیب ساختن مساجد، مدارس و مقبره ها را بر دیگر بناها ترجیح داده اند، چرا که از بنای کاخها، خانه ها و دیگر آثار معماری این دوره اطلاع زیادی در دست نیست. طی سالهای اخیر کاوشهای علمی نشان داد که در بعضی از نواحی ایران نمونه هایی از این نوع معماری سلجوقی کشف شده است. در مجموع می توان گفت معماری ترکمنان سلجوق در ایران متمرکز در ایجاد بنای ساختمانهایی از نوع مسجد بوده است و برای رسیدن به این هدف با استفاده از عناصر معماری ساسانی (گنبد، ایوان، حیاط) و اسلوب ساختمانهای طاقدار و دیگر روشهای مختلف توانسته اند خاصیت و کیفیت دقیقی به معماری این دوره ی ایران ببخشند و در نتیجه معماری شکل مشخص ایرانی به خود گرفته، طرح حیاط چهار ایوانی با رواقهای اطراف آن اساس معماری سلجوقیان را در بناهای مذهبی و غیر مذهبی تشکیل داده است.

50

۱- مساجد

سده ی پنجم هجری؛ شاهد شکوفایی و کمال هنر معماری ترکمنان سلجوق بود. این

دوره که مصادف با اقتدار کامل سیاسی و ترویج دین همراه بود، معماران زمان سلجوقی با استفاده از فرمهای پیش از خود و مهارت در بکار بردن آنها به عوامل و عناصری که بتوان با آن مساجد بزرگ را بنا کرد دست یافتند و سبک معماری چهار

ایوانی در بناهای مذهبی، بخصوص در مساجد این زمان متداول شد و بیشتر اکتیه ایران بر محور معماری چهار ایوانی ساخته شدند. این سبک معماری نه تنها در ایران بلکه در

بیشتر سرزمینهای اسلامی تحت سلطه سلجوقیان رواج یافت و در نتیجه، مساجد بزرگی با این طرز معماری در کشورهای اسلامی ساخته شد. با یک نظر اجمالی به مساجد مهم ایران که بعد از دوره سلجوقیان احداث شده است، بخوبی می توان دید که طرح مزبور تا چه اندازه سرمشق و نمونه عمومی مساجد در ادوار بعدی گردیده است. بطوریکه هم اکنون نیز در پیروی از شیوه مزبور ادامه دارد. با در نظر گرفتن اینکه ادامه این شیوه معماری بعد از دوره سلجوقیان بیانگر همان ویژگی معماری ایران است که از تداوم بی نظیری برخوردار می باشد، می توان گفت معماری ایران در سیر تحولی خود در هر دوره، از تجارب گذشتگان سود جسته و با تکامل آن توانسته است آثار با ارزشی خلق کند که امروزه مایه مباهات ما ایرانیان است. نقشه و طرح کلی مساجد، در شکل کامل خود، در این دوره دارای خصوصیات ذیل است:

«در ابتدای محور طولی بنا، سردر ایوان قرار دارد که در جلوی آن صحن بار واقع است. طاقنماهای دور صحن به چهار ایوان ختم می شوند که دو ایوان در محور طولی و دو ایوان در محور عرضی قرار دارند و شبستانها در پشت طاقنماها واقعند؛ ایوان اصلی در محور طولی مسجد و روبروی ایوان ورودی، که سوی دیگر صحن است قرار دارد و به شبستان مربع شکلی باز می شود که گنبد دارد و در دیوار جنوبی آن، در انتهای محور طولی مسجد، محراب واقع است.» [۱۵] مهمترین مساجد دوره سلجوقی که همه این عوامل را دارند عبارتند از: مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع زواره، مسجد جامع اردستان، مسجد جامع برسیان، مسجد جامع گلپایگان و مسجد جامع قزوین.

۲- مناره ها

مناره معمولاً در کنار مساجد برپاگشته و در هنر معماری اسلامی دارای مقام ویژه ای است. این عنصر مسجد جهت رساندن صدای مؤذن و فراخوانی توده نمازگزاران در مساجد به وجود آمد و جنبه تزئینی و آرایشی آن در ایران بسرعت قوی تر شد؛ به گونه ای که محلی شد برای نمایش انواع هنرهای تزئینی آجرکاری و کاشیکاری. ظاهراً زینت دادن و منقش و رنگی کردن مناره ها از نیمه قرن سوم هجری به بعد معمول شده است. از این دوره به بعد بدنه و کلیه قسمت‌های خارج مناره را با آجر، گچ و کاشیهای رنگی با استفاده از آیات و احادیث نبوی(ص) زینت می داده اند [16]. ایجاد مناره های برافراشته گویای این حقیقت است که مناره تنها به عنوان محل پرتوافکنی چراغها و گفتن اذان و فراخوانی برای نماز مورد استفاده قرار نگرفته، بلکه بیشتر برای زینت مساجد به کار می رفته است. با توجه به ارتفاع این مناره ها که نگاه را به بالا می کشاند

و عظمت را القاء می کند، می توان گفت وجود مناره در مساجد وسیله نزدیک شدن به خالق و نیروهای طبیعت نیز هست و به همین دلیل در تزئین و زیباسازی مناره دقت زیادی شده است. بطوریکه هر مناره فقط نشان دهنده یک هنر نیست. بلکه بعضی از مناره ها جلوه گر مجموعه ای از هنرهای تزئینی، خطاطی، نقوش هندسی و گلبوته های مختلف هستند. در بدو امر، قاعده و قانون خاصی برای محل ساخت مناره ها نبوده است. گاه در چهار گوشه مسجد، زمانی جدا از در ورودی، گاهی وصل به بنا و گاهی با فاصله از بنای مسجد ساخته می شده است. ساختن مناره در زمان سلجوقیان در سطح بسیار گسترده ای توسعه و تکامل یافته و از اهمیت خاصی نیز برخوردار است. این دوره ایجاد مناره به صورت نشانی از مساجد و راهنمای کاروانیان به شهر رواج فوق العاده ای داشته و در طرز بنای آنها دگرگونیهایی پیدا شده است. این دگرگونیها و نوآوری را می توان از شاهکارهای هنر معماری ایران دانست. فرم بیشتر مناره های سلجوقی استوانه ای و شامل انواع مناره های کوتاه و ضخیم و مناره های بلند، که قسمت بالای آن باریک و ظریف است، می شود. این مناره ها به واسطه ارتفاع بلندی که داشته اند کمتر برای اذان گویی به کار می رفته اند و مؤذن بالای مسجد اذان میداده است. در واقع این مناره های بلند و باریک و مزین شده بیشتر جنبه زینتی داشته و با باریک و وسیع شدن تنه، حلقه ها و قرنیزهای تزئینی خود، زیبایی خاصی را القا می کنند [۱۷]. در بعضی از این مناره ها مقرنس کاریهای بسیار زیبایی دیده میشود که مناره شکل میله های چراغهای دریایی به خود گرفته است. تزئینات این مناره های آجری - با توجه به اینکه هنر آجرچینی پرکار و پرنقشه از خصوصیات معماری دوره سلجوقی بوده - عبارت است از نقشهای آجرکاری تکرار شده، نقوش هندسی، زیگزاگها، ضربدرها، مشبکها، کتیبه ها و خطوط کوفی برجسته از آجر و کاشی آبی رنگ که گاهی تمام بدنه را می پوشاند یا به منطقه و قسمتهای هندسی تقسیم می شود. با نگاهی به تزئینات این مناره ها می توان گفت که مناره زمینه مناسبی برای اعمال ذوق و سلیقه هنرمندان در هنر آجرکاری این دوره از معماری ایران بوده است. مناره های دوره سلجوقیان مثل اکثر مناره های دوران اسلامی ایران، در داخل میله دارای پلکانی هستند که پله های آنها در اطراف محوری به بالا صعود می کند و معمولاً پله ها حلزونی شکل ساخته شده اند. از زمان سلجوقیان مناره های با ارزش و مهم زیادی به جای مانده که به ذکر آنها می پردازیم.

۱- مناره تازی خانه دامغان

۲- مناره مسجد میدان ساوه

- ۳- مناره مسجد پامنار زواره
- ۴- مناره مسجد جامع کاشان
- ۵- مناره مسجد جامع دامغان
- ۶- مناره برسیان
- ۷- مناره ساوه
- ۸- مناره خسروگرد
- ۹- مناره چهل دختر
- ۱۰- مناره بسطام
- ۱۱- مناره گار
- ۱۲- مناره علی
- ۱۳- مناره سین
- ۱۴- مناره ساریان
- ۱۵- مناره زیار
- ۱۶- مناره راهروان
- ۱۷- مناره مسجد گز
- ۱۸- مناره سمنان
- ۱۹- مناره خرم آباد
- ۲۰- مناره مدرسه
- ۲۱- مناره پنجه شاه کاشان
- ۳- مدارس

سلجوقیان، با ایجاد مدارس بنای مذهبی دیگری را وارد معماری اسلامی کردند [۱۸]. مدرسه در ارتقاء سطح فرهنگ و توسعه دانش در بین توده های مردم کاملاً مؤثر و مورد توجه بود. به طوری که در اندک زمانی این مراکز به شکل یک تشکیلات دولتی درآمد و محل تعلیم و پرورش مأموران دولتی شد. اما در زمان سلجوقیان پیشرفت بسیاری داشته، احداث مدارس مذهبی به طور محسوسی توسعه یافته و در آنها اصول مذهب اهل سنت بویژه فقه شافعی تدریس می شده است.

در آن وقت مذهب شافعی پیروان زیادی داشته است که در بعضی از نقاط ایران به سر می بردند [۱۹]. یکی از ممیزات این دوره منظم کردن این گونه مراکز آموزشی است که جنبه کاملاً رسمی پیدا کرد و اولین مرکزی که نام مدرسه به خود گرفت، مدرسه ای است که در زمان طغرل در شهر نیشابور تأسیس شد. ناصر خسرو در سفری که به سال ۴۴۱ هجری (۱۰۴۶ هجری) به این شهر کرده است، وضعیت این مدرسه را بسیار

پیشرفته ذکر می کند [۲۰]. یکی از کسانی که سهم بسزایی در گسترش این مراکز آموزشی در این دوره داشت، خواجه نظام الملک وزیر سلجوقیان بود که اولی مدرسه چهار ایوانی به نام نظامیه را به سال ۴۵۷ هجری در بغداد برای ابو اسحاق شیرازی، فقیه معروف تأسیس کرد. چند سال بعد نیز مدرسه دیگری در نیشابور برای فقیه دیگر جوینی، ساخت. پس از آن در شهرهای بصره، اصفهان، بلخ، هرات، موصل، خرجرد، طوس و جاهای دیگر مدارس از این نوع تأسیس کرد. جانشینان نظام الملک از او سرمشق گرفته، ساختن مدارس در سراسر امپراتوری سلجوقی گسترش یافت [۲۱]. یکی از عوامل مؤثر در ایجاد این گونه مدارس ایمان مذهبی مردم بود که باعث شد مدارس را برای امور خیریه وقف کنند، بطوریکه در بعضی از شهرها تعداد این گونه مدارس وقف شده به دهها مدرسه می رسیده است [۲۲]. متأسفانه از مدارس که در این دوره به دست این وزیر یا دیگران ساخته شده اثر چندانی باقی نیست، ولی بررسی های انجام شده نشان می دهد که این مدارس دارای حیاطهای مرکزی و چهار ایوان بوده اند. این مدارس تأثیر زیادی در طرز ساختن مساجد نیز داشته است. زیرا ایرانیان از آن وقت توانسته اند دگرگونی در بنای مساجد و مدارس ایجاد کنند [۲۳]. حیاطهای مستطیل شکل مدارس و گنبدهای مساجد باعث شد که این سبک ساختمان بزودی از ایران به سایر کشورهای اسلامی منتقل و معمول شود و رفته رفته صحنهای مساجد با فضای مدارس چندان تفاوت و اختلافی نداشته باشد [۲۴] و همان اصول مسجد سازی در بنای ساختمان این مدارس رعایت می شده است. با این تفاوت که لزوماً به جای شبستان مسجد، اتاقهایی جهت سکونت طلاب در اطراف حیاط مرکزی می ساخته اند [۲۵] اگر چه آثار مدارس زیادی از دوره سلجوقیان به جای نمانده ولی بررسی بقایای دو مدرسه خارگرد (خرجرد) و ری می توان به طرح و کیفیت بنای مدارس در دوره سلجوقیان پی برد.

۴- کاروانسراها

ساختار حکومتی ترکمنان سلجوقی، ایجاب می کرد تا بنابر ضرورت دست به احداث ساختمانهایی بزنند که ارزش معماری و انسانی فوق العاده ای را داشته است. کاروانسراها به عنوان یکی از بناهای عام المنفعه به طور منظم در تمام جاده های اصلی و مهم برای استراحت کاروانیان به صورت آبرومندی بنا می شد. به طوری که از مفهوم کاروانسرا استنباط می شود، وجود این بناها مرحله پیشرفته ای از زندگی را مجسم میکنند و در واقع شاهرگ حیات اقتصادی و بازرگانی هر دوره را تشکیل می دهد. تردد کاروانها و مبادله کالاهای بازرگانی در دوره سلجوقیان بر تعداد این کاروانسراها افزود و

از آنجا که امپراتوری سلجوقیان مراحل پیشرفت خود را طی می کرد، احداث چنین ابنیه ای مورد توجه بوده است. بنابراین از دوران سلجوقی به بعد می توان تحول کاروانسراها را از نشر اصول ساختمانی تحت بررسی قرار داد. گرچه این نوع کاروانسراها از ایام کهن در این سرزمین وجود داشته اند، ولی برای نخستین بار در تاریخ مشرق زمین این کاروانسراها در زمان سلجوقیان با آجر ساخته شدند و به همین جهت برپا کردن و حفظ و نگهداری چنین ابنیه ای متحمل مخارج گزافی می شده است. این کاروانسراها که تنها در برابر انواع حوادث پایداری کرده اند، هنوز در دورافتاده ترین نقاط کشور پا برجای هستند. در این کاروانسراها که محل اقامت موقت و استراحتگاهی برای مسافران و کاروانیان بود مردمانی از هر قشر و طبقه در کنار هم اقامت می کردند و در بسیاری از مواقع مکانهای بسیار مناسبی برای دفاع در برابر راهزنان به شمار می رفتند. این ابنیه عظیم به نامهای کاروانسرا، رباط یا خان نامیده شده اند و در حقیقت عملکرد و مفهوم آنها یکی است و همگی با اهمیت خاصی ساخته شده اند. طرز بنای این کاروانسراها به طور قطع در سبک ساختمانی مدرسه ها نیز تأثیر گذاشته است. با در نظر گرفتن دیگر بناهای این دوره، می توان گفت که کاروانسراها قسمت اعظم ابنیه غیرمذهبی را در زمان سلجوقیان تشکیل می دهند [۲۶]. متأسفانه بقایای چند نمونه قدیمی از این گونه بناها بر جای مانده است که آنها نیز احتیاج به بازسازی و مراقبت دارند.

55

۱- رباط شریف

۲- رباط انوشیروان

۳- رباط ملک

۴- کاروانسرای زعفرانیه

۵- مقبره ها و برجهای مقبره

ترکمنان سلجوقی به ساختن مقبره ها به عنوان مهمترین بنای مذهبی، اهمیت زیادی دادند [۲۷]. طرز بنای آرامگاههای این دوره ادامه و دنباله شیوه معماری مقبره های آل بویه و آل زیار است که تکنیک و طرز بنای آنها بیشتر مؤثر از مقبره های ناحیه شمال ایران است. این طرز بنا همراه با تکنیک آن توسط آل بویه به شهر ری و دیگر نواحی ایران منتقل شده و فرم این مقبره ها به دو صورت مختلف است. مقبره به شکل برج و مقبره به شکل قبه. هر دو نوع آن در مشرق ایران (خراسان) تکمیل می شود و به عنوان مقبره های امرای ایرانی یا ترک یا فرمانداران بنا می شود. عموماً بر فراز این مقبره ها، گنبدی ساخته می شد که همین گنبد صورت دینی به آن بنا می داد. شاید

بتوان گفت که در ساختن مقبره های گنبددار، معمارها تا حدی از فن معماری هلنی یا مسیحیت شرقی تأثیر گرفته و این روش را از آنها اقتباس کرده اند [۲۸]. این حدس بیشتر از این جهت تأیید می شود که امویها گنبد بیت المقدس را که معروف به قبه الصخره است و عباسیها گنبد صلیبیه سامره را از آنها اقتباس کرده اند [29]. تکامل این معماری را در زمان سلجوقیان می توانیم با در نظر گرفتن انواع شکل و نقشه مقبره های این دوره که شامل آرامگاههای چهارگوش، چندضلعی، دایره و ترکدار می باشند بخوبی بررسی کنیم.

در شرح کلی مقبره های دوره سلجوقیان در ایران می توان گفت که بیشتر مقبره های این دوره دو طبقه بنا شده اند. طبقه بالا یا اتاق مقبره و طبقه زیرین یا دخمه که محل دفن اجساد بوده است. طبقه بالا بیشتر جهت انجام فرایض دینی مورد استفاده قرار میگرفته و به همین دلیل در بعضی از این آرامگاهها یا مقبره ها یا محراب نمایی در جهت قبله وجود دارد. این مقبره ها در داخل به وسیله یک سقف یا قبه نیم دایره و در خارج به وسیله گنبد مخروطی، هرمی و یا قبه ای متناسب با بدنه پوشانیده شده اند.

گنبد مقبره ها معمولاً دو پوشه بوده که پوشش خارجی آن جهت محافظت ساخته شده است. در بعضی از این مقبره ها برای عظیم و بلند نشان دادن آنها، روی قبه داخلی توسط یک ساقه استوانه ای یا منشوری دومین قبه یا گنبد کلاه مانند بنا شده است که پوشش خارجی را تشکیل می دهد و بدین وسیله گنبد رفیع تر شده، از فاصله های دور بخوبی دیده می شود. این طرز معماری خود حالت دینی و احترام بیشتری برای مقبره ها کسب کرده است [۳۰]. بنای این نوع مقبره ها در دوران سلاجقه رواج زیادی داشته و یکی از نمونه های زیبای آن، مقبره سلطان سنجر در مرو است که گنبدش قبه ای شکل و شبیه به چادرهای اقوام بیابانگرد و ترک می باشد [۳۱]. این گنبد با کاشیهای آبی مزین میان شکل آنها با چادرهایی باشد که در آنها زندگی می کرده اند. غالباً مقبره های افراد خاندان سلطنتی به شکل برجهای استوانه ای شکل بوده که با سقفهای مخروطی شکل پوشیده می شده است و بعضی از این برجها دارای دیوارهای ترکدار، چند ضلعی یا چهارگوش بوده اند که در گروه بندی این مقبره ها ذکر خواهد شد.

مقبره های دایره شکل

۱- برج چهل دختران

۲- مقبرهٔ چهل دختران واقع در شهر دامغان دومین آرامگاه به جای مانده از زمان طغرل سلجوقی است. این مقبرهٔ برجی شکل در وسط شهر و در پشت بقعهٔ امامزاده جعفر قرار گرفته به طوری که مجموعهٔ امامزاده و ملحقات آن مانع دیدن نمای اصلی میشود.

۳- برج مدور: این مقبرهٔ برجی شکل در مرکز شهر مراغه در کنار گنبد کبود واقع شده است و مثل چهار مقبرهٔ دیگر این شهر از آجر ساخته شده و در بالای سکوپی بلند و دخمه ای عمیق قرار گرفته است:

۴- سه گنبد: این گنبد زمانی در جنوب شرقی شهر ازومیه واقع شده بود که اکنون به علت گسترش شهر در داخل شهر قرار گرفته است. تا قرن نوزدهم به این اثر توجهی نشده بود و اولین بار در سال ۱۸۵۲ میلادی از طرف ن. خانیکوف این برج به دنیای هنر شناسانیده شد [۳۲].

۵- برج مهماندوست: در ۲۰ کیلومتری شمال شرقی شهر دامغان، نزدیک قریهٔ مهماندوست، در سمت چپ جادهٔ دامغان- مشهد برجی آجری برپاست که اهالی قریه های مجاور آن را امامزاده قاسم از اولاد موسی بن جعفر (ع) می دانند (قریه ای که در جنوب این برج واقع شده، بز همین سبب امام آباد نامیده می شود). ولی برج مذکور هیچ گونه شباهتی به امامزاده ندارد و شاید آرامگاه یکی از بزرگان دوران سلجوقی باشد [۳۳].

57

۶- برج طغرل: یکی از زیباترین آثار بجای مانده از دوران قدیم، برج طغرل واقع در شهر ری، در ۲۰ کیلومتری جنوب تهران است. این برج به فاصله ای اندک در شرق بقعهٔ ابن بابویه واقع شده که مردم محل بیشتر آن را برج قدیم مینامند.

۷- گنبد سرخ: این گنبد جنوب شهر مراغه و در مجاور گورستان شهر واقع

شده است. در آذربایجان به این بقعه گنبد قرمز گفته می شود که از طرف مردم بومی «قرمزی گومبذ» نامیده شده است [۳۴]. علت این نامگذاری وجود آجرهای قرمزی است که در این بنا به کار رفته است. مصالح ساختمانی این گنبد سلجوقی که قدیمی

ترین بقعه مراغه به شمار می رود از سنگ و آجر و ملاط آن مخلوطی از گچ و ماسه است.

۸- گنبد علویان: یکی از بناهای تاریخی اسلامی در شهر همدان، گنبد علویان است. این گنبد در حال حاضر در داخل حیاط دبیرستان علوی همدان واقع شده است. در مورد اینکه این مقبره در زمان سلجوقیان شناخته شده یا در دوره مغول اختلاف عقیده وجود دارد.

۹- بقعه پیر مسلم: این اثر تاریخی در شهر کوچک تاکستان واقع در ۳۵ کیلومتری قزوین، بین راه قزوین- همدان قرار دارد. با اینکه راه، راه پر رفت و آمدی است، اما ظاهراً این بقعه زیاد مورد توجه قرار نگرفته و شاید علتش دور افتادن مقبره از راه اصلی و واقع شدن آن در دو کیلومتری جنوب مسیر اصلی است.

مقبره های چند ضلعی

هشت ضلعیها

۱- برجهای دوگانه خرقان: در سالهای اخیر دو آرامگاه مربوط به دوره سلجوقی در خرقان شناخته شده است که شرح کامل آن در مقاله ای به نام «سه آرامگاه برجی از دوران سلجوقی» به قلم دیوید استروناخ [۳۵] و کایلریانگ [۳۶] منتشر شده است.

58

این برج به سال ۴۸۶ هجری (۱۰۹۳ میلادی) در زمان سلطنت ملکشاه سلجوقی به وسیله معمار ابوالعالی فرزند مکی، برای منصور السی یا السفی فرزند تکین ساخته شده است. از اسامی چنین استنباط می شود که بانی این آرامگاه از شخصیت‌های بزرگ دوره سلجوقی بوده است، اما به علت نبودن عناوین، شناسایی آنها خیلی مشکل است یا به قول دانشمند محترم مهندس محمدکریم پیرنیا ممکن است که نام صاحب بقعه «آلسیز بن تکین» باشد.

۲- برج دماوند

شهر دماوند در ۷۰ کیلومتری شمال شرقی تهران و در ۲۰ کیلومتری جنوب کوه دماوند قرار دارد. برج آرامگاه گنبدی شکل، در شرق شهر دماوند بر فراز تپه ای مسلط به شهر که دارای چشم انداز بسیار زیبایی است واقع شده است.

۳- گنبد علی: گنبد علی یا عالی، یکی از سالمترین بناهای دوره سلجوقی و از قدیمی ترین ابنیه تاریخی شهر ابرقو است. این گنبد در سه کیلومتری شرق ابرقو در کنار جاده

ای که ابرقو را به یزد متصل می کند و در بالای تپه ای مشرف بر جاده و شهر قدیمی ابرقو قرار گرفته است.

۴- گنبد یوسف بن قیصر (یوسف بن کوثر): این گنبد درنخجوان واقع شده است. شهر نخجوان که در جمهوری آذربایجان قرار دارد، به واسطه داشتن آثار معماری دوره سلجوقیان از نظر هنر معماری این دوره اهمیت زیادی دارد. این شهر و شهر مراغه در دوره اتابکهای آذربایجان از جهت معماری پیشرفت زیادی داشته اند و دو مرکز درخشان هنر معماری بوده اند.

۵- گنبد شیخ جنید: این گنبد در بالای تپه ای مشرف به دهکده توران پشت، از دهات قدیمی شهر یزد، واقع شده است. توران پشت که در تلفظ عامه توروون پشت میخوانند در ۷۲ کیلومتری جنوب غربی شهرستان یزد قرار دارد [۳۷].

۶- گنبد جبلیه: در مشرق شهر کرمان گنبدی سنگی است که به گنبد گبری شهرت دارد. وجه تسمیه این بنای عظیم و محکم که به گنبد جبلیه یا جبل معروف است [۳۸]، شاید وجود سنگهای بکاربرده شده در آن و همچنین مکان برقراری آن باشد، زیرا گنبد بر فراز محلی قرار گرفته است که اطراف آن کوههای مسجد صاحب الزمان و قلعه دختر و سید حسین [۳۹] قرار دارد.

۷- مقبره خواجه اتابک: این مقبره در جنوب شرقی و نزدیک مسجد بازار شهر کرمان قرار دارد. از بناهای سده ششم هجری و از آثار دوره سلجوقیان است [۴۰].

۸- برج نقاره خانه: این برج بر فراز کوهی به همین نام در شهر ری قرار دارد. کاوشهای علمی انجام شده در اطراف برج گویای این است که برج مزبور محل دخمه و آرامگاهی از زمان سلجوقیان می باشد.

۹- مزار پیرخمرة سبزپوش: در ابرقو، علاوه بر بنای تاریخی گنبد علی آثار دیگری هم از دوره سلجوقیان یعنی قرون پنجم و ششم هجری وجود دارد که بقایایی از آنها کم و بیش باقی و مشهود است: بنای کوچک مزار چیر خمرة سبزپوش یکی از آنهاست [۴۱].

۱۰- گنبد دوازده امام

ده ضلعی ها

۱- مقبره مؤمنه خاتون: شهر نخجوان واقع در قفقاز، یکی از مراکز مهم معماری اسلامی ایران به شمار می رود [۴۲]. این شهر در حدود ۲۰۰ کیلومتری شمال شهر مراغه قرار

دارد. در واقع بعد از مراغه دومین مرکز معماری مقبره های دوره سلجوقیان بوده و نقش مهمی در معرفی ابنیه این دوره از معماری ایران دارد.

۲- گنبد کبود : گنبد کبود معروف به مقبره هلاکو در محوطه مدرسه آذربادگان واقع در مرکز شهر مراغه قرار گرفته است. این گنبد که در بین آثار شهر مراغه از شهرت خاصی برخوردار است به فاصله ده متری برج مدور از دوره سلجوقیان بنا شده است .

نتیجه : اوج شکوفایی تمدن در دوره ترکمنان سلجوقی ، نام ایران را پیوسته در ردیف کشورهای دارای فرهنگ، هنری تمدن شکوهمند قرار داده است. جاذبه های گردشگری و توریستی این بناها موجب گشته است تا آکادمیسین ها، محققان و تاریخ پژوهان ایران را بعنوان کشورهای بزرگ با قدمتی دیرینه بشناسند و به مطالعه آثار بی نظیری بپردازند که بسیاری از آنان یادگار ترکمنان سلجوق بوده است.

(۱) «سیر فرهنگ در عهد سلجوقیان»، هنر و مردم، ص ۷۴-۷۳

(۲) تاریخ صنایع ایران، ص ۱۴۳

(۳) معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، دکتر غلامعلی حاتم، ص ۱۳

(۴) سیری در معماری ایران، ص ۱۶۱

(۵) تاریخ تمدن ایران، ص ۳۲۱

(۶) فرهنگ معماری، ص ۴۰-۳۰

(۷) «گنبد سرخ مراغه»، هنر و مردم، ص ۴

(۸) تاریخ صنایع ایران، ص ۱۵۲

(۹) معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، دکتر غلامعلی حاتم، ص ۱۴

(۱۰) تاریخ تمدن ایران، ص ۳۲۲

(۱۱) تاریخ هنر اسلامی، ص ۶۱

(۱۲) تاریخ تمدن ، ص ۲۰۷

(۱۳) راهنمای صنایع اسلامی، ص ۹۶

(۱۴) صنایع ایران بعد از اسلام، ص ۵۳

(۱۵) معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان، ص ۳۷.

(۱۶) پیدایش مناره در اسلام ، ص ۵۶

(۱۷) «مناره و مناره تزئینی در آثار تاریخی اسلامی ایران»، هنر و مردم، ص ۶۹.

(۱۸) هنر اسلامی، ص ۷۶.

(۱۹) صنایع ایران بعد از اسلام، ص ۱۲.

Turk sanan, p.89. (۲۰)

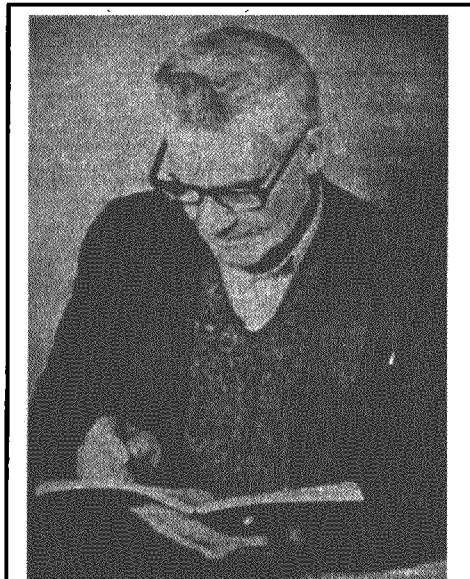
- (۲۱) هنر ایرانی، ص ۴۱۳
- (۲۲) هنر اسلامی، ص ۷۶.
- (۲۳) معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، ص ۷۶
- (۲۴) صنایع ایران بعد از اسلام، ص ۱۲
- (۲۵) سیری در معماری ایران، ص ۱۶۱
- (۲۶) هنر اسلامی، ص ۸۱.
- (۲۷) هنر اسلامی، ص ۷۴-۷۳
- (۲۸) معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان، ص ۱۰۲
- (۲۹) صنایع ایران بعد از اسلام، ص ۴۸
- (۳۰) İslam Ansiklopedisi, P.412.
- (۳۱) Türk Kubbesi, P.178.
- (۳۲) Azerbaycan Mimarisi, P.113.
- (۳۳) آگاهنامه، شماره ۳۱.
- (۳۴) Azerbaycan Mimarisi, P.101.
- (۳۵) David Stronach
- (۳۶) T. Cayler Young jun
- (۳۷) یادگاری های یزد، معرفی ابنیه تاریخی و آثار باستانی، ص ۲۷۲-۲۷۴
- (۳۸) آثار باستانی کرمان، ص ۴
- (۳۹) تاریخ کرمان (سالاریه)، ص قیط.
- (۴۰) آثار باستانی کرمان، ص ۴.
- (۴۱) اقلیم پارس، آثار تاریخی و اماکن باستانی فارس، ص ۵
- (۴۲) ■ İslam Mimarisi P.152.

به یاد استاد اکبر مدرس اول (شیوای تبریزی)

● رضا همراه

استاد اکبر مدرس اول (شیوای تبریزی) فرزند حاج میرزا احمد بن حسین مدرس تبریزی، بانی مدارس نوین و ادبستان رشدیه (نه دبیرستان رشدیه بعدی) که به همت مرحوم میرزا حسن رشدیه در تبریز و با مدیریت حاج میرزا احمد مدرس بنیان نهاده

بودند، در شب سه شنبه ۱۷ شهر جمادی الاول سال ۱۳۳۸ مطابق با سال ۱۲۹۹ شمسی در کوچه لک لره در بند مدرس که به نام خانواده جلیله شان مزین گردیده بود در تبریز دیده به هستی گشوده و از همان اوان در کلاسهای مدرسه پدر دانشمندش به تلمذ شروع می نماید. استاد مدرس در مقدمه ی کتاب حافظ ترکی به پاس خدمات فرهنگی پدر ارجمندش ترجمه کتاب را در مرحله اول به متکلمین زبان ترکی سپس به پدر خود که معلم اش نیز بود تقدیم می نماید.

مرحوم اکبر مدرس اول (شیوای تبریزی)

استاد هنوز به سن بلوغ نرسیده و دوران طفولیت را می گذراندند که در یک حادثه ناگوار (ما نامش را گذاشتیم ناگوار) و تأسف برانگیز گوش راستشان ناشنوا گردیده و از همان عهد بود که کاپوس رنجها درب منزل استاد را شناخته هی دق ا لباب می نماید. چنان که گفته شد استاد از همان زمانها طعم تلخ زندگی را می چشد، اما این هم از عجایب روزگار بود که ایشان به آن همه سختی پشت پا نهاده و راست قامتان به نبرد با مشکلات می پردازد. با این حال که در آن زمان

تحصیل چندان نیز آسان نبود. به خصوص برای کسی که پدر نداشت (پدر آقای مدرس به سال ۱۳۰۸ در تبریز دارفانی را وداع گفته و پس از اینکه جنازه مطهر ایشان بصورت امانت در مقام امامزاده چرنداب مدفون گردیده و پس از ۷ سال به توسط فرزند مهتر بنا به وصیت صاحب ترجمه به نجف الاشرف انتقال می یابد) اما وی با جدیت تمام به ادامه تحصیل می پردازد و با پشتکاری خود موانع و مشکلات را پشت سر می گذارد. پدرش که خود ناظر بر جریان مشروطه بود سخن ها از آن انقلاب در خانه می کرد و فرزندان نیز کم کم با نام مشروطه آشنا می شدند. دیری نمی گذرد که شیوا اقدام به سرودن اشعاری با بن مایه های حماسی و عاشقانه می نمایند. چرا که ایشان این استعداد و هنر را از پدر خود به ارث برده بودند. اولین اشعار این شاعر مجهول القدر در رابطه با جریانهای مشروطه و قیام خیابانی صورت می پذیرد. او پس از آنکه انقلاب مشروطه ناکام می ماند و فرزندان وطنش هر کدام به طرزهایی شربت گوارای شهادت نوش می کنند، نمی تواند راحت بنشیند و این بار به زبانی که از نیاکانش مانده چنین می سراید:

بوجور مسخ اولدون اللرده ندن بی چاره مشروطه
 اولوبسان مایه ی ذلت نه چون احاراره مشروطه
 اولوبدور مثله اعضاسی بوگون مشروطه نین جسمی
 داغیلدی پیکری یکسر اولوب صد پاره مشروطه
 اوزون یاخشی آغار تدی شاه قاجارین رضا اوغلو
 وثریب مفهومونو الدن داها یکباره مشروطه
 قیجیردیب دیش لرین سلطان باخوب جلاده امر ائتدی
 کی استبداد حکم ایله چکیلسین داره مشروطه
 اتابک باغی کاش اولسون جهاندا زیرو رو یارب
 نه سالاره وفا قیلدی نه بیر سرداره مشروطه
 باخین بیر شهر تبریزه یثیبیر مشروطه نین چوبون
 و تبریز اهلینی یکسر سالوب ادباره مشروطه.

در جایی دیگر نیز از مشروطه چنین یاد می کند:

روز مشروطه

به جامی تشنه ام ساقی بده صهبای مشروطه
 کشیدیم انتظاری بس دگر در پای مشروطه
 چه کابوسی شود آن دم اگر یک لحظه پنداری
 که استبداد دیگر باره آید جای مشروطه
 خدا ناکرده گر روزی دهد او قلب ماهیت

بهر جا سیل خون جاری کند یاسای مشروطه
 بگو ساقی به ما یکره مگر او چهره بنماید
 خدا را ناز کم کن ای بت زیبای مشروطه
 چه سرها رفت یارب تا که آزادی بدست آمد
 چه خونها موج زد ای دل در این دریای مشروطه
 گذشت از سر خداوندا بر این ملت چه شبهائی
 به امیدى شود روشن مگر فردای مشروطه
 به روح جانینانی چون صمد خان باد صد لعنت
 که خون شد از جنایاتش دل مینای مشروطه
 روان شادان شهیدان وطن را باد بس رحمت
 که می بالد بنام هر یکی دنیای مشروطه
 درود ما به سردار و به سالار و طن بادا
 چه سرهائی که آخر رفت در سودای مشروطه
 وکیلان را بگو از ما به ما روشن کنید آخر
 چه ها در پرده می بافد به ما جولای مشروطه
 بگو آزاده را هرگز قدم ننهد در این مجلس
 که استبدادیان باشد قدح پیمای مشروطه
 دگر نفرست ای ملت به سوی مجلس شورا
 وکیلی کاو نمی فهمد کمی معنای مشروطه
 کلیمان را زبان الکن شد از تشریح درد ما
 وکیلان خیره ی پولند در سینای مشروطه
 بگو راحت بخواهد شاه قاجاری به گور خود
 که استبداد در امن است در ماوای مشروطه
 بنامز رند عیاری که اندر دیگ استبداد
 بروز جشن مشروطه پزد حلوائی مشروطه
 دگر بگذر ز بحث مجلس و مشروطه ای شیوا
 که شد مسخ از وکیلان کذا سیمای مشروطه

روز مشروطه ۱۴ مرداد/۵۶

دیری نگذشت که قیام خونبار قائد اعظم؛ شیخ محمد خیابانی روی داد. شاعر که فراز و
 فرود این قیام را از پدر و برادر مهتر خود شنیده و از کتابها خوانده بود به این قیام نیز دل
 بسته و شعری در «دبستان فردوسی گرگر» در سالگرد انقلاب مشروطیت (۱۳۲۶) میسراید
 که بیت اول آن چنین است:

شهید راه حریت یل میدان خیابانی
نهادہ در ره میهن بدستش جان خیابانی

ایشان در سال ۱۳۲۱ برای دومین بار پس از فوت همسر اولی تأهل اختیار کرده و با مرحومه طیبه خانم پیمان زناشویی می بندند. حاصل این ازدواج ۶ پسر و ۴ دختر میباشند که متأسفانه یکی از فرزندان ذکور ایشان در سال ۱۳۶۵ به همراه مادر به مرض صعب‌العلاج سرطان مبتلا شده و چهار ماه به فاصله هم به دیار باقی شتافته و پدر و شوهر خود را سوگوار می گذارند. استاد در فراق پسر و شریک زندگی اش سوگواره ها و اخوانیات چندی سروده اند:

جلالیم زوال اولدو
عزتیم پامال اولدو
کیم بیلیر اوندان سونرا
ایل گونوم نه حال اولدو ؟

به همسر عزیزم «طیبه» که در زندگی پر ماجرایم شریک غم و شادی و رفیق راه پر نشیب و فرازم بوده است.

65

ای ماد: هفت نو بهارم
وی مونس روزگار تارم
ای آیت رحمت الهی
داروی دل پریش زارم
بودی تو به روز شادی و غم
آرامش قلب بیقرارم
انبار غم و شریک شادی
در پست و بلند روزگارم
ای سنگ صبور در مصائب
ای ماه جبین گل‌گذارم
با دست وفا تو می زدودی
اشکم ز رخ و ز دل غبارم
در زندگیم چو گل شکفتی
در پای تو من به مثل خارم
ای آنکه بجز عذاب و اندوه
هرگز تو نبردی از کنارم
در سایه ی بخشش ات نهادی

هر جرم و گنه که بود بکارم
شستی گنهم به برد باری
کردی تو ز خویش شرمسارم
با قلب پریش و چشم گریان
رفتیم به خدات می سپارم.

هنوز داغ این جوان از دل نرفته بود که داغی دیگر سراغ شاعر می آید و آن اینکه پسر دیگر ایشان جمشید مدرس یکباره جلای وطن کرده و متأسفانه نزدیک ۲۰ سال است که از ایشان اطلاعی در دسترس نیست. پدر داغدیده این بار نیز در فراق این سفر کرده لب به شکایت وا می کند:

چرا عشق وطن آسان چنین از سر بدر کردی
به ترک مادر میهن فراموش این پدر کردی؟
تو را در سینه جا دادم دو ده سال اندر آغوشم
به نسیان زحمت و رنج مرا آخر هدر کردی
چه روزان و شبان و ماهها و سالیان بسیار
دو چشمم منتظر در ره سوی دیوار و در کردی
مرا در چاپ حافظ دستگیری کرده ماجوری
بدین کار ای پسر عمر پدر را پر ثمر کردی
امیدم بود در نزعم تو را بینم به بالینم
تو از شر شیوخ شهر اجبارا سفر کردی
نه تلفونی: نه مکتوبی، نه پیغامی: نه دشنامی
نه بر پیغام هر قاصد به پیغام نظر کردی
برفتی سالها سرگرم کار خویش و تحصیلت
ز وضع کار و تحصیلت پدر را بی خبر کردی
چه بود جرمم نمی دانم چرا پنداشتی مرده
چه بد دیدی تو از خاور که عزم باختر کردی
ز شیوا بشنو این نکته تو هم بر کیفر کارت
ز فرزندت همان بینی که در حق پدر کردی

66

شیوا در عنفوان جوانی به ورزش نیز روی آورده و چندین مرحله به مقام قهرمانی نایل می گردد. رشته ورزشی و مورد علاقه استاد کشتی؛ ورزش باستانی و شنا بود که چندین بار با حضور مقامات قضائی جسد چندین غریق را از قعر تفرج گاه ائل گؤلو (شاه گؤلو) به بیرون آورده بودند. او با تمرینات روزانه ای که با عشق و علاقه وافر دنبال می کرد بین سالهای ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۸ به مقام قهرمانی رسیده و همزمان دو باشگاه بنام آنروز بنامهای

گیو (که متأسفانه در اثر بی توجهی مسئولین تبریز با خاک یکسان گردید) و جوانان (جنب حمام ارک) را اداره می کنند. طبق اظهارات استاد مدرس؛ حضرت ایشان پس از اینکه نیروهای متفق به ایران هجوم می آورند، روی به سیاست نیز می گذارند و در بعضی از مجالس و محافل سیاسی شرکت می جویند. در سال ۱۳۲۴ شمسی پس از اینکه حکومت ملی آذربایجان دایره امور را در آذربایجان به دست می گیرند، استاد مدرس نیز از این اقدام ملی - فرهنگی سود جسته و به صفوف فدائیان وارد می شوند و در اولین جلسات فرقه ای ها عهده دار دبیری می شوند. جلسات آنها معمولاً در دفتر ثابت تشکیلاتی استیجاری واقع در مغازه های سنگی انجام می پذیرفت. اما دبیری نمی باید که حکومت ملی آذربایجان سقوط می کند و ایشان نیز به مطالعات روز مراه روی می آورند. مدرس که تازه به میدان سیاست پای گذاشته بود و بیشتر مسائل ملی و میهنی را پیگیری می نمود و خود شاهد کشت و کشتار بی رحمانه رژیم خونخوار پهلوی در آذربایجان بود به دنبال فرصتی بود که از رژیم پهلوی انتقام خلق خود را باز گیرد. در این اثنا حکومت دکتر مصدق روی کار می آید. این بار استاد مدرس نفسی تازه کرده و به صف مبارزان جبهه ملی می پیوندند و امتیاز روزنامه ی انتقادی - سیاسی آذربایجان آینده را گرفته و به نشر آن اقدام نموده و آن روزنامه را ارگان جبهه ملی در آذربایجان قرار می دهند. در این روزنامه مطالب انتقادی بر علیه رژیم وقت به صورت آشکارا نوشته می شد. چنانکه گفته می شود تا آن روز در تاریخ مطبوعات آذربایجان این روزنامه انتقادی جزء پر فروش ترین و انتقادی ترین روزنامه ها بود. وی بنا به نوشته هفته نامه «در آستانه فردا»، در جریان ملی شدن صنعت نفت سرتاسری ایران و خلع ید انگلیس از نفت شمال (جز) پرچمدار مبارزات ضد استعماری در آذربایجان و بانی کلوپ مصدق بوده و در این دوره ها کتک های عناصر توده ای نفتی و پلیس شاه را هر از چند گاهی نوش جان می کرده ولی پا به پای مبارزان جبهه ملی علیه رژیم در حرکت بوده تا اینکه در کودتای ننگین و آمریکائی؛ انگلیسی؛ روسی ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ خانه؛ کاشانه محل دفتر روزنامه؛ کتابخانه و هست و نیستش به تاراج چماقچیان شاه پرست می رود و خودش به سیاهچال رژیم سرگوبگر شاه می افتد. شعر زیر بهترین زبان حال آن روز میتواند باشد:

بی خانمانی

کاش من هم همچو مرغی آشیانی داشتم
بر درختی بهر آرامش مکانی داشتم
بس که در پیشانیم بی مسکنی بنوشته اند

کاش چون اموات گویم خاک دانی داشتم
 چار دیواری نصیبم نیست از چرخ فلک
 لااقل ای کاش یارب سایبانی داشتم
 حاصل کارم سر هر برج از دستم برفت
 از غم موج الهی کی امانی داشتم
 کاش می دانستمی من هم ره ریب و ریا
 از سوی غیبم چو زاهد آب و نانی داشتم
 فقر و دولت حاصل کار است و کوشش ساقیا
 کاش در این اصل چندی زندگانی داشتم
 اجتماعی کاو بنا گشته است در روی قمار
 صد هنر بی بهره بود در هر بنانی داشتم
 گردش چرخ فلک دلدارم از دستم گرفت
 من هم ای گردون بت نازک میانی داشتم
 چشمه ی اشکم بخشکید و شد آهم بی اثر
 کو؟ چو بلبل در غمش شور و فغانی داشتم
 یاد باد آن روز کاندلر عشق روی ماه وی
 در کمند زلف پر چینش جهانی داشتم
 کفتر بامم بام دیگری کی می نشست
 من هم اندر شهر خود گر خان و مانی داشتم
 یاد باد آن روز شیوا کز سر شوق و هوس
 در سر از عشق بتان شو رجوانی داشتم.

68

بعد از استخلاص به استخدام وزارت راه در می آید . اما با ادامه مبارزات مجددا دستگیر
 و این بار به اورمیه تبعید می گردد. در این شهر نیز دست روی دست نگذاشته و اقدام به
 تدوین و تالیف کتاب تاریخ اورمیه (کتاب حاضر) می نماید. پس از فراغت از تالیف و
 تدوین بخش اول، آن را به چند تن از اصحاب کتاب و قلم داده و نظرشان را جویا
 میشوند. همگان آن را ستوده و نسبت به تکمیل آن استاد را تشویق می کنند. منجمله
 استاد زنده یاد حاج محمد نخجوانی نسخه پژوه ؛ کتاب شناس، نویسنده ماهر و یکی از
 بنیانگذاران کتابخانه ملی تبریز که از هر گونه تعریف و تمجید مستغنی می باشند.
 مرحوم نخجوانی پس از آنکه کتاب را مطالعه می کنند طی نامه ای به استاد مدرس
 مینویسند:

۲۲ فروردین ۱۳۳۹

بعد از عرض ارادت و سلام تاریخی که برای رضائیه یا بطور اصح اورمیه نوشته اید و بتوسط پسر آقای اسمعیل نخجوانی فرستاده بودید از اول تا آخر خواندم. بسیار شیرین و شیوا نوشته شده و زحماتی را متحمل شده اید که خیلی قابل تقدیر و تحسین است. چون تا امروز راجع باغتشاش اورمیه و مصائبی که آنشهر زیبا متحمل شده به این شرح تاکنون بقلم و چاپ نیامده و اگر چند نفری که از آنوقت مانده اند و هنوز هم سر حیات می باشند از بین بروند اکثر این حوادث از بین میروند و از خاطر ها محو میشود. شما هستید که این اقدام را فرموده و این زحمت را قبول کرده اید و در حقیقت تاریخ آن دوره را زنده کرده اید که تا حال به این تفصیل و به این شرح نوشته نشده است و انشا... اجر شما منظور و سعی شما مشکور خواهد بود...

استاد شیوا و امر ترجمه شعر

راقم این سطور استاد مدرس - شیوای تبریزی را بزرگترین مترجم اشعار در تاریخ ادبیات یافتم. این شاعر و نویسنده والامقام توانسته با پشتکاری خود دیوان اشعار چندین شاعر بزرگ منجمله حافظ شیرین سخن، حکیم خیام، باباطاهر عریان و ... را در کم ترین زمان به زبان ترکی ترجمه نماید. خوشبختانه قسمت اعظم این ترجمه ها توانسته اند چاپ شوند.

69

ایشان پس از دریافت خبر ارتحال استاد شهریار و اینکه استاد در ساعات پایانی عمر شریف شعر مرحوم فخرالدین طلوعی را که در واقع زبان حال خود ایشان بود زمزمه میکرد و بعضی ها به خطا این شعر را از خود استاد شهریار دانسته اند آن شعر را ادامه داده و جالب اینکه پس از اتمام، آن را به ترکی نیز ترجمه نمودند که در نوع خود از اهمیت بالایی برخوردار است.

یاران چرا به خانه ی ما سر نمی زنند
 آخر چه شد که حلقه به این در نمی زنند
 دائم پرنده اند به هر بام و بر ولی
 دیگر به بام خانه ی ما پر نمی زنند

اینک ترجمه ترکی غزل فوق:

چکمه بیر لر نییه باش بیر منه یولداشلاریمیز
 چالماییر حلقه نه دن قاپیما قارداشلاریمیز
 دائما اوچمادادیر ها ممیسی هر قاپ - باجایا
 بیر بیزیم دامدا اوتورمورلا گؤزل قوشلاریمیز

منی ظن ائيله ديلر بير قوروموش بار سيز آغاج
 آتماير داش آغاجا كوچه ده اوباشلاريميز
 دونيانين گردشي عالده اوغول پولدو، پارا
 هنج گيريشمز پاراسيزلار ايشينه باشلاريميز
 نه دن آلايه منه باش چكمه ييري بيرجه طبيب
 داوا- درمانسيز اولوبلار هامو ناخوشلاريميز ...

يكي ديگر از دل مشغولي هاي حضرت ايشان عشق و علاقه وافر به زادگاهشان است كه
 اين مورد در جاي - جاي ديوان اشعارشان به وضوح قابل رويت است. مثلا در شعر زير
 بنگريد كه چه سان موطن خود را وصف مي نمايند:

ساربان محمل بدار اين آشناست
 شهر تبريز و همان دار الشفاست
 گر تبت باشد بجان تب مي برد
 بار بگشا ك اين مكان دار الشفاست
 مرغزارش همچونان خلد برين
 چشمه سارش زمزم و آب بقاست
 باغ و بستانش سراسر گلشن است
 خاك آن زر خيز و آبش جان فزاست
 رشك رضوان بوستانش چون ارم
 مرز و بومش سر به سر بوستانسراست
 خوبرويانش چونان سرو سهي
 جمله نيكو منظر و بالا بلاست
 در مذاق دشمنان همچون شرنگ
 شهد و شكر از براي آشناست
 بانسي مشروطه و آزادي است
 پاسدار استوار راه راست
 زاد بوم بابك آزاد مرد
 كان فخر و عزت و شان و حياست
 موطن ستارخان شير دل
 قهرمان قرننها و سالهاست
 اين كه آزاديم اكنون در جهان
 شير مرداني چنين را خون بهاست
 تلخه رودش ناظر بس رنجها

ارکش ایام سیاهی را گواست
 لیک همچون قهرمانانی سترگ
 پای بر جایست و عنوانش بجاست
 جنگ خولین شجاع الدوله ها
 گر چه با خون عزیزانش حناست
 لیک پیش داور تاریخ و دهر
 ثبت شرح سر فراز و روسیاست
 شهر شمس است آن امام عارفان
 قبله گاه عارفان و اصفیاست
 مثنوی هفتاد من کرد عشق او
 مولوی را او امام و مقتداست
 جایگاه آتش جاوید عشق
 شهر عشق و شور و ایمان و وفاست
 در زمانی که وفا روی زمین
 قصه ی سیمرغ و حکم و کیمیاست
 می درخشد بر سر تاج وطن
 اندر این دیهیم دزی پر بهاست
 دامنش عاری ز گرد عار و ننگ
 معترض از کارهای نارواست
 گشته اینک مجمع شعر و ادب
 پر نوا از بلبلان خوش نواست
 نغمه خوانان سرود زندگی
 هادیان قوم خود بی کم و کاست
 قلب شیوا می طپد از شور عشق
 ای وطن گر سر دهم راحت رواست

حضرت ایشان کتابخانه ای نیز مشتمل بر چندین کتاب چاپی دارند که اوقات خوششان در آنجا سپری می گردد. به هنگام ملاحظه کتابخانه شان فرمودند: «... این کتابخانه نیز مانند من کم کم غبار فراموشی و نسیان پیدا می کند.» شیوا علاوه بر این که شاعر کثیر الاشعار می باشد چنانکه مذکور گردید در جنب آنها به امر خطیر ترجمه و تالیف نیز روی آورده و حتی آثار چندی از بزرگان را به زبان ترکی ترجمه می نماید. از آثار ارزشمندی که از معظم به نظر رسیده کتب زیر را می توان نام برد:

۱- خیام شناسی. بحثی در مورد حکیم عمر خیام نیشابوری و آثارش

- ۲- ترجمه رباعیات خیام و رباعیات منسوب به وی به زبان ترکی
- ۳- ترجمه دو بیتی های بابا طاهر عریان به ترکی
- ۴- ترجمه دیوان حافظ به شکل نفیس به ترکی
- ۵- ترجمه قسمتی از غزلیات حضرت امام خمینی بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران
- ۶- ترجمه تخت جمشید اثر استاد شهریار به ترکی
- ۷- ترجمه سهندیه استاد شهریار به فارسی
- ۸- گوشه ای از تاریخ خونین اورمیه و فتنه شیخ عبید الله شمزینی
- ۹- انتشار دو دوره روزنامه آذربایجان آینده
- ۱۰- ترجمه و تفسیر منظوم آیت الکرسی به ترکی
- ۱۱- ترجمه سی لحن حکیم نظامی گنجوی به ترکی
- ۱۲- ویراستاری کتاب آدی - بودی که توسط مهندس ناجی به ترکی تالیف گردیده
- ۱۳- اوراقی از خاطرات (چاپ نشده)
- ۱۴- تاریخ کامل انسان (چاپ نشده)
- ۱۵- یادداشتهای متفرقه
- ۱۶- مناظره با سید احمد کسروی (چاپ نشده)
- ۱۷- دیوان اشعار فارسی (چاپ نشده)
- ۱۸- دیوان اشعار ترکی (چاپ نشده)
- ۱۹- رمان جیره بندی (چاپ نشده)
- ۲۰- ترجمه اشعار از شاعران فارسی گوی مانند خاقانی شیروانی؛ پروین اعتصامی؛ صائب تبریزی؛ حمیدی شیرازی و ... به ترکی (چاپ نشده)
- ۲۱- تحقیق در باره ی ایبریها و ادیان سامی
- ۲۲- خلقت بشر
- ۲۳- تکوین منظومه شمسی و زمین
- ۲۴- فاطمه صغری و معجزه در ضریح
- ۲۵- بخت آزمائی
- ۲۶- قارا گونلر، ظولوم ایللر (حاوی اشعار طنزآمیز به زبان ترکی)
- اساتید چندی نیز اشعاری در حق صاحب ترجمه سروده اند که شعر شاعر توانا، کاظم خوش خبر ترجمه حال استاد مدرس می باشد بنگرید:

غزل ملمع

برون خامش درون غوغا مدرس

دلی دارد چنان دریا مدرس

دعا گویش بود خیام و حافظ

که کرده هر دو را احیا مدرس

دئیر هر یئرده بیر کسدن چکینمز
اگر حق اولسا بی پروا مدرس
غزل: قطعه: قصیده یا رباعی
گؤزل، گؤیچک. یازار شیوا مدرس
سنور گؤیچک لیگی هر یئرده اولسا
گؤزللر عشقینه شیدا مدرس
آزادلیق اوغرونون بیر قهرمانی
توتوب بیر باشدا مین ستودا مدرس

اگر امروز را بینند مردم
ببیند دور و بس فردا مدرس.

صاحب ترجمه غم نوشتجات خود را می خورد و مترصد چاپ بقیه آثارش بود. چندین اثر نیمه کاره یا تقریباً آماده داشت که نیاز به بازخوانی دوباره دارند که معظم فرصت آن را نیافت. امید می رود که سایر آثار ارزشمند استاد مدرس یکی پس از دیگری به حلیه ی طبع آراسته گردیده و در دسترس خواننده ی صاحب ذوق قرار گیرد .

استاد مدرس شعر موشحی بنام اینجانب سروده اند که به جهت یادگاری در اینجا درج می گردد:

هوای عشق توام بوده هر زمان در سر
دمی رود ز دلم این هوی؟ مکن باور
مرا ز آب و گل مهر نیکوان بستند
زمن میخواه به جز مهر نیکوان دیگر
رفیق نیمه ره رهروان عشق مباش
ندارمت سخنی زین مجال از این برتر
امید آن که ز نیکان شوی همه عمر
علی الخصوص که هستی به نیکوان سرور
زمانه داور نیک و بد است بالیقین شیوا
ز دهر خانه ی کیفر نساختند بدر ■

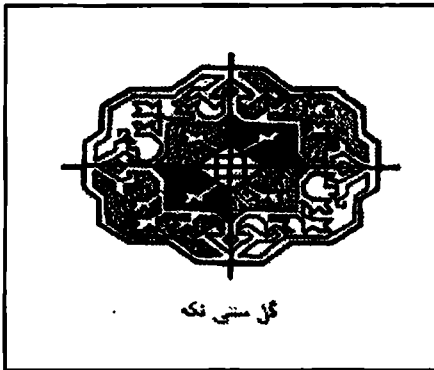
تأملی بر نقوش فرش ترکمن

● احمد خاتمی نیا

شیوه زندگی هر ملت و قومی آکنده از آداب و رسوم، عقاید، ایده ها و وقایع تلخ و شیرین میباشد. هر قومی به تناسب نوع زندگی و کار خویش و نحوه ارتباط اجتماعی با سایر اقوام و جوامع دارای نگرش خاص خود نسبت به شیوه زیست می باشد. در وادی فرهنگ باید گفت هر ملتی برای خود حماسه و اسطوره هایی دارد که برای آن ملت مقدس و قابل احترام است. حماسه در دل ملت جای دارد و نماد، آرزوهای فروخته، دست نیافته و سرکوب شده آن ملت است و قهرمان اسطوره ها روح و جسم انسانهای

74

تابع آن ملت بشمار می روند. از اعتقاد باطل به خدایان متعدد در یونان باستان گرفته تا ادعای خدایی فرعون در مصر، خورشید و ستاره پرستی و طبیعت گرایی در بین جوامع بدوی همگی وجهی از جوه اسطوره و اسطوره پرستی به شمار می روند. هیچ حماسه راستینی بی آنکه در قلب مردم نفوذ کند نمی تواند علاقه مردم را برانگیزاند و آنها را وادار به حفظ و انتقال سینه به سینه

گل سنی نکه

این اساطیر نماید. هنر حماسی عبارت از کشف جنبه های مهم و حیاتی عمل اجتماعی انسانهاست. حال باید پرسید مجاز و استعاره چیست؟ مجازهای استفهامی (که مبتنی است بر روابط مبتنی بر حضور) در مقابل استعاره قرار می گیرد (که مبتنی است بر روابط مبتنی بر غیاب) و این یعنی سرچشمه گرفتن مجاز از واقعیت محض یک پدیده. ریشه های خاستگاه اسطوره ای نه در تجربه که در میل باز نمایانده می شود. تکرار

صورحماسه ها و سمبل ها به دلیل این نیست که مبتنی بر حقیقت اند بلکه دقیقا از آنجا ناشی می شوند که در مقیاس جهانی، بهترین شیوه جلب توجه مخاطب به شمار می روند. دلیل مطلب نیز آنست که خواسته ها و آمال قلبی و موانع رسیدن به آنها عمیق ترین خواست ها و نگرانی های بشر را نشان می دهند. بنابراین در این نظریه مفهومی از سرشت فرهنگ مشترک بشری نهفته است. در این رابطه "فرای" فرمالیست بزرگ غربی ادبیات و هنر را تقلیدی از رؤیای کلی بشر می داند نه تقلید جهان. تمدن فرایند تولید صورتهای انسانی در طبیعت (بدون دخالت طبیعت) است. به قول فرای:

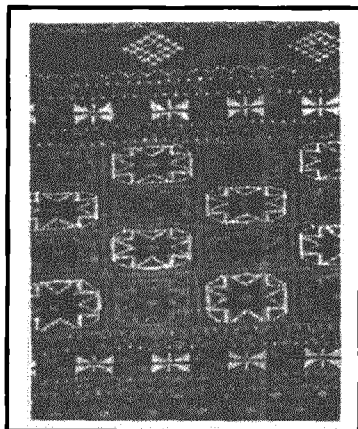
« اکنون طبیعت هر دل انسانی نامتناهی جای دارد که شهرهای خود را از دل کهکشان راه شیری می آفریند. این واقعیت نیست، بلکه محدوده قابل درک یا قابل تخیل میل و کششی است بی انتها، جاودانه و لذا مکاشفه ای است.»

با این مقدمه باید گفت که ترکمنها نیز همانند سایر اقوام و جوامع بشری دارای سمبلهای خاص خود هستند که این سمبلها تنها ویژه ترکمنها نیست بلکه به نسبتی در کل جهان می توان آنها را به اقوام مختلف تعمیم داد. بسیاری را عقیده بر آنست که ترکمنها قبل از ظهور اسلام توتم پرست بوده اند و عده ای نیز آنها را طبیعت گرا و طبیعت پرست میدانند که حاکی از عمق ارتباط این افراد با طبیعت حکایت دارد. بعضی نیز معتقدند "اغوزها (ترکمن های اولیه) قبل از اسلام پیرو آیین شمنیسم بوده اند و به خالق خود «اولوغ بایات» (خدای بزرگ) می گفته اند. آنان عناصر طبیعت مانند آفتاب، روشنایی، آب و درخت را مقدس می شمرده اند.

ترکمن ها آفتاب را سمبل پاکی، طهارت و سرزندگی می دانسته اند. قوچ در بین ترکمن ها سمبل قدرت و جنگندگی بوده است. ستاره قطبی نیز برای ترکمن ها محترم بوده است و آنها بعنوان «دمیرقازیق» (Demir Gazyk) ستایش می کرده اند. "دمیر قازیق" بمعنای میخ بزرگ آهنی میباشد. سمبل استواری و استقامت! چون در سرزمین ترکمنها وزش باد شمالی همیشه شدیدتر بوده و عامل فروریختن آلاچیق ایشان میشده، آنها میخ بزرگ آلاچیق را همیشه دقیقا رو به شمال (رو به ستاره قطبی) میگرفته اند. ترکمن ها پرنده ها را نماد عروج می دانند، عقرب زرد (ساری اوچیان /Sari uçyan) را نماد بد یمنی می دانند و معتقدند اگر عنکبوتی از ارتفاع بالا رود بد یمن است و چون پایین بیاید خوش یمن!

همینطور آنها به پرندگان شکاری علاقه خاصی داشته اند و چون معمولاً قدرت و شوکت در بین هر قوم و قبیله ای ستودنی ست آنان به این پرندگان به دیده احترام مینگریسته اند. بطوری که اکثر "تمغاها" (نشانه های قبایل ۲۴گانه اوغوز) الهام گرفته از بازهای شکاری بوده است.

و نیز ترکمن ها به اسب به عنوان یک حیوان مقدس می نگرند و هیچگاه تازیانه بر ساق نمی زنند. فیل را سمبل موضع برتر می دانند و «فیل پای» (Fil pay) را نمادی از عظمت و بزرگی فیل می دانند. آنان به شتر به عنوان یک حیوان صبور و بردبار و نیز به عنوان یک حیوان مبارک و خوش یمن احترام خاصی قائلند. و «آق کؤشک» (ag köşek) (شتر سپید) در فرهنگ فولکلور آنان نماد عروسی و سپید بختی می باشد. این سمبل ها همگی در فرش ترکمن بصورت نماد و سمبل آمال و آرزوهای جامعه ترکمنی و

بصورت استیلیزه شده، ظهور و بروز یافته و جاودانه مانده اند. شکل و قالب فرش ترکمن و فرش های سایر ملل شرقی، معمولاً از دو محدوده اصلی تشکیل میشود: ۱. متن یا زمینه؛ ۲. حاشیه

در شکل گیری، ترکیب و اتصال نقوش قالیچه ترکمن جز خط راست خط دیگری وجود ندارد. در قالی های ترکمن «موتیف»هایی وجود دارند فرم هندسی آنها بشکل بیضی (نماد زمین) یا دایره (نماد ماه بدر یا خورشید) است و بمنظور اجتناب

76

از ترسیم خطوط منحنی، این گونه موتیف ها به صورت کثیرالاضلاع های منتظم نزدیک به فرم بیضی یا دایره در نقوش فرش ترکمن جای می گیرند. اندازه طرح «گؤل» (Göl) «نقش» از علائم ممیزه اصلی فرش های قبایل گوناگون ترکمن می باشد.

نقش «ساق داق» (Sağ daq) ترکیبی از ستاره هشت پر به همراه شعاعهای نور منشعب شده از آن یکی از نقوش استعاری فرش ترکمن می باشد که در حواشی پهن قالی به کار می رود. ستاره نشانه ی کورسوی امید بهنگام تیره روزیها و شکستهای پی در پی می باشد. رنگ ستاره و شعاعهای نوری منشعب از آنها طوری انتخاب میشوند که نمایانگر پرتو نور خورشید باشند (تبدیل کورسوی امید به منبع فیضی، سعد و سعادت).

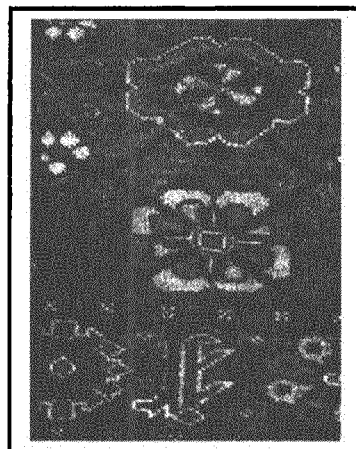
موش در فرهنگ ترکمن نماد دشمن زیون و خوار شده آن ملت است که در پی شکست از ترکمن ها راه فرار را در پیش گرفته است و نقش «سیچان ایزی» (siçan izi) رد پای

موش در واقع نمادی از این دشمنان شکست خورده می باشد که فرار کرده و تنها رذپایی از خود بجا گذاشته اند. «سنجان ایزی» از کهن ترین نمادهای فرش ترکمن است و چه بسا از آغاز اولین جنگهای تاریخی ترکمنها با آنان بوده است!

نقش قبیچاق (Gyçak) فرم هندسی تغییر یافته نیزه می باشد که به اوساط چهار ضلع «یانقاق» (yangak) گونه انسان که کمی بطرف خارج برجستگی دارد متصل میشود و عمود بر آن قرار می گیرد. طول «قبیچاق» در جهت طول افقی بلندتر و در جهت عمودی کوتاه تر است. این نقش از نمادهای جنگ است و سمبلی برای تهییج احساسات ترکمن برای شرکت در نبرد برای حفظ خاک په شمار می رود. آثار شبیه به این نقوش را می توان در میان قبایل سرخپوست آمریکا و نیز قبایل ازتک در آمریکای لاتین مشاهده نمود. نیزه در این نقش به وسط گونه انسان خورده است و این به این معناست که می توان با افزار جنگ، دشمن را مغلوب کرد و خاک وطن را از هجوم دشمن حفظ نمود.

منجوق (mönjiğ) از دیگر نقوش کهن ترکمنی می باشد که از رواج اعتقاد به طلسم و جادو برای دفع ارواح خبیثه در بین اقوام ترکمن در عهد قدیم حکایت می کند.

هنرمند ترکمن در تقسیم بندی نقوش، هر خطی را سمبل بخشی از بدن جانور یا قسمتی از گیاه گرفته است. درخت در نظر ترکمن سمبل رشد و بالندگی و رسیدن به کمال است. نقش کبوتر مظهر پرواز و رسیدن به اوج است و نیز از دیگر شاخصه های

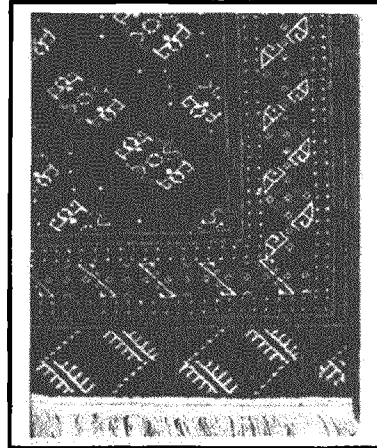

فرش ترکمن استفاده از دواپر پیچ در پیچ به شکل هندسی بسیار زیبا می باشد و این نقوش بر تارک فرش ترکمن فراوان می نشینند.

اگرچه بافنده ترکمن به لحاظ تئوری آگاهی نسبت به علم هندسه ندارد اما خود هندسه دان ماهری است که چگونگی بکارگیری زوایا، مناظر، خطوط و نقاط را نیک میداند و به پیچیده ترین شکلی هندسه را درک میکنند. نقوش هندسی غیر از دستبافته ها، در زیورآلات، قاب دعا، گل یقه ها و حتی سنگ مزارها و در آرایش احشام ترکمن ها نیز به چشم می خورند. باید گفت ترکمن اهل نقش است. «نقشیند»

است و شیفته نقوش هندسی و " ناقیش" (گول) در کلام ترکمن هنر نقش اندازی بر اساس نگاره های کهن، جادویی، اسطوره ای و حماسی می باشد.

صدای حرکت ایل (صدای سم اسبان وحشی در دشتهای هزارتو، سبز و بیکران، هی هی مردان، مهممه گوسفندان) صدای آب و باد و طوفان، صدای نفس های صیادان و نمد مالان، خنده ها و گریه های کودکان و مناجات مردان و زنان؛ دربرخورد با احساسات، تمنیات، آرزوها و ذهنیات یک بافنده به شکل نقشمایه های فرش متجلی می گردد و در واقع «نقش» چیزی جز ورود یک ذهن پرسشگر به تاریکترین و اسرارآمیزترین هزارتوهای زندگی پیش نیست و حدیث مکاشفه بافنده زن فرش ترکمن در رابطه با ایل و طبیعت نیز در همین نکته متجلی می گردد.

78

ثروت و فقر، سلامت و بیماری، غم و شادی، بیم و امید، جنگ و صلح، هستی و نیستی در بین اقوام ترکمن به یکدیگر پیوسته اند و بر اساس این مبارزه و جدال دائمی انسان و محیط برای هستن

و بودن است که حماسه ها جان می گیرند، افسانه ها و داستانها از دل انسان ها زائیده می شوند و نمادها، نشانه ها و سمبل ها به وجود می آیند و به این ترتیب باورها و برداشتها بر خانه دل و تارک ذهن می نشینند و عصاره فرهنگ، هنر و اعتقادات مردم ترکمن بصورت نقشمایه های جان در تار و پود قالی جان می گیرد و جاودانه می شود.

درباره «معماری ذهنی» بافندگان زن ترکمن باید گفت ترکمن ها - بنا به شرایط محیط و نحوه زیست قبیله ای - دارای ذهنیت ساده و درک بی واسطه ای از زندگی هستند. ولی این سادگی ذهن را در قالب پیچیده ترین طرحها بازتاب داده اند. زن ترکمن کنش عقلمند ساده و بی پیرایه ای دارد. ولی این کنشها به غامض ترین اشکال و رمز آلودترین نوع در نقوش فرشها بازنمایی می شوند. وی براساس «معماری ذهن» خود ساده ترین شکلهای طبیعی را به صورتی پیچیده به نقش می کشد و به باوری، وی ساده می اندیشد و پیچیده می آفریند.

پیچیده ترین اشکال در فرش ترکمن، اشکال زیستی است و در عین حال رؤیایی ترین نقوش ترکمنی نیز به شمار می رود. این نقوش آرمان ها و ایدئال های قوم ترکمن را برای زیستن در سرزمینی وسیع با چشم اندازی طبیعی در داخل خانه هایی با معماری

دایره وار (آلاچیق) که سمبل نامتناهی بودن است به نمایش می گذارند. آلاچیق مأمن امنی برای ترکمن هاست که معماری آن بر اساس نیازهای طبیعی و سازگار با محیط اطراف وی ساخته شده است. مواد سازنده آلاچیق چوب و نمند است که هردوی این ابزار را ترکمن ها از طبیعت اطراف می گیرند. چوب از جنگلهای اطراف آنها تأمین می شود و نمند نیز حاصل تلاش زنان است که از پشم گوسفند حاصل می آید.

نقش آلاچیق در قالی ترکمن هیچگاه بصورت مشخص و ویژه جلوه نکرده است. اما دوایر متعدد و نیز اشکال و نقوش شبیه به آلاچیق در فرشهای ترکمن مؤید برداشت و طرز تلقی متفاوت زنان ترکمن از زیست- بوم اطرافشان می باشد.

در نهایت باید افزود که تمامی هنرهای مردم ترکمن ارتباط مستقیمی با طبیعت اطراف دارند و محیط و طبیعت مادر، منشأ و سرچشمه زایش هنر در میان مردم ترکمن میباشند. باز نمایاندن نقوش فرش ترکمن نیز چیزی جز بررسی رابطه بین سمبل های طبیعی و جاری بین این ملت و نیز تدقیق در ارتباط بین «معماری ذهنی» زنان ترکمن با طبیعت پیرامون نیست. و این امر میتواند در حالت کلی تر یک قاعده برای مطالعات بیشتر روی فرش ترکمن باشد.

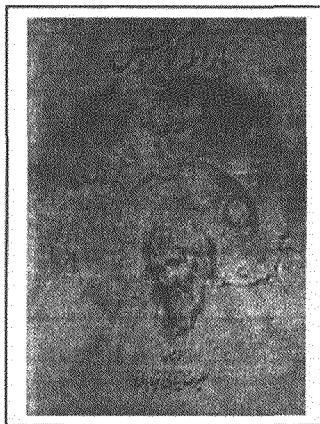
نگاهی آزاد به منابع:

- ۱- اغوزها(ترکمنها)، پروفیسور فاروق سومر، استانبول، ۱۹۷۲
- ۲- بوطیقای ساختارگرا، تزوتان تئودوروف، ترجمه محمد نبوی، تهران: آگاه، ۱۳۷۹
- ۳- ترکمن های ایران، بی بی رابعه لوگاشوا، ترجمه سیروس ایزدی، تهران: شباهنگ، ۱۳۵۸
- ۴- ترکمنهای ایران، محمد رضا بیگدلی، تهران: انتشارات پاسارگاد، ۱۳۶۹
- ۵- ترکستان در تاریخ، آراز محمد سارلی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴
- ۶- فرش ترکمن، بوگولیبف، ناز دیبا (خزینه علم)، تهران: موزه فرش ایران، ۱۳۵۶
- ۷- نقش های قالی ترکمن و اقوام همسایه، علی حصوری، تهران: فرهنگان، ۱۳۷۱
- ۸- نیازجان و فرش ترکمن، ذبیح الله بداغی، تهران: فرهنگان ■

کیتاب تانیتیمی

یار ایله گوروش، شاعیر: علیرضا تیانی خیابانی، ناشیر: فخر آذر- تبریز، ۱۳۸۶

یار ایله گوروش تورکجه بیر شعر کیتابی دیر. آنجاق دیگر شعر کیتابلاریندان فرقلی بعضی اؤزلیکلره صاحبیدیر. بیرینجی اؤزلیگی، بلکه ده ان اؤنملیسی، اثر مولیفی نین قیسا بیر زاماندا بیرى اؤنجه کیندن داها گؤزل اولان اوچ شعر کیتابینی یایینلایا بیلمه سی و شاعیرلیک یتته نگینی، هنج بیر ادعاسی اولمادان، اثرلریله اثباتلایا بیلمه سی دیر. علیرضا تیانی خیابانی نین ظریف قلمیندن چیخان بو غزللرین ایکینجی اؤزلیگی، غزل تورونون (ژانری نین) بازاری نین کاساد اولدوغو بیر دؤنمه یایینلانمیش اولماسی دیر. ایندیکی دؤرده غزل یازماق، هم ده تورکجه غزل یازماق بویوک جسارت ایستر. چونکی اول، غزل یازانلارین سایسی نین آزالماسی ایله اونا وئرلین اؤنم و گؤستریلن سایقی دا آزالمیشدیر. ایکینجیسی، اسکیدن بری تورک دیلینده غزل یازماغین فارسجا غزل یازماقدان داها چتین، داها اوغراشدیریجی بیر ایش اولدوغو سؤیلنمیشدیر. علیرضا خیابانی بوتون بونلارا رغماً

80

تورکجه غزل یازماغی، آذربایجان موغام موسیقیسی نین سؤزلو ملزمه سینی تأمین ائتمگی اؤزونه بیر وظیفه کیمی گوروب، سئجدیگی یولدا محکم آدیملارلا ایره ایله مکده دیر. کیتابین اوچونجو اؤزلیگی، ایراندا تورکجه نشریات ساحه سینده بیر ایلمکه امضا آتیلماسی دیر. یار ایله گوروش، ایراندا یونسکونون اؤن سؤزو و آرمی ایله چیخان ایلمک تورکجه شعر کیتابی دیر. داها اؤنجه سایدیغیمیز اؤزلیکلر داها چوخ شاعیرله ایلمگیلی ایسه ده، اوچونجو اؤزلیک مولیف قدر بیزی، اوخوجولاری و تورک کولتورونو منیمسه ین هرکسی علاقه لندیریر و بویوک بیر غرور و افتخار قایناغی سایلییر.

کیتابا بیر چوخ اؤزلیک داها سایا بیلریک. آنجاق اونون کاغیذ و چاپ کیفیتینی، اورادا ایشلنن رسیم و خطلرین گؤزلیگینی گورمزدن گلمک مومکون دئییل. قیساجا دئییه بیلریک کی، یار ایله گوروش اثری، گؤزلیکلر توپلوسودور. هم گؤزه، هم اورگه، هم ده CD واسطه سیله قولغا خطاب ائدن بیر اثر دیر.

وارلیق

مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

دبیر: محمدرضا هیئت

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

آدرس اول

تهران، فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹۶۳۱۹

آدرس دوم

تهران، شهرک قدس، فاز ۲، خیابان هرمزان، برج ۹، طبقه ۳

تلفن: ۶۶۴۶۶۳۶۶-۲۱+

Varlıq-Quarterly Journal in Turkish and Persian

Chief Editor: Prof. Dr. Javad HEYAT

Editor: M. Rıza HEYET

Adress 1: 151 Felestin Ave., Tehran, Iran

Adress 2: 3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., Phase 2, Shahrake Gharb

Tel: +98-21-66466366

ISSN 1023-7186

E-mail:

mrheyet@yahoo.com

قیمت: ۱۰۰۰ تومان